

QANDAGI TURMUSH

Зухра сайёраси тескари айланади

Карим БАХРИЕВ

ШУЛ МАМЛАКАТДА...

Машраб каби осилганинг йўқ,
Чўлпондайин отилганинг йўқ,
Наҳот, Усмон ёшига етдинг —
Қамалгулик иш қилганинг
йўқ.

«Қора рўйхат» — боқсалар
эди.

Қўлга кишан тақсалар эди.
Ҳеч бўлмаса, ёзганларингни
Гулханларда ёқсалар эди.

Наҳот, бағринг тилинган эмас,
Элнинг дарди билинган эмас.

Ҳақорат — гар шул
мамлакатда

Китобинг ман қилинган эмас.

Шеър ўқийсан хунбағир,
вайрон,

Воҳ, тош эмас, гул берар
жувон.

Кўкрагингни пичоққа
тутсанг,

Ҳақоратлаб тақарлар унвон.

Бозор иқтисодиёти деганлари мана шу!

Ўзбекистон Фанлар академиясининг Энергетика ва автоматика илмгоҳи ташкил этилганига 50 йил тўлди. Шу ҳақда ойнomanинг келгуси сонида чоп этиладиган мақолада ушбу илмий муассасанинг фаолияти, хусусан, бу ерда ҳозир қувват узатишдаги анъанавий линияларга нисбатан ўтказувчанлик қобилияти 50—60 фоиз оширилган ўта юқори кучлинишли янги хил ҳаво линияси яратилаётгани тўғрисида ҳикоя қилинади.

Мазкур саҳифада муассаса фаолиятдан айрим лавҳалар, жумладан 500 кв. ли янги линиянинг тажрибавий қисми акс этган.

Сувраткаш С. ДОВИДОВ.

Илм олмакка интилиш
ҳар бир муслим ва
муслима учун қарзу фарз
ҲАДИС

1933 йилдан чиқа
БОШЛАГАН
АВГУСТ — 1991

Таъсисчи
Ўзбекистон
Фанлар
академияси

БОШ МУҲАРРИР:
Комилжон ЗУФАРОВ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:
Абдували АБДУВАҲОБОВ
Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Жўра АБДУЛЛАЕВ
Турсун АЗЛАРОВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Бўри АҲМЕДОВ
Иброҳимжон ИСКАНДАРОВ
Наби МАЖИДОВ
Ермуҳаммад МУБОРАКОВ
Муҳаббат ОБИДОВА
Уктам ПРАТОВ
Ҳайдар ПУЛАТОВ
Уткир РАСУЛОВ
Асомиддин РАФИҚОВ
Елқин ТЎРАҚУЛОВ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Мурод ШАРИФХУЖАЕВ
Мамажон ЭГАМБЕРДИЕВ
Наримон ҲОТАМОВ

БЎЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:
Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Саид МУРОД

МУҲАРРИРЛАР:
Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТЎРА

Ассалому алайкум азиз муштарий!
Ойноманинг ушбу сониди

Жаҳоншумул кашфиёт! Мумкин, қачонки	2
ОЛЛОҚУЛОВ Х. Шафқатсиз бу бозор	4
ОБИД Р. Бехосият ва хосиятли жойлар	6
ИНОМОВ Т. Ҳаммада бор қобилият	8
МИРЗАҚУЛОВ Ҳ. Заҳари кам-у, нархи	10
РУЗИЕВ А. Капитализмдан ҳар қанча ўрганса, арзийди	11
МАҲМУДОВ Қ. Арқони давлатимиз тарихи	14
МАНСУР А., УМАРЗОДА Ҳ. Имон-эътиқодимиз саломат бўлсин	16
ТУРДИЕВ Ш. Хориждаги ўзбек адабиёти	17
Ўзбекистонда қайта қуриш: сизнинг фикрингиз!	18
КИМСАНОВ Б., ЮСУПОВ А. Глицерин ҳунари	20
ЭРГАШЕВ Н. Очофат чумоли	21
ЗОҲИДОВ А. Озодликка муҳаббат	22
АБДУМАЛИКОВ Р., МАҲКАМЖОНОВ К. Отсиз пойга бўладими	24
ДАВЛАТОВ Я. Бошқаларга ўхшамайман	26
Хур фикр	30
«Фан ва турмуш» сюрпризлари	31

каби мақолаларни ўқийсиз.

Муаллифларнинг мулоҳазалари ойнома муҳарририяти ва таҳририятининг нуқтаи назарига ҳар вақт ҳам тўғри келавермаслиги мумкин.

МУҚОВАДА

Муқованинг биринчи саҳифасидаги сувратларда ойномамиз айрим мавзулари акс этган. Иккинчи саҳифада эса Ўзбекистон ФА Энергетика ва автоматика илмгоҳи ҳаётидан айрим лавҳалар тасвирланган. Илмгоҳ фаолиятига оид мақола ойноманинг келгуси сониди чоп этилади.

КЕЛГУСИ СОНДА

● Сўз мулкининг султони ўзбек халқининг буюк ўғли Мир Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги ● Туркистоннинг табиий бойлиги билан бирга бебаҳо, бетакрор маданий бойликлари ҳам талланган. ● Қайта қуриш даври фожеалари ҳақида атоқли олимнинг куйинчак ўйлари ● Матбуотга эркинлик берилди, лекин ҳамон кишида ● Бир сайёҳ ҳикояси.

ЖАҲОНШУМУЛ КАШФИЁТ?

КАШФИЁТЛАР
ВА ИХТИРОЛАР

МУМКИН, ҚАЧОНКИ...

Ойнома муҳарририяти жумҳуриятимизнинг бир қанча таниқли олимларига муурожаат этиб, қуйидаги масала юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришларини сўради:

Жумҳуриятимизда илм-фан ривожига катта эътибор берилаётгани маълум. Фан номзодларию докторларининг давраси тобора кенгайиб борапти. Қанчадан-қанча илмий тадқиқот илмгоҳларию олий билимгоҳлардаги проблема лабораторияларида

кўплаб илмий ходимлар фаннинг турли соҳаларида тадқиқот олиб боришяпти. Давлатимиз бунинг учун ҳар йили миллионлаб сўм маблағ сарфляпти. Лекин жумҳуриятимиз тарихида ҳали биронта жаҳоншумул — халқаро мукофотга арзигулик кашфиёт қилингани йўқ. Сиз ўз соҳангиздаги бундай аҳволни қандай баҳолайсиз!

Қуйида муҳарририятимизга келган жавобларни эътиборингизга ҳавола этамиз.

Асқар ХОЛМУРОДОВ,
Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси ва вице-президенти.

Биология фанининг турли соҳаларида жумҳуриятимиз тарихида халқаро мукофотга арзигулик ҳали биронта жаҳоншумул кашфиёт қилинмаганлигининг асосий ва ҳал қилувчи сабабларидан бири мамлакатимизда бўлгани каби жумҳуриятимизда ҳам содир бўлган, Лисенко раҳнамолигида амалга оширилган биологиянинг барбод қилинишида, унинг асоси бўлмиш генетика фанининг йўққа чиқарилишида деб ҳисоблайман. Фанимизда, уни партиявий мафкура асосида бошқаришда йўл қўйилган бу жиноят биология фанининг тараққиётини камида ярим асрлик муддатга орқага суриб юборди, истеъдодли, теран фикрли, оламшумул кашфиётларга қодир шахсларни биологиянинг долзарб муаммоларини тадқиқ қилишдан совутди, ёшларнинг биология фанига интилишини сусайтириб, деярли йўққа чиқарди. Бу «воқеа» Ўзбекистонда биология фанининг тараққиёти учун ҳам қаттиқ зарба бўлди.

Иброҳим ҲАМРОБОВ,
Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, Ҳабиб Абдуллаев номидаги Геология ва геофизика илмгоҳининг директори.

Жумҳуриятимизда ер фанлари ҳам муайян даражада ривожланмоқда. Саволда айтилганидай фан номзодлари ва докторларининг давраси кенгаймоқда. Бироқ ҳали биронта олим халқаро мукофотни олишга муяссар бўлган йўқ. Мен бунини қуйидагича изоҳлаган бўлардим:

АВВАЛО, илмий тадқиқотлар учун «миллионлаб» пул сарфланаётган бўлса ҳам, бу етарли эмас — тараққий этган капиталистик мамлакатларда фанининг айнан шу соҳасига сарфланаётган маблағлардан анча кам. Хусусан, илмий тадқиқот асбоб-ускуналарини четдан сотиб олиш учун эъқратиладиган маблағ жуда оз. Масалан, ҳозирги замон фани учун энг зарур ускуналардан бири электрон-рентген микрозонди бўлиб, у бизнинг мамла-

катимизда ишлаб чиқарилмайди, фақат Япония ёхуд Франциядан валютага сотиб олинади. Москва, Ленинград, Новосибирск каби шаҳарларда шундай ускуналардан 4—5тадан бор. Ваҳоланки бутун Урта Осиё ҳудудида фақат битта бор — у ҳам бўлса бизнинг Геология ва геофизика илмгоҳимизда. Бироқ у анча эскириб қолган [1970 йилда Франциядан харид қилинган ва тўхтовсиз ишлаб турибди] ва замон талабларига жавоб беролмайди. Янгисини олиш учун 450 000 доллар керак! Бундай маблағ, афсуски, Ўзбекистон Фанлар академиясида йўқ. Ҳозир ер фанларида онд минералогия ва геохимиявий тадқиқотлар атом ва ионлар даражасида олиб борилиши керак. Янги ихтиролар ҳам шу соҳада бўлиши эҳтимолга яқин. Булар, тақрор айтаминки, фақат замонавий асбоблар ёрдамидагина юзага келади.

ИККИНЧИДАН — геология соҳасидаги ихтиролар анчагина узоқ муддатга юзага келади ва физика, математика, кимё, фалакиёт, биология соҳасидаги кашфиётлардан фарқ қилади. Шу сабабли бўлса керак, ҳозиргача дунё бўйича бирон геолог Нобель мукофоти олган эмас. Бошқа халқаро мукофотларни олганлар ҳам жуда кам. Масалан, академик Александр Карпинский Спендиаров ва Кювье номидаги мукофотларни, академик Александр Ферсман эса Волластон номидаги медалга олишга муяссар бўлган. Бу медал палладий маъданидан саялган бўлиб, Лондон геология жамияти томонидан берилади.

Мамлакатимиз геолог олимлари, шу жумладан жумҳуриятимиз олимлари тарихида ихтиро ва кашфиётлар ҳам бўлган, албатта. Бироқ буларни муносиб баҳолашда ҳар вақт етарли имконият бўлавермаган. Маълумки, яқин-яқинларгача маҳдудлик туфайли ҳар қандай илмий ёки техник янгилликларни эълон қилмасликка ва хорижга чиқармасликка ҳаракат қилинарди. Бу эса Совет фанининг яққалиниб қолишига олиб келди, жаҳон фанининг ундаги янгилликлар ҳисобига бойишига монелик қилди ва мамлакатимиз олимларини, жумладан жумҳуриятимиз олимларини муайян даражада халқаро эътироф ва мукофотлардан маҳрум этди.

Мирҳожии АСҚАРОВ,
Ўзбекистон Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси, Полимерлар кимёси ва физикаси илмгоҳининг директори.

Жумҳуриятимизда фани ривожлантириш учун куп маблағ сарфланса ҳам, ҳали тарихида биронта жаҳоншумул кашфиёт қилингани йўқ, десак замонамизга хос умидсизлик, ҳамма нарсани қора ойнак орқали кўргандек бўламиз. Аммо шуниси ҳам борки, агар истеъдод ва генийларнинг оёғига болта

урмасак, уларни тўрт девор ичида сақлаш ўрнига жаҳоннинг етакчи илмий лабораторияларига 1—3 йил муддатга тажриба орттиришга юборилса, бинобарин улар инглиз ва бошқа хорижий тилларни мукамал билишса, кашфиётлар янада кўпроқ бўлур эди. Бахтга қарши, ёш ва истеъдодли олимларнинг деярлик барчаси «юмалоқ» хатлар ёрдамида чиритилди.

Яна бир муҳим сабаблардан бири узун қулоқ гапларнинг салбий оқибати. Нақл қилишларича, бир ақабий давлатдан ССЖИга кўпорувчилик мақсадида икки жосус юборилади. Улар деярли бир йилдан кейин ўзаро учрашиб, бир-бирига ҳисоб беришади. Шунда биринчиси: кинотеатрни ёқиб юборгани, поездни издан чиқарганини мақтаниб айтади, иккинчиси шунда: «Шу ҳам кўпорувчилик бўптими, энди мендан эшит, дейди. — Тўғрида турган 10 қаватли бино — катта илм даргоҳи. Мен бундан бир йил муқаддам унинг ҳовлисига кириб: «Яқинда директор ишдан олинар эмиш», деган гап тарқатганман. Шундан бери: «Энди ким директор бўларкин» деб, ходимлар ишламай юрибди дейди. Ҳақиқатан, итвонинг умри қисқа-ю, жароҳати абадийдир.

Илмий жамоаларда протекционизм жуда хавфли воқеа. Ахир қўлидан келмаган одамга диплом бериб, мана энди сен ҳам тирик одамларни операция қилаверсан, деб бўладими! Агар протекционизмга барҳам берилмас экан, оламшумул янгилликларни очувчилар ихтирони ярмисига бормасданоқ гул-ханга ташлайди.

Бундай офат кимё фанининг кадрини букиб ташлади. Ҳақиқатан, 60 яшар кимёгарлар орасида яйраб-яшнаб ўсганини топи бўлмас. Бундай шароитда оламшумул эмас, Иттифоқ миқёсидаги янгилликлар яратиб ҳам амримаҳол. Бир амалий маслаҳат: яқин 20—30 йил ичида жумҳуриятимиз энг катта раҳбарларининг болалари кимё мутахассислиги бўйича коллиёт ва кафедраларга олинмаса айни муддао бўларди. Акс ҳолда тарих яна қайтарилиб, жумҳурият кимёгарлари жаҳоншумул кашфиётларга етиб бораолмайдилар.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар қандай фанининг ўз табиий ўсиш ва ривожланиш қонунари борки, у билан ўйнашганлар кўпгина истеъдодли олимларнинг ёстиғини қуритиб, фанини анча орқага суриб юборишлари мумкин.

Аслини олганда, 1943 йили Ўзбекистон Фанлар академияси очилганида, бизга 2-сортсан деб пешонамизга тамға қўйишган, 50 йил давомида бу тамгани ўзгартириб бўлмади.

Бир олий билимгоҳда ўқисак, аспирантура ҳам бир дастурда, яна ўша ВАК дан ўтсак, жавобгарлик ҳам ўша, нега биз 2-сортми? Олий билимгоҳ ва аспирантура таҳсиллини, диссертация ҳимоясини Москвада ўтадим. Вожаба, мен билан ўқиб, зўрга курсдан-курсга ўтганлар 1-сорт, мен эса ҳамон 2-сортман.

Абдували АБДУВАҲОБОВ, Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, академик Обид Содиқов номидаги Биоорганик кимё илмгоҳининг директори.

Ҳаммамизга маълумки, XX асрда илм-фан соҳасидаги меҳнатнинг янги сифат ўлчови пайдо бўлди, бу — халқаро Нобель мукофотири. Бу мукофот асосан физика, кимё ва тиббиёт фанларида қилинган жаҳоншумул тадқиқотларга берилади.

Бизнинг мамлакатда кимё соҳасида Нобель мукофоти фақатгина академик Николаевич Семёнов сазовор бўлган.

Дарвоқе, Нобель мукофоти совриндорлари сонини буйича бизнинг мамлакат ҳатто мўъжазгина Голландиядан ҳам орқада.

Менимча, жумҳуриятимизда кимё соҳасида жаҳоншумул — халқаро мукофотга аризулик кашфиётлар қилиш учун қуйидаги масалаларни ҳал этиш жоиз:

— қобилиятли ёшларини танлаб, уларга ўқиш вақтида ва илм олиш жараёнида ҳомийлик қилиш;

— илмий тадқиқот илмгоҳларининг моддий-техника негизини мустаҳкамлаш, яъни илмий ходимларни замонавий асбоб-ускуна ва кимёвий маҳсулотлар билан таъминлаш;

— тор илмий йўналишларни ривожлантиришда юқори малакали илмий ходимларга тўлиқ мустақиллик бериш;

— жумҳуриятимиз илм аҳлининг дунё илмий-техника янгилликларидан ўз вақтида ва мунтазам хабардор бўлиб туришларини таъминлаш;

— хорижий мамлакатларнинг ривожланган илмий марказларига жумҳуриятимиздан ёш олимларни кўпроқ юбориш.

Ҳалим УСМОНХУЖАЕВ, Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, Муҳаммад Урозбоев номидаги Механика ва иншоотларнинг зилзилага бардошлиги илмгоҳининг бўлим мудири.

Фан — қотиб қолган догма эмас, балки у ўз ривожидан янгидан-янги тармоқларнинг очилиши билан мудом ўзгариб, ёшариб боради, янги фанлар пайдо бўла боради. Масалан, механика қадимий фанлардан бўлишига қарамай унда ҳамон навқирон соҳалар вужудга келяпти: биомеханика, космик механика, кўп фазали муҳитлар механикаси, инсон механикаси, ип механикаси ва ҳоказолар шулар жумласидан.

Ҳўш, шу фан соҳасини чўқур биладиган, билимдон олимларни қайқдан оламиз! деган савол туғилади. Аввало илмий ходимлар, муҳандис ва муаллимлар тайёрлашни ўрта мактабдан бошлаш керак.

Бундай олийжаноб мақсадларини амалга ошириш учун мактаб ўқувчиларига илм-фан намоёндалари, жумҳурият Фанлар академияси ҳамда олий ўқув юрталари, тармоқ илмий муассасалари ва йирик саннат корхоналари раҳбарларининг амалий ёрдами зарур, яъни табиий, техника фанлари ва ижтимоий фанлар соҳасидаги таниқли олимлар мунтазам мактабларга бориб болалар билан суҳбатлар ўтказишса, улар олган билимлари пировард натижада муҳим техникавий, технологик масалаларни ҳал этишда асқотишини аниқ мисоллар билан айтиб беришса, ўқувчиларда чўқур таассурот қолдиради. Бундан ташқари, мактабларда болаларни техника ва техника илмига қизиқтириш қобилиятли бола келажакда бирор янги техника, масалан, пахта териш ёки тозалаш машинаси кашф этиши мумкинлиги ҳақида гапириб, болада техника яратибга ёшлиқдан ҳавас уйғотиш лозим. Олий ўқув юрталарида ҳам маъруза ва лаборатория ишлари ҳаёт билан пухта боғлаб олиб борилмоғи зарур. Шундагина биз келажакда аспирантураларга ҳақиқий илм ошфталарини танлаб олишга эришамиз. Биз энди муҳандислик дорилфунунларида механизм ва машина фанидан мутахассис тайёрлашга ўтишимиз керак.

Энди жумҳуриятимизда ҳали биронта жаҳоншумул халқаро мукофотга арийдиган кашфиёт қилинмагани ҳақидаги масалага тўхталайлик. Бу борада мен жаҳоншумул кашфиёт бор деб жавоб берман, чунки уларнинг жаҳоншумуллигини исботлай оладиган мутахассис керак. Биз шундай ишларга фақат ихтиро гувоҳномаси олганмиз, холос.

Масалани ойдинлаштириш учун далилларга мурожаат қиламиз.

Биринчидан, механизмлар алифбоси бўлган кинематик жуфтлар назариясидан бир янгиллик, яъни динамик хусусиятли кинематик жуфт кашф этганмиз. Бундай жуфт ҳозирги пахта териш машинасига жорий этилиб, жуда катта ижтимоий-иқтисодий натижалар бермоқда. Шу янгиллик бизнинг пахта териш машинасини дунё бозорига олиб чиқди. Ҳўш, бу кашфиётми ёки ихтиро!

Иккинчидан, ўзгарувчан юритгичли фрикциион эпициклик механизм яратилди. Унинг учун ўзгарувчан узатиш функцияси ишлаб чиқилди. У ҳамон ўз ривожини топмоқда. Бу яратилган механизмнинг хусусий ҳоли учун жаҳонда машҳур бўлган Виллис формуласи бор. Виллис формуласи бизнинг ўзгарувчан юритгичли эпициклик механизм учун топган формуламизнинг хусусий ҳолига айланади қолди. Бундай механизм кашф этилишининг келажак техника тарақиётидаги аҳамияти гоят катта.

Учинчидан, импульсли механизм кашф этилди. Бундай механизм турли технологик машиналарда тоғали материалларни титиш-тозалаш ишларида қўлланиб, жуда катта иқтисодий янгиллик беради. Механизм ҳақидаги кашфиёт техникага сифат ва миқдор ўзгаришлари киритмоғи лозим. Бу яратилган механизмнинг технологик машиналар ривожига қўшган ҳиссаси гоят катта эканлигини ҳаёт кўрсатмоқда.

ШАҒҚАТСИЗ БУ БОЗОР

МАРКАЗЛАШГАН бошқарува асосланган иқтисодиёт ўзининг ҳаётий эҳсосининг, инсоннинг бахтиёр ва фаровон яшашини таъминлай олмаслигини кўрсатди, инсон манфаатларига хизмат қилувчи бошқа бир иқтисодий тузилма — бозор иқтисодиётига ўтишга мажбур эканлигимиз аён бўлиб қолди.

Ҳўш, бозор иқтисодиёти нима ўзи! Бозор иқтисодиёти — товар-пул муносабатларига асосланган ва уларга хос иқтисодий қонуналар асосида бошқариладиган иқтисоддир. У олди-сотдидан иборат бўлган фақат биргина муносабатни эмас, балки ўзаро чамбарчас боғлиқ ва диалектик бирликдаги иқтисодий муносабатлар силсиласини ифодалайди. Бошқача айтганда, ишлаб чиқариш муносабатлари тармоғи тақсимот, айирбошлаш ва истеъмол соҳасидаги муносабатларни ҳам қамраб олади.

Бозор иқтисодиётининг заминини товар (мол) ишлаб чиқариш ташкил этади. Мол ишлаб чиқариш эса ибтидоий жамият емирилиши давридаёқ пайдо бўлиб, аста тараққий этаверган. Шундан бошлаб товар маҳсулотнинг бозор иқтисодига хос ижтимоий-иқтисодий шаклини ифодалай бошлаган. Шу тариқа кўплаб маҳсулотлар товарларга айлана борган. Мол ишлаб чиқаришнинг ривожлана бориши натижасида, маҳсулот хўжалиги ўрнига товар хўжалиги вужудга келган. Агар маҳсулот хўжалигида маҳсулот шу ернинг ўзида истеъмол қилиш учун ишлаб чиқарилса, товар хўжалигида маҳсулот бошқаларга сотиш ва унинг ўрнига бошқа мол олиш учун яратилади.

Мол ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятини ташкил этишнинг шундай ижтимоий шаклидирки, бунда кишилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар товарларни сотиш ва харид қилиш орқали юзага чиқади. Мол ишлаб чиқариш кишилар ўртасида ижтимоий меҳнат тақсими кўринишидаги мустақил иқтисодий алоқаларни вужудга келтиргани ҳолда айна вақтда мол ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий алоқалашувини, яъни улардан ҳар бирининг хўжалик юртидаги мустақиллигини таъминлайди. Мол ишлаб чиқариш ўзида самарали меҳнат қилиш, харидорғир маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда иштирокчилар фаолиятида шакл ва усулларни эркин танлаш имконини юксак даражада уйғунлаштиради. Тимсол жиҳатидан бу эркинлик умуман чегараланмаган.

Мол ишлаб чиқариш деярли барча жамиятларга хос умуминсоний иқтисодий ҳодисадир. Бозор иқтисодиёти эса мол ишлаб чиқариш ва айирбошлашнинг табиий-тарихий ривожланиши ҳамда товар хўжалиги келтириб чиқарган шарт-шароитларнинг оқибатидир. У товар хўжалиги билан боғлиқ равишда ривожлана бориб, иқтисодиётнинг асосий шаклига айланади. Ҳозирги даврда бозор иқтисодиёти жаҳоннинг барча мамлакатларида мавжуд бўлгани ҳолда эркин тадбиркорлик ҳукмрон жойларда иқтисодиётнинг энг асосий турига айланган.

Бозор иқтисодиётининг муҳим белгиларидан бири мол ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий эркинлиги, яъни бозор учун мол ишлаб чиқарувчи корхона ёки алоҳида шахсларнинг мустақил иқтисодий фаолият юртидир. Мустақиллигининг бирламчи асоси — мулк эгаси бўлишдир. Мол ишлаб чиқарувчи меҳнат воситаларига эгаллик қилиш ёхуд ижарага олиб ишлатиш имконига эга бўлади. Шу босқичдан ўз маҳсулотини қаерда ва қачон сотиш ёки сотмай туришга ҳақлидир. Бозорга чиқарилган мол савдоси сотувчи билан харидорнинг эркин ва ихтиёрий муносабати бўлиб, уни чеклаш ёки тақиқлаш ўринсиз ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти иқтисодий танҳоликни инкор қилади ва ишлаб чиқарувчиларнинг эркин рақобатини тақозо этади. Рақобат кураши мулкчилик шаклларининг хилма-хиллигига ва бир хил ёки ўхшаш мол ишлаб чиқарувчиларнинг сон жиҳатдан кўп бўлишига асосланади. Бир хил ёки ўхшаш мол ишлаб чиқарувчилар сони қанчалик кўп бўлса, истеъмолчилар маҳ-

сулот танлашда шунчалик эркин бўлади. Натижада, бозорда ишлаб чиқарувчилар эмас, балки истеъмолчилар ўз шартини қўяди, ўз измининг ўтказида. Ишлаб чиқарувчи истеъмолчининг диди, талаби ва эҳтиёжини қондириганидагина даромад кўра олади. Бозор иқтисодиётининг муҳим жиҳати — ишлаб чиқарилган маҳсулотга кишилар эҳтиёжини қондириш учун зарур миқдор ва турда, яъни бозорда тан олинмаган даражада меҳнат сарфланишидир.

Бозор иқтисодиётининг яна бир муҳим белгиси айирбошлашнинг эквиваленти, яъни сарфланган ижтимоий зарурий меҳнатга мувофиқ амалга оширилган ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида айирбошлаш албатта пул воситасида, яъни олди-сотди орқали содир бўлиши керак. Савдо эркин ва рақобат асосида ташкил топган баҳолар орқали олиб борилади.

Бозор иқтисодиётига хос белгилардан яна бири бу ишлаб чиқарувчиларнинг, умуман жамият аъзоларининг ўз даромадига кўра табақалашувидир. Айрим кишилар, корхоналар, минтақалар ва ҳатто давлатлар ўз даромади жиҳатидан тафовутланадики, бу ишлаб чиқариш даражасидаги фарқнинг оқибати туфайли юзага чиқади.

Бозор иқтисодиётининг амалиёти юксак маданиятли, ишбилармон, инсофли, тадбиркор, қонуналарни ҳурмат қилувчи, меҳнат ошифталари бўлган ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги муносабатлар йиғиндисидир. Хўжалик юртиш бозор иқтисодиётининг қонуни-қондаларига мувофиқ ва уларга қатъий риоя қилган ҳолда тараққий этган усул билан олиб борилади.

Бозор иқтисодиётига хос ҳолис қонуналардан энг муҳимлари қиймат қонуни, талаб ва таклиф қонуни ва, ниҳоят, пул муомаласи қонунаридир. Ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги аёвсиз кураш ана шу ҳолис қонуналар асосида боради. Бозор иқтисодиётининг муҳим талаби шунки, ишлаб чиқарувчи кам меҳнат сарфлагани ҳолда кўп ва сифатли мол ишлаб чиқарганда, яъни кишиларнинг талаб ва эҳтиёжларини тўлароқ қондириганидагина фойда кўриб ишлаши мумкин, акс ҳолда у синида.

Қиймат қонуни урта муҳим вазифани бажаради. Биринчиси — ижтимоий меҳнатни ҳисобга олиш ва тартибга солиш, иккинчиси — тежалган вақт учун рағбатлантириш ва учинчиси — мол ишлаб чиқарувчиларни табақалаштиришдир. Қиймат қонуни шундай қонунадирки, у мол ишлаб чиқарувчиларнинг хусусий меҳнат сарфларини ижтимоий зарурий меҳнат сарфларига келтириш борасидаги ҳаракатларини акс эттиради. Бир хил ёки ўхшаш мол ишлаб чиқарувчиларнинг ҳар бири хусусий меҳнат кучи сарфлайди. Товарнинг қиймати эса жамият учун ижтимоий зарурий меҳнат сарфлари билан белгиланади. Уртача меҳнат унумдорлиги ва меҳнат жадаллиги шароитидаги меҳнат сарфи муайян жамият эҳтиёжини қондиришга лаёқатли сарфлар бўлиб, жамият уларни тан олади. Чунки улар ижтимоий зарурий меҳнат сарфларидир.

Қиймат қонунига биноан ишлаб чиқарувчиларнинг хусусий меҳнат сарфлари ижтимоий зарурий меҳнат сарфларидан ортқ бўлса, яъни мол қимматга тушса, улар кам фойда олади, зарар кўради, ҳатто, синиб, хонавайрон бўлади. Агар хусусий меҳнат сарфлари ижтимоий меҳнат сарфларидан паст бўлса, яъни мол арзонга тушса, ишлаб чиқарувчилар қўлай иқтисодий мавқега эга бўладилар, яъни иқтисодий жиҳатдан мустақамланиб бораверадилар. Шу тариқа вақтдан ютилади.

Қиймат қонунининг амал қилиши алаҳ-оқибат ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий жиҳатдан табақалашувига олиб келади. Табақалашувнинг кечини нафақат сарф-харажатлардаги фарққа, балки бозор талабига мослаша билишга ҳам боғлиқдир. Бозор ҳолатини ҳисобга олиб харидорбоп, бинобарин, яхши фойда келтирувчи маҳсулотни ўз вақтида ярата билганлар-

Тўртинчидан, жаҳонда биринчи бўлиб таркибий шпиндель ишлаб чиқаруш технологияси яратилди. Бу ҳам кашфиёт бўлиши керак. Чунки бундай технология орқали динамик хусусиятли кинематик жуфт асосида ўз-ўзидан тозаланадиган таркибий шпиндель яратилди. Бу ҳол пахта териш машинасини жуда катта техникавий ўзгаришларга олиб келади, яъни машинанинг унумини оширади, катта иқтисодий ва ижтимоий самара беради. Жумҳуриятимизнинг ўзида ҳар йили 100 миллион сўмлик фойда келтириши мумкин. Бу эса бизниқига ўхшаш учта академия бюджетидир.

Бешинчидан, бизда оламшумул кашфиётларни кўрсатиб бериш қобилияти ҳали ўз ривожини топгани йўқ. Кейинги

вақтларда катта халқ хўжалик аҳамиятига эга бўлган янгиликларга ихтиро бериш кераклиги ҳақида янги кўрсатмалар бўлди.

Олтинчидан, ҳар бир илмгоҳдаги патент бўлимларида қилинган янгиликни ихтироми ёки кашфиёт эканлигига баҳо бериб асослайдиган ва бу соҳада кенг мулоҳаза юритиб, бу янгиликдан кашфиёт чиқишига керакли қирраларни топа оладиган кучли мутахассислар бўлмоғи лозим. Улар ихтиро ва кашфиёт формулаларига мос келадиган қирраларни янгиликдан топа олишлари келажакда оламшумул кашфиётларнинг кўплаб чиқишига йўл очади.

Сухбатдош Ҳусниддин НУРМУҲАММАД.

гина бойиб боради, бунга уқуви етмаганларни эса заифлашади.

Бозор иқтисодиёти шароитида қиймат қонуни ишлаб чиқаришнинг асосий омил бўлиб қолади. Қиймат қонунининг ўз-ўзидан пайдо бўладиган холис хатти-ҳаракати ишлаб чиқаришни эркин ташиқил этишини таъминлайди ва ўзаро кескин рақобатни юзага келтиради. Бу курашда арзон, сифатли мол ишлаб чиқарганлар ютиб чиқади ва юқори фойда олиб, моддий манфаатдор бўлади. Демак, ишлаб чиқаришни моҳирона ташкил этиш, фан-техника тараққиётни ютуқлари ва илғор иш амалиётини жорий этишдан бошқа йўл қолмайди. Бозор хўжалиги шароитида мол ишлаб чиқарувчи корхоналар учта бош масалани, яъни ишлаб чиқариш, қандай ишлаб чиқариш ва қим учун ишлаб чиқариш муаммосини ўзлари ҳал этадилар. Бозор иқтисодиёти кам самарали ва зиён кўриб ишлайдиган корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлашни инкор этади.

Иқтисодий шаклнинг бир хиллигидан турли-туманлигига ўтиши ва корхоналарнинг эса муस्ताқил ишлаб чиқарувчиларга айланиши хўжалик юритиш тармоқларини тубдан ўзгартириб юборади. Давлат бошқаруви ўрнида хусусий, жамоа ва бошқа мулк шакллари асосланган корхоналарни ривожлантириш ижтимоий рақобатлашувни авж олдиради, уларнинг молиявий аҳволини бевосита истеъмолчиларга боғлиқ қилиб қўяди.

Мол ишлаб чиқариш бозор бошқаргичи орқали тартибга солинади. Бу омилни бозор қонуни юзага чиқаради, улар таъсирида нарх-наво ўзгаради, ишлаб чиқариш кенгайиши ёки қисқариши мумкин. Муайян маҳсулотнинг бозор нархи ошса, уни ишлаб чиқариш юқори фойда келтиради. Бинобарин, ишлаб чиқариш ҳам бойликларни кам фойда берадиган соҳадан юқори фойдали соҳага кўчади. Бойликлар қайта тақсимланиб ишлаб чиқариш тузуги ўзгаради, энг зарурий молларни кўплаб ишлаб чиқаришга киришалади. Бозор бошқаргичи мол ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва таркибининг тўловга қобил талабининг ҳажми ва таркибига мос бўлишини таъминлайди. У меҳнат унумдорлигини ўстириш, сарф-харажатларини пасайтириш ва маҳсулот сифатини оширишни рағбатлантиради. Қим бозор бошқаргичини ўзлаштириб олса, бозор унга самарали хизмат қилади.

Ғанининг пўсткалласини айтсак, биринчидан, бозор иқтисодиётига ўтишдан бошқа йўл йўқ, иккинчидан, бозор иқтисодиётга ўтишнинг тўғри, енгил ва безарар йўли ҳам топилмаган. Иқтисодиётнинг бозор орқали тартибга солишда ижтимоий соҳани давлат йўли билан бошқариш хўжалик бўғинларини янги техника билан таъминлашга, иқтисодиётда ўз вақтида таркибий силжишларга олиб келади.

Бозор иқтисодиёти истеъмолчилар нуқтан назаридан маҳсулот ва қийматларнинг жуда кўплаб хили ҳамда кенг жамғармасини беради. Бозор қондалари асосида ташкил этилган иқтисодиёт режалли қондалар негизда ташкил этилган иқтисодиётга нисбатан кўплаб бойликларини ишлаб чиқаради. Чунки у ишчи, хизматчи, раҳбар — барчасининг ўз билми ва куч-қувватларини моддий бойликлар яратишга йўналтиради, тадбиркор бўлишни хоҳлаган барча кишиларга ижодий ва ихтирочилик қобилиятларини юзага чиқиши учун кенг имкониятлар яратади.

Бозор муносабатларининг ривожланиши, унга хос хўжалик юритишдаги чаққон ва эркин хатти-ҳаракат фан-техника тараққиётини жадаллаштиришнинг асосий омилларидан бири бўлиб қолди. Бозор иқтисодиётга асосланмаган социалистик тузумга хос чекланган имкониятлар эса ҳозирги тағлик жараёнини келтириб чиқарди. Масалан, ССЖИда иш жойларининг микропроцессорлар ва бошқа турдаги электрон қурilmалар билан жиҳозланганлик даражаси Ғарб мамлакатлариникига нисбатан 100 карра орқада. Мамлакатимизда қўл меҳнатининг ҳиссаси жуда катта — 1990 йили бизда қўл меҳнати билан шугуллан-

Бозор Иқтисодиёти Мактаби

ганлар АҚШда 1960 йили қўл меҳнати билан шугулланганларга нисбатан ўн марта кўп бўлган.

Иқтисодий ривожланиш даражаси бўйича ССЖИ билан Ғарб мамлакатлари ўртасида кескин фарқ кўзга ташланади. ССЖИнинг яппи миллий маҳсулоти АҚШга нисбатан 24 марта, Ғарбий Европа давлатлари ва Японияга нисбатан 15 марта кам. Иқтисодий тараққиётнинг умумий даражасини нисбатан аниқ ифодаловчи жон бошига яппи маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича ССЖИ 1985 йили жаҳонда 68-ўринни эгаллаган. Жаҳондаги тахминан 160 мамлакатдан фақат 30 таси ривожланган мамлакатлар қаторига кирилади. Бу дегани ССЖИ ўзининг иқтисодий қуввати ва ижтимоий имкониятлари бўйича ривожланаётган мамлакатларнинг тўртинчидан жой эгаллайди.

XX аср иқтисодий тараққиёти шунини тасдиқлайдики, бозор иқтисодиётининг халқ хўжалиги самарадорлигини юқори даражада таъминлашга қодир. Ишлаб чиқарувчиларнинг хулқ-атвори ва уларни маромида хўжалик юритишга иқтисодий мажбурлаш фақат бозор иқтисодиёти шароитидагина мумкин бўлади. Фақат бозор хўжалиги иқтисодий ҳаётнинг барча иштирокчиларида ташаббускорлик, тадбиркорлик ва юксак масъулият ҳамда интизомни юзага чиқариш учун рағбатлантира олади. Бозор иқтисодиётга ўтиш ҳар хил мулк шакллари мавжуд бўлишига йўл очади. Давлат мулкнинг ҳиссаси 30—40 фоизга туширилиб, жамоа, хусусий ва бошқа хил мулк шакллари ривожлантирилади. Давлат корхоналари акционерлаштирилади, ижарага берилади. Мамлакатимизда ўтказиладиган хусусийлаштиришда бутун халқ қатнашади. Бу тадбир орқали давлат мулки фуқароларга берилади, яъни ҳар бир киши миллий бойликдаги ўз ҳиссасига эга бўлади. Кичик корхоналар, жумладан савдо ва маиший хизмат корхоналари фуқароларга ёхуд муассаса ва корхоналарга сотилади, хусусий мулк шакллантирилади. Хусусийлаштириш бу хусусий мулкка эга бўлишга эмас, балки шу мулкни ишлатиб иқтисодиётни ўстиришни ўз зиммасига олишидир. Хусусийлаштириш натижасида мулкчилик халқчилашади. Бироқ бу аста-секин кечадиган жараён, чунки давлат мулкнинг дарҳол сотиб олишга аҳолининг қурби етмайди, қолаверса, халқимизда тадбиркорлик тажрибаси ҳам йўқ.

Бозор иқтисодиётга ўтиш ССЖИнинг бошқа мамлакатлар билан интеграциялашувини кучайтиради. Натижада иш кучи, техника янгилликлари, технология ва ахборотларнинг давлатлараро эркин кўчиб юриши содир бўлади. Фан-техника берган ижтимоий самара турли миллатлар ва элатларнинг иқтисодий тараққиёт жиҳатидан яқинлашувига йўл очади. Овруподаги Умумий бозор мамлакатларининг турмуш даражаси бунинг яққол намоёншидир. Тенглаштирувчи куч бўлиб нафақат корхоналараро, балки давлатлараро рақобат кураши юзага чиқади. ССЖИнинг бозор иқтисодиётга ўтиши суверен жумҳуриялардаги аҳоли турмуш даражасининг юксалишига хизмат қилади.

БИРОҚ бозор хўжалиги шафқатсиз, вақти билан раҳмсиздир. У зиддият ва муаммоларга тўла. Аммо шунини айтиш керакки, амалиётда тарих бунчалар пухта ўйлаб чиқилган ва амалга ошириб бўладиган лойиҳага эга эмас. Шу босқ кўзини чирт юмиллади-да, бозор иқтисодиётга қадам қўйилмаверади!

Хидирназар ОЛЛОҚУЛОВ.
иқтисод фанлари номзоди

СОЧГА ҚАРАБ ТАШХИС ҚЎЙИШ

Хитойлик олим Чен Сяйфа Нанкин дорилфунундаги бир гуруҳ ҳамкасблари билан ҳамкорликда рак касаллиги ташхисини ва профилактикасини аниқлайдиган ғалати янгилик яратди. Мутахассисларнинг аниқлашича, рак билан касалланган кишилар соч толасида ниобий миқдори кам бўлади. Улар 1036 соғлом ва 3111 та касал кишилардан олинган соч толасини текшириб шундай хулосага келди-

лар. Хитойлик мутахассислар касаллик қанчалик оғир бўл-

са, соч толасидаги ниобий миқдори шунчалик камаяди деб ҳисоблайдилар.

«САЛОМАТЛИК ТОШИ»

Хитойнинг Ляонинг вилоятида ажойиб хусусиятга эга бўлган бир харсанг борлиги маълум бўлди. Шу харсанг яқиндаги қишлоқ аҳолисининг ўртача умри 83 ёш бўлиб бирон мартаба ҳам оғир касалликка чалинмаган. Бу ердаги ҳайвонлар ўртаси-

да ҳам бирон мартаба юқумли касаллик тарқалган эмас.

Мутахассисларнинг текшириши шунини кўрсатдики, бу харсанг ўзида ўттиз иккита кимёвий элементни — рух, мис, темир, кобальт, кремний ва ҳоказоларни жамлаган экан. Харсанг бўлаклари тушган сувдан истеъмол қилиш кишини заҳарланишдан сақлайди, модда алмашинувини яхшилайди, жигар фаолиятини оширади. «Саломатлик тоши» ўсимликларга ҳам яхши таъсир кўрсатмоқда.

ЕҲУД ГЕОПАТОГЕН ЗОНАЛАР

ЭСКИ ТЕГИРМОНЛАР СИРИ

Урта Осиёда хосиятли ва беҳосият жойларни файзли ва бефайз деб ҳам аташади. Қадимда булар эски тегирмон, бойўғли уя қурган харобалар, чакалакзор, сув ўзига қақирадиган ер каби хилват жойлар эди. Дастлабки қарашда тегирмон эскилиги учун, чакалак хилват бўлгани учун ҳам беҳосият, бефайз кўриниши мумкиндек туюлади. Беихтиёр ёшлигимни эслаб кетаман. Кексалар бизга «Бемаҳалда тегирмон ё чакалак ёнидан ўтма, кун қизиғида ёнғоқ тағида ухлама!» деб ўргатишарди. Ҳозир ўйлаб кўрсам, беҳосият жойга тушиб қолгани учун ҳам тегирмон, хароба ташлаб кетилган, одамлар айланиб ўтгани учун ҳам хилват ер чакалакка айланиб кетган.

«Бундай жойларда жин чалиб кетади!» деб кўрқитишарди бизни. Геопатоген зонада ақлдан озганларни эсланг. «Ажинанинг кўзи кечаси яшил тусда ёниб туради» дейишарди — 17 ёшимда кечаси кўзлари яшил тусда ёниб турган қизни аниқ кўрганман. Энди Сизрандаги геопатоген зонада кечаси пайдо бўлган «яшил кўзлар»ни эсланг. «Эски тегирмонда жинлар кечаси чироқ ёқиб, чилдирма чалиб, базм қилишади» дейишарди. Геопатоген зоналардаги уйларда сирли ёруғлик ва аллақандай шарпалар кўринишини, Томскдаги уйда пақира-пуқур портлайдиган шарсимон оловларни эсланг. Демак, «бор» экан-да ота-боболаримиз айтган жин-ажиналар...

Геопатоген зонада ер қаъридан чиқувчи сирли нурланиш нима-лиги ҳали номаълум дедиқ, балки у одам онгига таъсир ўтказиб, галлюцинацияга сабабчи бўлар ва «жинлар базми» росманасига «кўринар?» Энди «жинлар базми» тўсатдан ғойиб бўлишига келсак, бу ўринда дуонинг кучини инкор этмоқчи эмасмиз асло, фақат бир фарзани айтиб ўтмоқчимиз, холос. Геопатоген зонада ер қаъридан чиқувчи нур анча ингичка, бинобарин, «жинлар базми»да одатда тўрға таклаф этиладиган «азиз меҳмон» тўрға ўтиши баробарида шу ингичка нурнинг таъсир доирасидан ўтиб кетиши ва шу сабабли нур яратган галлюцинация — «жинлар базми» бир лаҳзада ғойиб бўлиши мумкин эмасмикан?

Энди Ўзбекистондаги беҳосият жойларга яна бир мисол келтириб ўтсак. Ёзувчи ва айни пайтда кўринмас олам билан мулоқотчи Евгений Березиков «Звезда Востока» ойномасининг бултурги 8—9-сонларида босилган «Полтергейстга кириш» номли асарига Қашқадарё вилоятининг Ғузор туманидаги Қовчин қишлоғи яқинида «муқаддас жой» борлиги, аҳоли уни Тоҳир-Зухранинг қабри деб аташи ҳақида ёзади. Қарши — Шахрисабз йўлидан 10—15 метр чеккада жойлашган бу қабрга аслида бахтсиз ошиқ-маъшуклар дафн этилмаган бўлиши мумкин, дейди Березиков, менимча ҳам шундай — «Фан ва турмуш» ойномасининг 1989 йилги 12-сониде берилган «Тоҳир ва Зухра ҳаётда бўлганми?» номли мақола-сида муаллиф М. Ҳошимов уларнинг қабри Оқдарё туманидаги «Ўзбекистон» жамоа хўжалиги ҳудудида, Зарафшоннинг чап соҳилида жойлашганини анча ишонарли тарзда асослаб берган эди.

Умуман, Қовчиндаги қабрни мисолга келтираётганимиз бонси — унинг ёнида ҳалокат кўп юз бериб, одамлар қурбон бўлишади. Бунинг учун ҳеч бир сабаб йўқдек: йўл теп-текис, яхшилаб асфальтланган, кенг-мўлгина, уч-тўрт машина ёнма-ён ўтиши мумкин, кўтарилмиш ҳам йўқ, бурилмиш ҳам. Вилоят ҳайдовчилари бу беҳосият жойни яхши билишади, қабр ёнидан ўтаётиб тезликни камайтирашади, лекин ҳалокат юз бераверади барибир. Қабр яқинида ҳалок бўлган ҳайдовчи ва йўловчилар дафн этилгани ҳам шундан далолат беради. Бу ерга ички ишлар вазирлиги, соғлиқни сақлаш бўлими хизматчилари, партия ва шўро ходимлари, Қарши масжидининг имоми келишган, ҳаммалари ажабланиб сўрашади: бу ерда доимо рўй бериб турувчи ҳалокатлар сабаби нимада? Лекин жавоб йўқ.

Менимча, деб ўз фарзини баён қилади Березиков, Қовчиндаги қабр модомки зиёратгоҳ экан, демак, бу ерга қачонлардир бирон азиз-авлиё дафн этилган, замонлар ўтиши билан унинг номи унутилиб кетган. Одамларда фазовий қувват мавжуд экан, бу одам кучли зарядга эга бўлган бўлиши керак. Эндиликда эса ана шу қувват қабрдан атрофга тарқалиб, йўлнинг бир қисмини ҳам қамраб олган, ҳайдовчи қувват зонасига кирган захоти унинг таъсирига учрайди. Шу ўринда савол туғилади: нега энди бу қувват одамга салбий таъсир кўрсатади, зарар келтиради? Ахир халқ муқаддас жойлардан фақат эзгу қувват олишга ўрганиб қолганми? Гап шундаки, дейди Березиков, «оқ қувват» — эзгуликка ва

«қора қувват» — ёвузликка эга бўлган одамлар бор. Инсон эзгулик ёки ёвузлик қилар экан, бунинг ўзи хоҳлаб эмас, балки унга жойланган қувватнинг иродаси билан қилади.

Березиковнинг бу фарзини умуман инкор этмаган ҳолда бошқа бир тахминни айтмоқчиман. Балки Қовчин ёнидаги йўлда юз бериб ҳалокатларга чеккароқдаги қабрнинг ҳеч қандай алоқаси йўқдир? Эҳтимол, йўлнинг шу қисми геопатоген зонанинг нақ устидан ўтгандир? Ҳайдовчи беҳосият жойга кирганда қабрдан тарқалаётган «қора қувват»нинг таъсирига эмас, балки геопатоген зонада ер қаъридан чиқаётган салбий нурланиш таъсирига дуч келар? Фикримни далиллаш учун бир мисол келтирай. Ургутдан Самарқандга борадиган йўлнинг ҳам қайсидир қисмида шунга ўхшаш жой бор. Қовчиндаги каби ҳалокатли эмас, лекин... «Бемаза жой-да барибир, — дейишади ҳайдовчи дўстларим, — бирон кўнгилсизлик бўлади кўпинча». Атрофга қараб «Яқин орада қабр борми?» деб сўрадим биринчи навбатда. «Йўқ» дейишди. Ана ўшанда бу хил беҳосият жойлар геопатоген зонага тўғри келиб қолиши мумкинлиги тўғрисида ўйлагандим.

Энди Салима Алижонованинг мактубидаги воқеага келсак, ҳовлининг бир чеккасидаги ғалати жой икки хил сабабга эга бўлиши мумкин. Диний расм-русум адо этилганидан кейин сирли шарпа кўриниши тўхтабди, шунга кўра бу жой чиндан ҳам қабрга оид бўлса керак, у ҳолда шарпа кўриниши бошқа такрорланмаслиги зарур. Мабодо такрорлангудек бўлса, бу ер геопатоген зонага боғлиқ бўлиб чиқади, у ҳолда зонанинг таъсир чегарасини аниқлаб ўраб қўйиш ва у ерга ҳеч ким яқинлашмаслиги чорасини кўриш лозим.

«ҚОРА ИБЛИС ҒОРИ»НИНГ ЖУМБОҚЛАРИ

Айрим мамлакатларда геопатоген зоналарнинг инсон саломатлиги учун хавfli эканини тасдиқловчи тадқиқотлар ўтказилган. Чунончи, польшалик олимлар Варшавада яшовчи 1300 кишини текшириб чиқишди. Маълум бўлишича, улардан бор-йўғи 20 нафаригина «тоза» зонада — тўр нурлари орасида ухлар ва соппа-соф экан. Бошқалардан эса 355 киши оғир касал бўлиб чиқди. Раққа учраган ёки шундан ўлганларнинг ҳар бири «муабат зарядли», силга учраганларнинг ҳар бири «манфий зарядли» патоген зонада узоқ вақт бўлган, деб тахмин этилмоқда.

Болгариянинг Бургас шаҳридаги «Магнитотрон» тажриба-конструкторлик бюросида ишловчи биологатор Иван Милев геопатоген зонани аниқловчи индикатор яратиб, унинг ёрдамида Бургасда зарарли нурланиш тарқатувчи катта майдон борлигини топди. Ерданга қақирилган геофизиклар ўлчаб кўриб, зонада кучли нурланиш мавжудлигини тасдиқлашди. Шифокор Вера Сарачева ўтказган тажриба эса ана шу беҳосият жойда яшовчи кишиларнинг 86 фоизда томир уриши кучайгани, қон босими ошгани, юрак аритмияси борлигини кўрсатди.

Беҳосият жойлар нафақат денгиз ва қуруқликда, балки ер остида ҳам мавжуд. Хакасиянинг Кузнецк Олатови ёнбағридаги Кўшқулоқ (Қора иблис) ғори, неча асрдирки, машҳум донг таратган. Ундан омон чиқа олган баъзи довураклар арвоҳларни, уюму юм бўлиб ётган одам ва ҳайвон сужакларини кўришганини гапириб беришарди... 1985 йили ССЖИ Тиббий фанлар академияси Сибирь бўлимининг Новосибирскдаги Клиник ва тажрибавий тиббиёт илмгоҳи олимлари бунга қизиқиб қолишди ва ғорга тушган захоти... қатор жумбоқларга дуч келишди.

Илмгоҳ ходими Константин Бакулин бир гуруҳ ғоршунослар билан биргаликда қарийб юз метр чуқурликдаги ғорларни текшириб чиқди ва бир неча соат ишлагач, юқорига чиқмоқчи бўлди. Константин энг охирида борарди, арқонни кўкрагини сирмаб олган махсус камарга маҳкамлагач йўлга шайланди. Шу пайт... унга қимдир қаттиқ тикилиб турганини сезиб қолса бўладими! Олим қаро терга тушиб кетди, ахир унинг орқасида ҳеч ким йўқ-ку! Қочиб керак деб ўйлади дарҳол, лекин оёқлари михланиб қолгандек эди. Орқага қараш бекиёс даҳшат эди. Олим худди сеҳрлангандек ортга қаради ва... шомонни кўрди. Арвоҳнинг кўзлари ёнар, шохдор пахмоқ қаллоқчи бошини тебратганча қўли билан имлаб ёнига қақиради. Бакулин беихтиёр бир-икки қадам ортга қайтди-ю уни ташқи олам билан боғлаб турган ягона ип — белидаги арқонни жон ҳолатда силтай бошлади. Ғоршунослар тилида бу шошилинич ёрдамга қақирди эди... Бакулин ғорга бошқа қайтиб тушмади, лекин шомон анча вақтгача тушларига кириб, ёнига қақираверди.

Тажрибали, нуфузли олимлар ғор ичида ногаҳон кучли кўр-

(Давоми. Боши ўтган сонда)

қувни ҳис этишар ва ҳамма нарсани ташлаганча, бир-бирини туртиб, ташқарига отилишарди. Кейин бу сигнал-импульсни ўрганиб, ҳайратда қолишди. Тебраниш амплитудаси барқарор бўлган шу частотадаги импульсни фақат... сунъий нурлатгич ярата оларди, холос! Хуллас, олимлар чуқур ер остига жойлашган ва номаълум программа бўйича ишлайётган сирли радиомавққа дуч келишди, унинг сигналлари эса... тоғ қаъридан тиккага — фазога йўналган эди!

Машъум донг таратган Пермь зонаси ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади. Бор-йўғи 3—4 квадрат километр келадиган мўъжазгина майдонда рўй бераётган сирли ҳодисаларнинг сон-саногий йўқ. Одамларга салбий таъсир, хилма-хил шарпалар, НУЖлар, тунги «кино», қор одамлар, ёруғ шарлар, осмондаги нурлар, доира шаклида йиқилган ўрмон, майсаларнинг доира шаклида ётиб қолиши ва ҳоказоларни санаб ўтиришга ҳожат йўқ — бу тўғрида «Фан ва турмуш»нинг бултўғри 1—3-сонларида берилган «М. учбурчаги ёхуд Бу ерда юрганлар бегона эмас» номли мақолада муфассал ҳикоя қилинган.

Дарвоқе, ер юзасидаги сирли доиралар, тақир жойлар хусусида. Бу — бехосият жойнинг аниқ белгисидир. Олимлар уни Қўшқулоқ горидида қайд этолмаганларининг сабаби — сирли таъсир тошда из қолдирмаганидир. Лекин у океанда, Бермуд учбурчагида — яна денг сув сатҳида! — чуқурлиги ўнлаб метр келадиган доимий чўкмалар ҳосил қила олади.

Экин экилмайдиган, ишлов берилмайдиган жойлар ҳамма ерда учраб туради. Россияда ўтган асрларда улар ўраб қўйилар — кирилмасин, бехосият жой, деганлари эди бу. Бехосият жойни омончи тортаётган от айланми ўтади, бундай ерда тракторнинг мотори ўчиб қолади. Бехосият жойга ишлов бериб экин эккан тақдирингизда ҳам олган ҳосилингни меҳнатингизга арзимайдир. Геопатоген зона деб қўйишди бундай ерларни...

Кейинги йилларда Англия ғаллазорларида пайдо бўлаётган шу хил сирли доиралар «ажинанинг кали» деган ном олди. Бу жумбоқ 1989 йили британ матбуотида қизгин муҳокама қилинди, Пэт Дельгадо ва Колин Эндрионинг «Доиравий далил» номли китоби ҳам чоп этилди. Гап шундаки, буғдой ва рапс экилган майдонларда ғалла ётиб қолган жойлар учрапти: улар геометрик жиҳатдан аниқ доира шаклида, диаметри 3 метрдан 30 метрга боради. Гоҳо йирик доиралар атрофида, бир хил масофада тўрттадан кичик доира учрайди. Қизғи шундаки, биронта поз синмайди, ғалла ётиқ ҳолда ўсишда давом этаверади. Яна, йирик доираларда поляр деярли доимо соат миля айланмида, кичик доираларда эса баъзан қарши томонга ётиб қолади.

1989 йил ёзининг ўзида Англиянинг ғарбидаги Корнвол деган жойдан мамлакат марказидаги Лейнестиршир деган жойгача бўлган масофада 200 дан зиёд сирли доиралар пайдо бўлди. Баъзи доиралардан тўғри чиқиқ ўтиб, учми кўрсаткич шаклида тугатган, бошқа доиралар марказидан номаълум оқ модда топилган. Улар қай тарзда пайдо бўлиши сирлигича қолмоқда. Баъзан кечаси ғаллазорда ғалати ёруғлик кўринади, сирли товушлар эшитилади ёки итлар ҳеч бир сабабсиз ақиллаб чиқишда ва эрталаб қарабсизки янги доира тайёр! Олимлар тонг отгунча қўриқлаб ҳам ҳеч нимани аниқлай олишмади, магнитофон эса улар эшитмаган, сув жилдирашига ўхшаш товушларни ёзиб олганди...

Бехосият жойларни санашни тўхтатсан энди, зотан, улар қанчалик кўп бўлса, шунчалик хилма-хил, лекин битта умумий жиҳати бор: номаълум нурланиши одамга салбий таъсир кўрсатади.

ХОСИЯТЛИ ЖОЙЛАР ВА АЙРИМ ТАВСИЯЛАР

Худди шунга ўхшаб, хосиятли жойларнинг ҳам муштарак жиҳати бор: одамга ижобий таъсир кўрсатади. Бундай ерларни топиш жуда осон, азал-азалдан ҳамма билади. Чунки қадим замонлардан бошлабқ дунёдаги барча халқлар хосиятли жойларга эҳром, ибодатхона, черков, сарой, масжид, мақбара каби иншоотларни қуриб келишган. Шарқда, жумладан, Урта Осиёда азиз-авлиёлар қабрини зиёрат қилишининг сирини ҳам шунда: одамлар ҳам авлиённинг биоқувватидан, ҳам хосиятли жойдан ижобий таъсир олишади.

Шунингдек, курорт шаҳарлар ҳам хосиятли жойда ўрнашган, зотан, бундай ернинг ҳавосию сувигача шифобахш, ижобий таъсирга эга. Эътибор қилган бўлсангиз, муқаддас жойларда ўсимлик ҳам гуркираб ўсади. Умуман, хосиятли жойлар кўп, одамлар қадимдан ҳар хил қабр, ғор, дарахт, булоқ ва ҳоказоларга сифиниши бежиз эмас, яъни зиёратгоҳ ерларнинг бари ижобий таъсирга эга.

Шухрат Уришев мактубида айтган қабр тупроғининг шифобахшлиги ҳам бежиз эмасдир балки. Юқорида айтилганидек, қабр хосиятли жойга қурилган бўлиши мумкин, буни биокация усулида текшириб, тупроқ намунасидаги ижобий қувват даражасини аниқлаб кўриш мумкин. Бу тадбирга маҳаллий шифокорларни, Тошкентдаги биоэнергетика мутахассисларини жалб этса арзийди. Зеро, бу нарса марҳумга ҳурматсизлик эмас, балки шу хосиятли жой, илмий тилда айтганда, ижобий таъсирли зона

ҳақиқатан ҳам шифобахш хусусиятга эгаллигини исботлаш йўлида фақат савоб иш бўлади, холос.

Хосиятли ва бехосият жойлар ҳақидаги билимлардан фойдаланиб, узоқ давом этувчи зарарли таъсирлардан қочиш, шифохона ва тураржой биноларини иложи топилса ижобий таъсирли жойларга, ҳеч бўлмаганда стандарт майдонли — на салбий, на ижобий таъсирли майдонларга қуриш мақсадга мувофиқдир.

Энди, ушбу мақоланинг бошиданоқ ҳар бир одамни қизиқтираётган саволга келайлик: бехосият жойни қай тарзда аниқлаш ва унинг зарарли таъсирдан қандай қилиб қутулиш мумкин? Тўғри савол, ўринли хавотир. Бироқ, афсуски, геопатоген зоналар бўйича Ўзбекистонда ҳеч ким шуғулланмаёттир, умуман, ушбу мақола бехосият жойлар бўйича жумхурият матбуотидаги дастлабки маълумот. У ёғини сўрасангиз, геопатоген зонани аниқлайдиган асбоб мамлакатимиздаги биронта илмгоҳда яратилгани йўқ ҳали.

Дунё миқёсида ер қаъридан чиқувчи хатарли нурларни зарарсизлантиришга ёрдам берувчи хилма-хил қурилмалар яратишга уриниб кўрилмоқда. Чунончи, веналик машҳур олим Керблер яқинда геопатоген нурланишни зарарсизлантирувчи махсус чойшаб яратди. Тўшак остига ёзиб қўйиладиган бу чойшаб учун патент олинган ва у Олмонияда 120 маркадан сотилмоқда. Лекин бу биз учун узоқдаги қуйруқ ҳозирча...

Яна, симдан пирамида ясаб каравот устига осиб қўйиш керак, деган фикр ҳам бор, шунда геопатоген зона четроққа сурилар ёки заифлашар экан. Бу, пирамиданинг остига қўйилган лезвиени ўткирлаб, мушукни мўмиёлаб қўйишдек сирли хоссалари билан боғлиқ деб ҳисоблашади. Баъзи халқларнинг табобатида геопатоген нурланишга қарши ёронгул ёрдам беради, деган фикр бор.

Менга кўз тегди, кинна кирди деб шикоят қилиб келадиган одамлардан айрим табиблар ва экстрасенслар, йиринчи навбатда, бу ҳолат қачон бошланди, деб сўрашадир. Агар янги жойда бошланган бўлса, шубҳасиз геопатоген зонанинг салбий таъсири оқибати. Бу ўринда ҳатто врачлар ҳам ҳеч қандай ёрдам беришолмайдир. Зотан, кун сайин, соат сайин таъсир этаётган ҳавфли нурланишни қайси дори-дармон билан йўқотиб бўлади, ахир?

Боши, оёқ-қўли ёки бошқа жойи йиллар мобайнида оғриб юрадиган одамларга маслаҳат: ётган жойингизни бир текшириб кўринг-а! Балки бошингиз ё оёгингиз геопатоген зонага тўғри келиб қолган бўлса, йиллар давомида ер қаъридан хатарли нурланиш олиб келатгандирсиз! Умуман, ҳар қандай одам ётадиган ўрнини бир текшириб кўрса ёмон бўлмасди. Ҳатто соғлом одам ҳам ижобий таъсирли жойга ўтиб ётса, фақат фойда кўради-ку!

Шаҳар шароитида геопатоген нурланишдан юқори қаavatлар ҳам қутқармайди, у вертикал йўналишда тарқалиб, ертўлада ҳам, 20-қаватда ҳам бирдек салбий таъсир кўрсатаверади. Афсуски, мезморларимиз уйни қандай жойга қураётганларига мутлақо қизиқмайди, биз эса улар хоҳлаган жойда яшашга мажбурмиз. Ҳайриятки, зарарли нур дастаси анчагина энсиз: 20—50 сантиметр атрофида, яъни каравотни салгина суриш биланок унинг таъсирдан қутулиш мумкин. Лекин бунинг учун ўша нурланиш қаердалигини топиш керак, албатта.

Юқорида геопатоген зонани аниқлайдиган асбоб мамлакатимиз миқёсида ҳам йўқ дедик. Бинобарин, бунинг энг осон йўли ҳозирча биокация усулидан иборат, холос. Яъни, уйдаги бехосият ва хосиятли жойларни ҳар битта одам биорамка ёрдамида ўзи аниқлай олади. «Фан ва турмуш» ойномасининг 7—8 сонларида ушбу мақола билан баробар «Ҳаммада бор қобилият» номли мақола ҳам берилмоқда. Унда муаллиф — ЎзФА «Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси ҳузуридаги «Биокибернетика» илмгоҳининг ходими, биокация бўйича мутахассис Тоҳир Иномов биокация нималиги, биорамкани қандай яшаш ва ишлатишнинг оддий усулларини атрофлича ёритиб борган. Шунингдек, мануал терапия бўйича мутахассис Элёр Холмухамедовга мурожаат қилишингиз мумкин (Тошкент, метронинг «Ҳамза» бекати, «Халқлар дўстлиги» шоҳкўчаси, 12-уй, «Массаж» салони). У ва шогирдлари геопатоген зонаани аниқлаш билан ҳам шуғулланишади. ССЖИ Экстрасенслар уюшмасининг бултўғри декабрда Тошкентда бўлиб ўтган анжуманида юқорида тилга олинган сирли пирамиданинг ўзлари яратган янги турини намойиш этишди.

Башарти Тошкент узоқлик, биорамкани ишлатиш қийинлик қилса, мутахассисларнинг энг яхши маслаҳати: мушук боқинг. У танлайдиган ер-хосиятли жойда бемалол ухлайверинг, у яқин йўлдайдиган ер — геопатоген зонадан сиз ҳам узоқроқ юринг, йўлдаги бехосият жойларга келсан, авваламбор, геофизикларни, биокация мутахассисларини жалб этиб, ўша ерда геопатоген зона бор-йўқлигини, бор бўлса, таъсир чегарасини аниқлаш керак. Кейин йўлни зона атрофидан айлантириб ўтиш зарур, бўлақ чора йўқ. Бехосият жойни эса, имкони борича, ўраб қўйган маъқул. Энди, ўзини ўйлаб бўлганидан кейин, шаҳар аҳли қафасдаги қўшлару аквариумдаги балиқларнинг, қишлоқдагилар эса мол-хонаю товуқхоналарнинг ўрнини ҳам бир текшириб қўйишга эринмаса керак, албатта. Ҳикоямизнинг охирида эса бундан буёғига бутун умрингиз фақат хосиятли жойларда ўтишини тилаб қоламиз.

ҲАММАДА БОР ҚОБИЛИЯТ

Тоҳир ИНОМОВ,

УзФА «Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси
хузуридаги «Биокибернетика» илмгоҳининг етакчи илмий
ходими, ҳикмат-риёзат фанлари номзоди.

БЕРКИТИЛГАН НАРСАЛАРНИ ТОПИШ ВА ФИКР ҲАМ ҲАМ

Бу тажрибаларни икки ёки ундан ортиқ киши бажаради. Умуман, фикр жўнатувчи одам «индуктор», уни қабул қилувчи одам эса «реципиент» деб аталади. Биз реципиентни шартли равишда оператор деб атайлик.

Индуктор билан оператор бирор нарсани (масалан, олма, ўйинчоқ, қўл соати ва ҳоказо) яшириладиган 5—6 жойни ўзаро келишиб олишади. Оператор бошқа хонага чиқиб кетгач, индуктор келишилган жойларнинг бирига ўша нарсани беркитади, сўнгра операторни чақириб, ўзи бир чеккада бефарқ ўтиради. Оператор биорамка билан аста-секин юриб, яширилган нарсани қидира бошлайди. Қайта-қайта юриб, келишилган жойлардан бирида биорамка бошқа жойлардагига нисбатан кўпроқ бурилганини кўради ва беркитилган нарсани топади.

Операторнинг яширилган нарсани топиш тажрибаси етарлича ошганидан кейин, худди ўша келишилган жойлардан бирига нарса энди фақат фикран қўйилади. Индуктор бирор жойга нарса қўйдим деб тасаввур қилиб, ўша жой тўғрисида ўйлаб ўтиради. Биорамка билан қидириш худди олдинги сафардагидек бажарилади.

Фикр ўқиш бўйича биринчи қадам ўзлаштирилгач, ўйланган шакллари топишга ўтаман. Қаттиқ қоғоздан ўнта ёки ундан ортиқ ҳар хил — учбурчак, доира, ярим ой, квадрат, юлдузча ва ҳоказо шакллари бир жуфтдан кесиб оламиз. Уларнинг ярмини стол устига ихтиёрий тартибда бир хил масофада қўямиз, иккинчи ярми эса конвертда, индукторнинг қўлида бўлади. Индуктор шакллари конвертдан битта-битта қўлига олиб уларга қараб туради ёки қўлини бекитиб фикран кўз олдига келтиради. Оператор эса биорамкали қўлини шакллари устидан юргизади, кейин шаклларга бирма-бир назар ташлаб чиқади. Индуктор қўлидаги шаклнинг топилиш белгиси ҳар сафардагидек биорамканинг бурилиши билан аниқлаб борилаверади.

Энди 20—30 та тўртбурчак картон қоғозларга бир неча гап тузиш мумкин бўлган сўзларни ёзиб, уларни яна стол устига ёйиб қўямиз. Индуктор ўша сўзларни ишлатиб, хаёлида улардан гап тузади ва фикран такрорлаб туради. Оператор биорамка билан ўйланган сўзларни топиб улардан гап тузади.

Кейинги босқичда оператор қўлида биорамкани тутган ҳолда хаёлида индукторга «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб қилинадиган савол беради. Мисол учун, «Фалон китобни ўқиганмисиз?», «Бугун кинога борамизми?» ва ҳоказо. Тўғри жавобни биорамканинг бурилишидан топамиз. Иккинчи босқичда юқоридаги тажрибаларни биорамкасиз, ички туйғулар асосида бажаришга ўтилади.

Бу ерда фикр ўқишни ўрганиш бўйича бажариш мумкин бўлган машғулларнинг бир тури баён қилинди. Улар инсондаги фикр ўқиш қобилиятини аниқлаш ва уни ривожлантириш учун бошланғич туртки бўлиши мумкин. Ихлос қўйган кишилар мустақил равишда янги тажрибалар ўйлаб топиб, шу соҳадаги адабиётларни тўплаб ва ўз устида ишлаб, афсонавий натижаларга эришишларига ишончимиз комил.

(Давоми. Боши ўтган сонда)

ОДАМ БИОМАЙДОНИ ЧЕГАРАСИНИ АНИҚЛАШ

Ҳар қандай одам атрофида унинг ҳаётий жараёни билан боғлиқ бўлган ўзгарувчан электромагнит майдонлар мажмуаси — биомайдон мавжуд. Бу майдоннинг чегараси ҳар хил кишиларда ва бир одамнинг ўзида ҳам саломатлигига қараб турлича бўлади. Майдон чегараси, албатта, нисбий миқдор бўлиб, ўлчаш усулига боғлиқ. Соғлом кишиларнинг биомайдони чегараси 3 м атрофида бўлса, касалланиб камқувват бўлганда 1—1,5 м гача камаяди, спорт билан мунтазам шўғулланувчи ва экстрасенсорик қобилиятга эга бўлган кишиларда эса 20—30 м гача боради. Инсоннинг биомайдони қанчалик катта бўлса, у ташқи муҳитнинг салбий таъсиридан шунчалик мустаҳкам ҳимояланган бўлади. Айниқса беморлар билан муттасил мулоқотда бўладиган тиббий ходимлар ва табибларнинг биомайдони (уни ҳимоя майдони деб аташ ҳам мумкин) катта бўлиши оерак, акс ҳолда улар ўзига ҳар хил касаллик юқтириб олиши мумкин.

Ҳар қандай одам руҳ ва баданини биргаликда тарбиялаш машқларини мунтазам равишда бажариш орқали ўзининг ҳимоя майдонини етарлича ошириши мумкин. Машқлардан ташқари инсоннинг ахлоқий хусусиятлари алоҳида катта аҳамиятга эга. Поклик, инсонпарварлик, меҳру оқибатли бўлиш ҳимоя майдонини янада оширади.

Ҳимоя майдонини ўлчаш усули қуйидагича. Текшириладиган одам олдингизда тик туради, сиз қўлларингизга биорамкаларни олиб ўзингизни ўша одамга солайсиз, яъни ҳозир шу кишининг майдонини ўлчайман, деб ўзингизга топшириқ берасиз. Сўнгра биорамка симларини параллел қилиб, уларни ўша одамга йўналтирасиз-да, ўзингиз секин-аста орқага юра бошлайсиз, маълум масофадан кейин биорамка симлари орасидаги бурчак 0 даражадан 180 даражага етади, аини шу масофа ҳимоя майдони чегараси деб ҳисобланади.

Ҳимоя майдонини ўлчашнинг иккинчи усулига кўра, оператор, аксинча, узоқ масофадан сизга қараб юра бошлайди. Бошда биорамка кўрсаткичи кўндаланг ҳолатда ушлаб турилади. Биорамка операторга қараб айланган нуқтадан сиз турган жойгача бўлган масофа сизнинг ҳимоя майдонингиз бўлади.

Ҳимоя майдони негизда ётган физикавий жараёнлар моҳияти ҳали фанга номаълум. Лекин кўплаб тажрибалар ҳимоя майдони масофаси кишининг жисмоний соғлигини умумий ҳолатда баҳолаш мумкинлигини кўрсатади.

БЕХОСИЯТ ЖОЙЛАРНИ АНИҚЛАШ

Биолокация эффекти, яъни биорамканинг маълум жойларда бурилиши, юқорида айтиб ўтилган сунъий (ер ости қувурлари, эски бинолар) ва табиий объектлардан (ер ости сув ҳавзалари, қазилма бойликлар) ташқари, ер қаъридан чиқаётган электромагнит нурланишлар муҳитида ҳам кузатилади. Бу нурланишлар даврий структуралар, жануби-ғарбдан шимоли-шарққа ва шимоли-ғарбдан жануби-шарққа йўналган, ораларидаги масофа 2—2,5 м бўлган параллел чизиқлар ҳосил қилиши (Карри тўри) ёки катта юзали майдонни ўз ичига олиши мумкин (геопатоген зоналар). Геопатоген зоналар сирли ҳодисалар ва табиий офатлар маконидир.

Карри чизиқлари ва уларнинг кесишиш нуқталари одамлар, ҳайвонлар, ўсимликлар ва бошқа жонзотлар ҳаётига сезиларли таъсир қилиши кузатилган. Масалан, ишлаш ва ухлаш жойи Карри чизиқлари устига тўғри келиб қолган одамлар ўзларини беҳол сезадилар, кўп касал бўладилар. Худди шундай ҳодиса уй ҳайвонларининг оғилхоналари жойлашишига боғлиқ равишда кузатилади. Мевали дарахтлар Карри чизиқлари кесишиш нуқтасига экилса, улар яхши ривожланмайди ва ҳатто қуриб қолади. Кузатувчан кишилар баъзи жойларга экилган дарахтлар етарли даражада сув ва озуқа берилган тақдирда ҳам бир неча бор қуриб қолганини эслашлари мумкин.

Жойларда Карри тўрини аниқлаш ер ости сув ҳавзаси чегарасини топиш усулида бажарилади, яъни биокация эффекти кузатилган нуқталар орқали ёндош чизиқлар ўтказилади. Биорамка ёрдамида топилган Карри тўрини яна бир бор олтин узукдан ясалган тебрангич ёрдамида текшириб кўриш мумкин. Бунинг учун узук 20—30 см узунликдаги ипга боғланади ва ип бўш учидан ушлаб турилади. Карри чизиғи устида узук тебранади, кесишиш нуқталарида эса айланади. Карри тўри ўлчамлари ернинг рельефига, уй ичида хонанинг ўлчамларига ва ҳамма ерда вақтга боғлиқ равишда ўзгаради. Шунинг учун ўзи яшайдиган ва ишлайдиган хоналарда саломатлик учун хавfli жойларни аниқламоқчи бўлган киши бир неча марталик ўлчашлар натижасидагина хулоса чиқармоғи керак. Соғлиғи мустақкам бўлган кишилар жой алмаштириш натижасини сезмасликлари мумкин, лекин саломатликлари заифлашиб қолган кишилар хавfli жойдан узоқда бўлсалар ўзларида ижобий ўзгаришларни сезишади.

Одам анатомиясидан хабардор, тиббий маълумотга эга кишилар биорамка ёрдамида жарроҳ тиги теккан жойни, танадаги нуқсонларни ва касалланган ерни аста-секин, бутун-танани текшириб чиқиш жараёнида, биорамканинг ҳаракатига қараб аниқлаши мумкин.

Кўплаб касалликларда тананинг маълум жойида терининг электр ўтказувчанлиги, ҳарорати ва электромагнит нурларнинг қуввати ўзгаришини эътиборга олсак, тажрибали оператор киши ўзи ҳам билмаган касалликларни топиши мумкин.

Касал жойни топиш қуйидагича бажарилади. Текшириладиган одам шарқ томонга қараб туради. Оператор биорамкани унинг бошидан оёғигача, олд ва орқа томонидан ички аъзолари қаршида тутиб чиқа бошлайди. Агар текшириладиган жойда касалланган аъзо бўлса, биорамка тебрана бошлайди, акс ҳолда ҳеч қандай ҳаракат кузатилмайди.

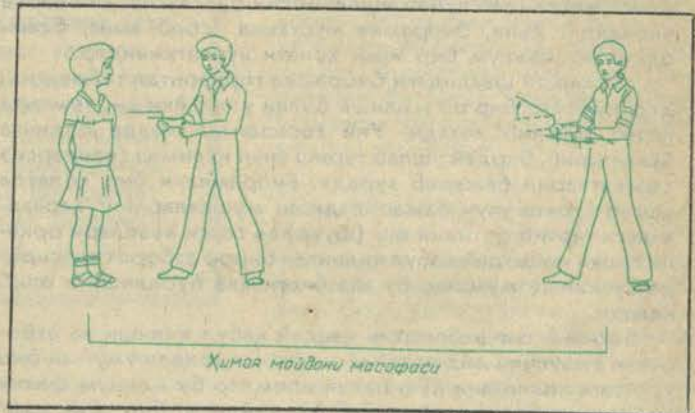
СЕҲРЛАНГАН СУВ

Ҳаётбахш сув — ҳамма билган энг оддий суюқлик, аммо ҳанузгача сирларга бой. Оҳанрабо майдонидан ўтказилган сув билан суғорилса, экиннинг ўсиш тезлиги ва ҳосилдорлиги ошади, бундай сув иситкич қозонларда чўкма ҳосил бўлишининг олдини олади ва ҳоквазо. Лазер ёруғлиги билан нурлантирилган сув тупроқни шўрдан тезроқ ювади, экиннинг етилиши вақтини камайтиради ва ҳосилдорлигини оширади.

Хитойларнинг игна билан даволашдек қадимги усули тўғрисида кўпчилик эшитган, баъзилар ўзи шифо топган. Унга кўра, ҳар бир касалликни даволашнинг муайян нуқталари бор, улар акупунктура деб аталади. Текширишлар шуни кўрсатдики, одам ва ҳайвондаги акупунктура нуқталари ўзининг бир қатор физикавий ва кимёвий хусусиятлари билан исталган бошқа нуқталардан фарқ қиларкан. Хусусан, акупунктура нуқталарида терининг электр ўтказувчанлиги атрофдаги исталган нуқтаникидан юқори бўлар экан.

Яқинда шўро шифокори В. Сарчук акупунктура нуқталари орқали ташхиснинг янги йўлини ва унинг асосида олинган маълумотларга кўра янги даволаш усулини топди. Қисқача айтганда, у акупунктура нуқталари орқали ўзгарувчан, ҳар хил частотали электр токи юбориб касалликни аниқроқ топа олди ва шу асосда ўша касалликни даволаш учун ишлатиладиган дистилланган сувни қандай

частотали электроҳанрабо тўлқинлари билан нурлантиришни аниқлади. Бундай дори сифатида ишлатиладиган, электроҳанрабо нурлари билан нурлантирилган сувни у биологик жиҳатдан қувватлантирилган суюқлик деб номлади. Умуман, ҳар хил ташқи таъсирлар остида физик ва кимёвий хусусиятларини ўзгартирган сувдан техника, қишлоқ хўжалиги ва тиббиёт соҳаларида фойдаланиш бўйича юзлаб мақола ва китоблар ёзилган. Аммо сувга физикавий таъсир қандай бўлиши ҳозиргача тўла-тўқис аниқланмаган.

Энди суҳбатимиз мавзуини давом эттириш учун сиз сувнинг хотираси борлигига, унга таъсир этган электроҳанрабо тўлқинларини қандайдир йўл билан «эслаб» қолишига ишонч ҳосил қилсангиз етарли. Маълумки, ҳар қандай одам атрофида электроҳанрабо майдони мавжуд. Бу ўзгарувчан майдон ўз ичига ўта паст частотали тебранишлардан тортиб, то ёруғлик нуригача бўлган ўта юқори частотали тебранишларни қамраб олади. Юқориде айтиб ўтилган акупунктура нуқталари орқали организм аниқ ташқи муҳит ўртасида моддий (кислород ва бошқа газлар), ахборот-қувват алмашинуви кузатилган. Яқинда Жанубий Қурия олимлари инсон қафтидаги акупунктура нуқталарида унинг бутун организми акс эттирилганини аниқлашди. Демак, инсон қафтидан чиқаётган нурланишлар унинг барча аъзолари тўғрисида ахборот беради ва шу орқали инсоннинг барча аъзоларига бевосита ёки ахборотни эслаб қолишга қодир бўлган бирор моддий «ташувчи» воситасида таъсир қилиши мумкин.

Бу мулоҳазаларни амалда текшириб кўрмоқчи бўлсангиз, қуйидаги тажрибаларни тавсия қиламиз. Бир пиёла сувни чап қўлингиз қафтига қўйиб, ўнг қўлингизни пиёла устида тутиб, ундан нур чиқаяпти, деб тасаввур қилинг. Бир оздан кейин қафтингизнинг ўртаси қизиганини сезасиз.

Шу йўсинда сувга 5—10 дақиқа таъсир қилиб турунг. Сўнгра иккала қўлингизга биорамка олиб, худди одамнинг биомайдони чегарасини ўлчагандек, нурлантирилган сувнинг майдони чегарасини ўлчаб кўринг. Таъсирингиз сувга ўтган бўлса, унинг майдони чегараси оддий сувникидан катта бўлади ва кўпи билан одамнинг биомайдони чегараси миқдоригача бориши мумкин.

Сувга ўтказилган электроҳанрабо қувват-ахборот таъсирини тирик организмлар — бактерия, ўсимлик, ҳайвон ва одам яхши сеза олади. Уй шароитида сеҳрланган сувнинг таъсирини бир хил шароитда ўстириладиган ўсимликларда текшириб кўришингиз мумкин. Сувни нурлантириш пайтида сиз бераётган қувват натижасида ўсимлик тез ривожланувчи, бақувват ва серҳосил бўлишида тасаввур қилинг. Ўсимликларнинг ярми қиёслаш учун оддий сув билан суғорилади. Олиб бораётган тажрибаларингиздан илмий аҳамиятга эга бўлган хулосалар чиқариш учун алоҳида дафтар тутиб, ўсимлик қайси вақтда (кун, соат) экил-

гани, суғорилиш вақти, сувга қанча вақт ва қачон таъсир этилганини ёзиб боринг. Усимлик ривожланишида оддий сув билан суғорилгандагига нисбатан яққол ўзгариш сезсангиз, иложи бўлса, расмга тушинг.

Сувга таъсир ўтказишни ўрганиб олганингиздан сўнг, ҳинд йогларининг қадимги усули бўйича ўзингизни сеҳрланган сув билан турли касалликлардан даволашга уриниб кўринг. Бунинг учун сеҳрланган сувни касалингизга шифо берувчи энг кучли ва ноёб дори деб тасаввур қиласиз ҳамда эрталаб ва кечқурун 2—3 ҳафта давомида ичиб борасиз.

БИОРАМКА СИРЛАРИ

Биорамка ҳар хил материаллардан — дарахт новдаси, мис, алюмин ва пўлат симлардан ясалиши мумкин. У фақат одам қўли билан ушлаб тургандагина ишлайди, агар бирор жойга маҳкамлаб қўйиб ишлатмоқчи бўлсангиз, ҳеч нарса чиқмайди. Яъни, биорамка мустақил асбоб эмас, балки одамнинг маълум бир ички ҳолати кўрсаткичидир.

«Г» ҳарфи шаклидаги биорамка горизонтал тебрангичдир, қўлимиз бир оз эгилиши билан у чап ёки ўнг томонга қараб айланиб кетади. Уни горизонтал ҳолда олдинга йўналтириб, бирдай ушлаб туриш учун қўлимиз сезиларсиз ҳаракатларни бажариб туради. Биорамкани бир ҳолатда ушлаб туриш учун бажариладиган мушакларнинг ҳаракатидаги тартиб ботиний онг (шуур) ва сезги аъзолари орқали ташқи муҳитдан қабул қилинган бирор ахборот таъсирида бузилиши мумкин, бу эса биорамка бурилишига олиб келади.

Ботиний онг ахборотни қандай қабул қилиши ва ахборотни ташувчи майдон табиати тўғрисида ҳали умумий бир хулосага келингани йўқ. Баъзи олимлар бу маълум физик майдонлар орқали ифодалаб бўлмайдиган биологик майдон деса, бошқалар у ҳали физиклар кузата олмаган микролептон зарраларнинг газни, деган фикрда, учинчи гуруҳ олимлар эса уни электроҳанрабо тўлқинларнинг муайян тури деб ҳисоблайди.

Бизнинг фикримизча, ташқи муҳитдан келадиган ахборотни ташувчи майдон электроҳанрабо тўлқинларидир. Биорамка ёрдамида бажариладиган амаллар эса табиатдаги қувват-ахборот алмашинуви ҳодисаларининг бир тури. Ер юзидagi исталган нуқтада оддий ҳужайралардан тартиб, то инсон ҳаётигача бўлган жараён ташқи электроҳанрабо майдонлар муҳитида содир бўлади. Электроҳанрабо майдонлар ҳаётнинг асосий, узвий қисмидир. Борди-ю ҳужайраларни гипоманит камераларга солиб, ташқи майдондан ажратиб қўйсақ, ҳаёти учун зарур бўлган ҳамма шарт-шароит (ҳарорат, сув, озук, ёруғлик ва ҳоказо) яратилган тақдирда ҳам улар ҳалок бўлади.

Қувват-ахборот алмашинуви ҳодисалари туркумига одамнинг фикрини ўқиш, узоқ масофага фикр юбориш, башорат қилиш, қўл теккизмасдан даволаш ва бошқалар киради. Бир жойдаги каламушларга ўргатилган ҳунар иккинчи жойда яшаётган каламушларда пайдо бўлади. Ўрдакнинг ирсий хусусиятлари ўта юқори частотали электроҳанрабо тўлқинлари орқали товукнинг тухумига узатилади, натижада ўша тухумдан чиққан жўжа ҳам товук, ҳам ўрдак хусусиятларига эга бўлади. Ирсий хусусиятларни электроҳанрабо тўлқинлари билан юбориш орқали буғдой ва маккажўхори чапиштирилиб, ҳосилдорлик икки марта оширилган. Умуман, қувват-ахборот ҳодисаларига кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Ҳозирги замон фани жуда кичик қувватли нурланишларни, ҳатто битта электронни сеза оладиган асбоб ва ускуналарни ярата олади. Навбатда турган ғоят муҳим ва ўта мураккаб масала кичик қувватли нурланишлар ташувчи ахборотни ўқий олишдир. Бу соҳада фан биринчи қадамларни қўйишга ҳозирланмоқда, зеро, бу борада тирик организмлар даражасига етиш учун ҳали жуда кўп изланиш керак.

Хуллас, биорамка билан ишлашни ўрганиш ҳар бир одамда бўладиган яширин қобилиятларингизни очишда, инсон ва табиат муносабатларини бутун мураккаблиги билан тушуна олишингизда, илм-фанга қизиқишингиз ортишида ёрдам беради деб ишонамиз.

ЗАҲАРИ КАМ-У, НАРХИ...

Ўзбекистон Фанлар академиясининг Кимё илмий тадқиқот илмгоҳининг лаборатория мудири, техника фанлари доктори Шафоат Номозов, шу муассаса етакчи илмий ходими, техника фанлари номзоди Баҳром Абдуллаев ва Олмалиқ кимё заводи директори, техника фанлари доктори Мирғани Мирхўжаев (жумҳурият кимё саноати ассоциацияси президенти) ҳамкорликда кимё саноати соҳасида мураккаб бир муаммони ҳал этишди. Улар иқтисодий жиҳатдан арзон, содда ишлаб чиқариш жараёнига эга бўлган кам чиқиндили ўғит — УФАКС-1 (фосфор азот таркибли мураккаб мажмуавий ўғит)ни яратишди. Бу ўғит таркибида 32—35 фоиз фосфор ва 3—4 фоиз азот озук моддаси бўлиб, у қишлоқ хўжалиги экинларининг турли хил тупроқли майдонларида ҳам юқори самара беради. Таркибидаги қўшимча озук моддаси олтингурут унсурининг мелиоратив таъсири тўғрисида эса тупроқнинг физик-кимёвий ҳолатини яхшилайди.

УФАКС-1 нинг ишлаб чиқариш технологик жараёни ҳозирги кунда мўл

ишлаб чиқарилаётган аммофосниқидан анча содда. Шу боис маҳсулот таннархи анча арзонлашади. Аммофос ишлаб чиқаришда асосан фосфоритларга сульфат кислотасини таъсир эттириш орқали экстракцияли фосфор кислотасини ажратиб олиш, парчаланиш жараёнининг маҳсули — фосфогипсдан филтрлаб олиш, экстракцияли фосфорни аммиак ёрдамида нейтраллаш, ҳосил бўлган аммофос пульпани буғлатиш ва ниҳоят унга донатор шакл беришдан иборат. Янги хил ўғит — УФАКС-1ни ишлаб чиқаришда бошланғич технологик жараёнларда баъзи бир ўзгариш ва қисман янги жараёнларни қўллаб аммофос пульпасини буғлатиш жараёни тўлиқ қисқартирилди.

Шу билан биргаликда экстракцияли фосфор кислотасини аммиак билан нейтраллаш жараёни анча тежамкор — сатуратор қурилмаси ёрдамида амалга оширилди.

Янги хил ўғитни ишлаб чиқариш жараёнида аммофос ишлаб чиқаришдагига нисбатан 20—25 фоиз сульфат кислотаси, 30—40 фоиз аммиак тежаб қолинмоқда. Айни

ИЛМИЙ
ЛАБОРАТОРИЯЛАРДА

вақтда фосфогипс чиқиндиси миқдори 25—30 фоизга камайтирилди. УФАКС-1 ўғитининг бош муаллифи техника фанлари доктори Шафоат Номозовнинг таъкидлашича, УФАКС-1 ўғитини ишлаб чиқариш технологиясида аммофос пульпасини буғлатиш жараёнининг умуман олиб ташланиши олимлар эришган катта ютуқдир. Чунки, бу жараён кўп миқдорда электр қуввати ва ёқилғи талаб этиб пироварида маҳсулот таннархи ҳам салбий таъсир этарди. Ўзингизга маълумки, иқтисодий танглик шароитида хом ашёларнинг нархи «осмонда». Демак, эндигина енгил нафас олай деб турган деҳқоннинг харажати ортмоқда. Зора, таннархи арзонга тушаётган янги хил ўғит уларнинг жонига ора кирса.

УФАКС-1 Олмалиқ кимё заводи тажриба цехида синовдан муваффақиятли ўтди ва шу корхонада ишлаб чиқарила бошланди. Ҳадемай Чоржўй ва Самарқанд кимё корхоналари ҳам уни ишлаб чиқаришга киришади.

Холтўра МИРЗАҚУЛОВ,
ЎзФА Кимё илмгоҳининг аспиранти.

КАПИТАЛИЗМДАН

ҲАР ҚАНЧА ЎРГАНСА

АРЗИЙДИ

Абдимўмин РУЗИЕВ,

Термиз давлат дорилмуаллиминининг жуғрофия кафедраси мудири, жуғрофия фанлари доктори, профессор.

Узоқ вақтлар капитализм ҳақида яхши фикрда эмасдик, гоҳи бор ҳақиқатни ёшлардан яширардик. Узимизда йўқ нарсани эса баъзан «бор» дердик. «Биз устунмиз» деб жаҳон фани, техникаси эришган катта ютуқлардан бенасиб яшадик. «Капитализмнинг умумий инқирози чуқурлашиб бормоқда, унинг тарихан ҳалокатга маҳкумлиги тобора равшан бўлиб қолмоқда», мазмунидаги партиявий ҳужжатларимиз бутун мамлакатни қайта қуришга қаратилган бугунги сиёсатимизга ва шу сиёсат билан боғлиқ равишда капиталистик давлатлар билан бошланган яхши муносабатларимизга зид бўлиб қолмоқда.

Камина 1990 йилнинг ноябрь ойида бир гуруҳ совет сайёҳлари билан «Клавдия Еланская» теплоходидида капитализмнинг бирмунча ривожланган мамлакатлари — Финляндия, Швеция, Шотландия (Англия), Данияда бўлиб юқоридаги фикрга келдим. Қуйида шахсий кузатишлар, жонли суҳбатлар ва мазкур давлатларда чоп қилинган айрим маълумотларга таяниб ўз фикрларимни баён қиламан.

Финляндия, Швеция, Данияга ташриф буюрдик. Учала давлат илмий-техникавий, иқтисодий, маданий алоқаларни ҳар томонлама ривожлантиришнинг давлатлараро тузилган шартномаларига эга. Шунингдек уларнинг таркиб топиш тарихлари, халқларининг ўтмиши, урф-одатлари, табиати ва табиий бойлик имкониятлари бир-бири билан ўхшашдир, ҳудудлари, давлат чегаралари бир-бирлари билан туташ, давлат тузумлари бир хил. Зикр қилинган ҳолатлар ушбу давлатларга хос жараёнларни умумий тарзда қараб чиқишимизни тақозо этади.

Мазкур давлатларда ёш авлод тарбиясига, уларни касб-хунарга, махсус ихтисос эгаллашга ва шу асосда мамлакатда ишчи кучини такрор ишлаб чиқаришга биринчи даражали муаммо деб қаралади.

БОЛА ТАРБИЯСИ. Ёш авлодни вояга етказиш у туғилмасдан бошланади. Ҳомиладор онага таътил бериш билан бирга, фарзанд туғилгач, унинг отасига ҳам таътил берилади. «Отасига нега», деб берган саволимизга тилмочлар: «Бола туғиш ва уни вояга етказиш ҳазил ишми?» деб жавоб қайтаришди. Бола туғилгач, ота магандан озик-овқат келтиради, фарзан-

дини, унинг онасини овқатлантиришга кўмаклашади. Ҳомиладор аёлларга нафақа тўлаш ҳам яхши йўлга қўйилган. Масалан, Швецияда ҳомиладор аёлнинг ойлик нафақаси 1500 кронга тенг.

Биз Швециянинг Гётеборг шаҳрида бўлганимизда болалар боғчасига ташриф буюрдик. Боғчада болалар тар-

бияси изчил йўлга қўйилган бўлиб, улар дастлаб меҳнат қилишга ўргатилади. Болақайлар пластилиндан ҳар хил шакллар, уйлар ясашга ўргатилади. Бир шакл устида бола бир неча кун (токи уни ясашни ўрганиб олгунча ва ўз асносида — бадига ургунча)

машғул бўлади ва сўнгра янги нарса ясашга ўргатилади. Ҳар 4 болага 1 та тарбиячи, 40 болага 13 ходим хизмат қилади. Дорилфунуннинг махсус куллиётини битирган педагог тарбиячи ва махсус ўрта маълумотли тарбиячи ҳам шу жумладан.

МАКТАБ. Ушбу давлатларнинг барчасида ўқитиш жараёни, муддати, фанларнинг ўқитилиши, ўқувчилар билимини баҳолаш усули деярли бир хил. Етти ёшга тўлганлар биринчи синфга қабул қилинади. Ўрта мактабда ўқиш муддати 9 йил. Тўққизинчи синф битирувчи синф ҳисобланади ва уни битириш мажбурийдир. Ўқувчилар дафтар, китоб, қалам, фламастер билан бепул таъминланади. Давлат қарамоғидаги мактабларда ўқиш бепул, хусусий мактабларда пуллик. Жуда катта қулайликларга эга бўлган хусусий мактабларда шунинг учун ҳам кўпинча бойларнинг фарзандлари таҳсил кўришади.

Ўқитиш жараёнида хорижий тилларни ўрганишга алоҳида эътибор берилади. Одатда, ҳар бир синфда ўртача 26 ўқувчи таҳсил кўради. Хорижий тиллар 3—4-синфлардан бошлаб ўқитилади. Финляндия, Швеция, Даниянинг 90 фоиз мактабларида хорижий тил сифатида инглиз, Шотландияда эса француз ёки немис тили ўқитилади. Ўқувчилар хорижий тилни ўрганаётганда кичик гуруҳларга бўлинади. Рус тилини ўрганишга эътибор кам, ҳаттоки тилмочлари ҳам (Финляндияникидан ташқари) биз билан бошқа тилмоч орқали гапиришди. Юқори синфлардан бошлаб хорижий мамлакатларга ўқишни давом эттириш учун юбориш яхши ўқийдиган ўқувчиларни рағбатлантиришнинг кенг тарқалган йўлидир.

ОЛИЙ МАКТАБ. Гимназия (3 йиллик), махсус ихтисосли ўрта умум таълим мактаби (2 йиллик) ёки ўрта мактабни битирувчилар тўғридан-тўғри олий ўқув юртига кириши мумкин.

Олий маълумот асосан дорилфунунларда берилади. Педагоглар ҳам дорилфунунларда тайёрланади. Барча дорилфунунларда ўқиш муддати 3 йилдан 5 йилгача. Айтайлик, педагоглар тайёрлайдиган барча билимгоҳ-

ларда ўқиш муддати 3 йил. Мураккаб касб эгалари, муҳандисларни тайёрлаш — 5 йил.

Олий ўқув юртига қабул фақат ёзма имтиҳон орқали амалга оширилади. Талаба қайси ихтисосни эгаллаш учун ариза берган бўлса, фақат ўша фандан ёзма имтиҳон топширади. У кириш имтиҳонидан ёзма ишни 9 ёки 10 баллга ёзса омади келади. Гимназиянинг, шунингдек махсус ўрта ўқув юртининг аълочилари дорилфунунларга имтиҳонсиз қабул қилинади.

Ўрта ва олий ўқув юртларининг барчасида билимни баҳолаш учун 10 баллик усул қўлланилади. Мактаб ва олий мактаб учун билимни белгилайдиган баллик усулда юқори баҳо — «9», энг юқори баҳо «10», паст баҳо «4» ва ҳоказо.

Олий мактабларда ҳам рағбатлантириш мақсадида яхши ва аъло ўқийдиган талабаларни ўқишни давом эттириш учун чет эл дорилфунунларига юборилади. Айтишларича, бу тадбир ғоят катта аҳамиятга эга бўлиб, мазкур давлатларда эришилаётган ютуқларни таъминлашдаги бош омиллардан биридир.

Талабанинг стипендия миқдори унинг олий билимгоҳда ўқиши мобайнида уйғун ривожланишига имкон бериши керак. Масалан, Финляндияда талабага ойига 900 марка стипендия берилади. Агар у стипендиядан қаноатланмаса давлатдан қарз-кредит олади ва ўқишни тугатгандан кейин 9—12 йил ичида тўлайди.

Мазкур давлатларда мутахассис (ўринбосар) тайёрлаш давлат томонидан ишлаб чиқилган мажмуавий дастур асосида олиб борилади ва у изчиллик билан амалга оширилади. Ёшларнинг ўрта ёки олий мактабда фанларни (ва шу асосда бўлажак ихтисосларини) эгаллашга жон-жаҳди билан киришиши шарт қилиб қўйилган. Барча вазифаларга, ҳаттоки фаррошликка ҳам махсус курсни битирганлар қабул қилинади.

ДАВЛАТ ВА ДИН. Зикр қилинаётган барча давлатларда динга кенг эркинлик берилган. Черков ва мечитлар ишлаб турибди.

Дин вакиллари билан кўп учрашувлар ўтказдик, мечитларда бўлдик. Фуқароларнинг ўз ҳукумат раҳбарлари олиб бораётган сиёсатга муносабатларини сўраб, жавобларидан ҳайратландик. «Бизнинг сиёсат билан ишимиз йўқ, бу иш билан ҳукумат бошлиқлари шуғулланади», дейишди. Шунда кўққисдан ўзингда ҳам жавоб туғилади: Тўғри! Ҳар ким ўз иши билан шуғуллангани яхши-да!

Гётеборг, Глазго, Копенгаген шаҳарларида бўлганимизда у ерлардаги мечитларга ташриф буюрдик. Барчасида покстонлик мусулмонлар «Аҳмадия» жамаиятининг ўз йиллиги жамаият аъзолари бўлган 120 мамлакатда зўр тантаналар билан ўтганлигини айтиб беришди. Узаро фикр алмашувлар бўлди. Камина тилмоч орқали

жумҳуриятимизда ислом динига берилаётган эркинликларни сўзлаб бердим. Совға-саломлар топширилди.

Бизнинг: «Черков ёки мечитга қатнайдиган ёшларнинг жамаият тараққиётига таъсири қандай?», деган саволимизга: «Ижобий, негаки ҳар иккисида ҳам ёшлар ҳалолликка, софликка ва меҳнатсеварликка, бошқаларга яхшилик қилишга ўргатилади» дея жавоб беришди. Бу гапларда тўла жон борки, бизга тўхфа қилинган муқаддас қуръону библияда ҳам тамоман панд-насиҳатлар битилгандир.

АҲОЛИ. Финляндияда—5, Швецияда—8,5, Англияда—5,6, Данияда—5,2

миллион аҳоли яшайди. Мазкур мамлакатларда сўнгги бир неча ўн йилдан буён нуфуснинг табиий ўсиши «ноль» атрофида. Нуфус сонидаги кечириладиган арзимас ўсишлар эса фақат муҳожирлар ҳисобига юз беради. Бундай ҳолат эса кечириб турилади. Негаки Финляндия, Норвегия, Швеция, Шотландия, Дания давлатлари бир-бирлари билан нуфуснинг эркин ҳаракат қилиб туриши учун ҳамкорликда тузилган шартномаларга эга. Бу давлатларнинг барчасида асосан туб аҳоли — бир хил миллат вакиллари яшайди ва бу нарса биздагидек миллатлараро муаммоларни келтириб чиқармайди.

ИШ ВАҚТИ. Юқорида зикр қилинаётган давлатларда — уларнинг барча корхона, муассаса, ўқув юртларида иш вақти беш кунликдир. Ҳафтанинг биринчи тўрт кунда у 8 соатлик, жума кун эса қисқа иш кун. Ҳафталик иш вақти 37—40 соат орлиғида. Шу ҳисобга тушлик-овқатланиш вақти ҳам киради.

ИШ ҲАҚИ. У баланд. Бироқ иш ҳақининг миқдори турли давлатларда фарқ қилиб, унинг миқдори ишчи ёки хизматчининг касби-ҳунарига қараб белгиланади. Данияда ишчининг ойлик маоши 2—3 минг доллар, Швецияда олий маълумотли муаллим ойига 10500 крон, махсус ўрта маълумотли тарбиячи эса 9 минг крон, Финляндияда ишчи 9 минг марка, муаллим 10 минг маркагача ойлик олади. Шотландияда иш ҳақи ҳафталик бў-

либ, у ҳар ҳафтанинг охирида ходимнинг банкдаги ҳисоб варақасига ўтказилади.

ДАРОМАД СОЛИФИ. Даромад миқдорининг ошишига қараб давлатга тўланадиган солиқнинг ҳам миқдори ортиб боради. Мазкур давлатларнинг барчасида маошга нисбатан даромад солиғи ўртача 1/3 қисмини ташкил этади. Бироқ маоши камлар уни тўлашдан озод, кўплари эса ортиқча фоиз тўлайди. Бунинг устига хонадон ҳақи ҳам осмонда. Масалан, даниялик шаҳар марказидаги хонадони учун ойига 600—700 крон ҳақ тўлайди.

ТИББИЙ ХИЗМАТ. Давлат ва хусусий даволаш ишлари йўлга қўйилган. Давлатга қарашли шифохоналарда маошидан тўлаб борган даромад солиғи ҳисобига беморга бепул хизмат кўрсатилади. Бироқ, хусусий шифохоналарга ётқизиб даволаш жуда қimmatга тушади. Дорихоналардаги дори-дармонлар ҳам ҳар хил нарҳда сотилади. У докторнинг тавсияси билан 50 фоиз арзонлаштириб, тавсиясиз эса ўз нарҳида сотилади. Сурункали беморларга дори-дармон бепул берилади. Алкоголдан даволашни шарт билан пул тўланади. Хусусий шифохоналарда беморни даволаш, операция қилиш ғоят қimmat. Масалан, Швецияда синган оёқни 7 минг крон билан операция қилдириш мумкин.

ПУЛ БИРЛИКЛАРИ. Маълумки, муомаладаги пул ва унинг қиймати вақти-вақти билан ўзгариб туради. Биз сафарда бўлган — ноябрь ойида мазкур давлатларда қуйидаги пул бирликлари мавжуд эди: Финляндияда марка, Швеция ва Данияда крон, Шотландияда фунт-стерлинг. Ҳаммаси ҳам валюта ҳисобида юради. Фунт-стерлингнинг қиймати энг юқори. 1 фунт-стерлинг 2 долларга, 10 фин маркази 3,6 долларга, Швеция ёки Даниянинг 5 крони 1 долларга тенг.

САВДО ХИЗМАТИ. У яхши йўлга қўйилган. Мол харид қилишда кўпгина қулайликлар бор. Дўконлар кенг ва озода, асосан биринчи қаватда, айрим ҳоллардагина тағхона ёки иккинчи қаватда жойлашган.

Мол кўп ва сифатли. Катта дўконларда мол оралаб юриб сотувчини топасиз. Савдо муомаласи ўзгача. Сотувчининг бирон-бир нарса сотиб олишингиздан умидворлиги сезилиб туради. Арзимган молни харид қилсангиз ҳам сотувчи уни гулли халтачага солади, ўрайди ва сизнинг қўлингизга топширатуриб миннатдорчилик изҳор қилади. Агар қимматлироқ мол харид қилсангиз қийматига нисбатан 15 фоиз пули сизга нақд қайтариб берилади. Агар бир неча харидор бўлиб маълум молни харид қилсангиз нарҳини яна ҳам арзонлаштириб беришлари мумкин.

НАРХ-НАВО. Дўконлар ёки очик бозорларда озиқ-овқат маҳсулотлари, қурилмалар, турли марказдаги машина, асбоб-ускуналар ниҳоят даражада кўп бўлиб, уларнинг нархи ҳам баланддир («баланд» сўзини кам маош олувчи ибораси сифатида ишлатмоқдамиз). Финляндия дўконларида Япония видео магнитофони — 1 минг маркадан 2 минг маркагача, унинг камераси 4 минг маркадан 11 минг маркагача. Магнитофоннинг уч соатга мўлжалланган кассетаси 26—33 марка, 1 та туфли 200—400 марка, 1 кг апельсин 9 марка туради. Шотландияда икки кассетали магнитофон 49—59, видеомагнитофон 329—379, унинг камераси 599—899, қўл магнитофони 15, аёллар туфлиси 4—15 фунт-стерлинг туради. 1 литр бензиннинг баҳоси (маркаси — 93—96) Финляндияда 5 марка, Швецияда 7—8 крон. Шотландияда 800 грамм ноннинг баҳоси — 0,5, 1 кг қўй гўштининг нархи — 3; 1 кг мол гўштининг нархи — 4; 1 кг фаршнинг нархи — 6; бир шиша пивонинг нархи — 1 фунт-стерлинг туради. Шаҳар ва шаҳарлараро нақлиётнинг (такси, автобус, поезд билетининг) нархи ҳам жуда қиммат. Масалан, Шотландиянинг пойтахти Эдинбургдан Лондонгача 600 чақиримча масофада поезднинг билет баҳоси 60 фунт-стерлинг туради. Финляндияда шаҳар нақлиёти билетининг баҳоси жуда ғалати. Масофа ёки вақт ошган сари унинг қиймати ўзгаради. Агар сиз 6,5 маркага билет сотиб олсангиз, у турли нақлиёт учун фақат 5 соат муддатга ярайди.

ТЕХНИКА ХИЗМАТИ. Бу давлатларни кўздан кечирар эканмиз, шубҳасиз, XX аср техника асри эканлигини чуқур ҳис қиламиз. Мазкур давлатларда ишлаб чиқариш жараёнининг том маъноси билан техникалашганлиги, ишлаб чиқаришда меҳнат унмдорлигининг юқорилиги ёки шаҳарлар кўчаларини лик-лик тўлдирган турли ном ва марказдаги машиналар, дўконлардаги радио, электротехника, видеотехника қурилмаларининг сон-саноксиз маркалари ана шундай хулосага олиб келади.

Катта шаҳарларнинг марказий кўчаларида бўлиб, бамисоли шаҳарни машина босиб олган дейсиз. Барча барча ўз машинасида ишга, бозорга қатнайди. Шу сабабдан ҳам кўчада пиёда кам, шаҳарнинг автобус ёки таксилари деярли бўм-бўш. Шаҳар кўчаларида шахсий машиналарни қўйиш учун катта-кичик бекатлар бўлиб, унда ҳисобчи аппаратлар ўрнатилган. Машина эгаси ҳисоблаш аппаратини ишлатиб қўймаса жарима тўлайди. Шотландияда бекатда турган машинаси учун эгаси соатига 1 фунт-стерлинг тўлайди.

Шаҳар автобуслари ҳам киши диққатини ўзига тортади. Швециянинг Волво автоконцерни кўп хил енгил машиналардан ташқари чиройли безатилган автобусларни ҳам ишлаб чиқаради.

Волво автобуслари мазкур давлатларда кенг тарқалган. Кўп ҳолларда улар 2 қаватли, айримларида учтагача телевизор ўрнатилган, ҳожатхонаси ҳам ичида. Айрим автобуслар 1,5 қаватли. Унинг ҳайдовчиси албатта биринчи қаватда, ўриндиқлар амфитеатр шаклида жойлаштирилган. Шотландиянинг барча шаҳарларида барча турдаги машина ва юк автомобилларининг рули ўнг томонида, уни ҳайдаш эса йўлнинг чап томонида.

ИШСИЗЛИК. Шубҳасиз, сайёрамиздаги турли системага мансуб бўлган барча давлатларнинг қурсурларидан бири меҳнатга қобилиятли нуфусни

иш билан тўла таъминламасликдадир. Бу нарса биз зикр қилаётган давлатларни ҳам четлаб ўтмаган. Бироқ ўзаро тузилган шартномага асосан ушбу давлатларнинг бирида иш тополмаган киши иккинчисига эркин ўтиб яшаши, ишлаши ёки ўқиши мумкин. Бу нарса ишсизликни қисман бўлса-да, ҳал қилган кўринади.

Ишсизликнинг бугунги нисбати Шотландияда энг юқори — 9,9 фоиз, Финляндияда эса энг паст — 3,4 фоиздир.

Мазкур давлатларнинг барчасида ишсизларга анчагина мойна тўланади. Масалан, финляндиялик ишсизга ўз ойлигининг 70—80 фоизи миқдорда пул берилади. Шотландияда ишсизга ҳафтасига 52 фунт-стерлинг тўланади. Бундай ҳолат давлатни ҳам, ҳукумат раҳбариятини ҳам ишсизлар сонини камайитириш тадбирларини кўришга даъват қилади.

ПЕНСИОНЕР. Швеция ва Шотландияда эркаклар 65 ёшдан, аёллар 60 ёшдан, Финляндия ва Данияда эса эркак ва аёл 67 ёшдан пенсияга чиқади. Пенсия ёшидаги қариялар ҳам биздагидек ишлашлари мумкин. Оилада бир киши пенсионер бўлса кўпроқ, икки киши пенсионер бўлса камроқ пенсия белгиланади. Масалан, Шотландияда эру хотин пенсионер бўлса иккаласига ҳафтасига 83 фунт-стерлингдан, фақат биттаси пенсионер бўлса 54 фунт-стерлингдан пенсия тайинланади. Даниялик пенсионер оёйга 500 крон олади.

ЭКОЛОГИК ВАЗИЯТ. Биз экологик ҳолат, экологик инқироз ҳақида кўп гапирадиган бўлиб қолдик. Уни глобал масала — планетар аҳамиятга деймиз.

Таассуфки, бу давлатларда экологик инқирозни, табиат мудҳишлигини сезмадик. Шаҳар кўчаларида тозалик шу қадар ўрнидаки, ҳаттоки кўчаларни айланиб гоҳо гулзорда юргандай бўласан. Табиати йилнинг аксарият қисмида баҳор либосида бўлган бу диёрларда гул етиштиришга гоҳат катта эътибор қаратиларкан. Гул кўчаниннг ўртасида, четиди, одамларнинг уйлари олдида, деразаларида, дўконлар олдида, ичида, барча муассаса ҳовлиларида тўлиб-тошиб очилиб ётипти. Шунга кўра бу юртларни гуллар диёри дегинг келади.

Океан, денгиз, қўлтиқ, кўрфаз, дарё, кўл сувлари зилол — кўмкўк. Шаҳар кўчаларини чангютгич, билан чангдан тозалаётганларини ҳисобга олмаганда, кўчани чангитиб супурувчиларни кўрмадик. Ҳа, уни супуришнинг ҳожати ҳам йўқ. Кўчалар давлатга қарайди ва у кўз қорачигидек асралади. Кўчада pista пўчоғи ёки ташландиқ қоғоз бўлиши одатдан ташқари ҳолатдир.

Биз бориб тўхтаган шаҳарлар дунёнинг энг йирик денгиз портларидир. Қар бир портада ўнлаб баҳайбат кемаларга кўзимиз тушди. Ҳатто ўша кемалар гавжум бўлган порт сувлари ҳам топ-тоза. Мен: «Нега бу қадар тоза?» деб савол бердим. Тилмоч менга: «Агар сув ифлос қилинса, мазкур капиталист-хўжайин катта жарима тўлайди», деди. Хуллас ушбу давлатлардаги ўзгача табиат ва унинг ўзгача тарбия кўрган одамлари, ўзгача жуғрофий муҳит ва табиат унсурларига нуфуснинг ўзгача муносабати атроф-муҳитни тоза сақлашга ижобий таъсир кўрсатган.

ХОТИМА. Мазкур сафар давомида капитализм ва унинг тўлиб-тошган иллатлари, бой билан камбағалнинг ер билан осмонча бўлган фарқи ҳақидаги гапларнинг пучлигига иқроор бўлдик. Қайд қилганимиздек, ким кўп даромад олса, ўша шахс ким бўлишидан қатъи назар, давлатга кўп солиқ тўлайди, аксинчаси эса ундан озод қилинади. 1990 йил 28 ноябрь куни Ўзбекистон комсомоллари Билан учрашганда жумҳуриятимиз Президенти И. А. Каримов «Швецияда бой билан камбағалнинг фарқи кам, бу фарқ кўпи билан бирга: икки», деб жуда тўғри айтди.

Ўзбекистон жумҳурияти ўзлигини таниётган айни палладаги энг долзарб вазифа — сиёсий ва иқтисодий мустақилликни тўла таъминлаш орқали сайёрамиздаги ривожланган давлатлар билан кўп қиррали иқтисодий, техникавий, маданий алоқаларни ўрнатиш ва шу асосда жаҳон фани, техникаси эришган ютуқлардан кенг фойдаланишдан иборатдир.

Арқожу давлатимиз тарихи

Қозоқбой МАҲМУДОВ,
халқаро Қошғарий мукофоти совриндори,
тил ва адабиёт илмлари номзоди
(УзФА Кўлбзмалар илмгоҳи).

ОТА-БОБОЛАРИМИЗ аънанлари ҳақида сақланиб қолган тарихий манбаларга кўра, аجدодлар номлари турли этник гуруҳлар таркибида бўлган. Тарихан бирор халқ тасодифан пайдо бўлмаганидек, ўзбек халқининг ҳам аجدодлари уч минг йиллар оша скиф, хун, турк, ниҳоят, ўз номи билан яшадилар. Уларнинг мамлакатни идора қилиш, хўжаликни бошқариш, элчилик муносабатлари санъати ҳақидаги тарихий маълумотлар уч минг йиллик даврга оиддир. [Турғун Олмос. Хунларнинг қисқача тарихи. Қашқар, 1986 йил]. Ўзбек халқи хунларнинг бир қисми тарзида яшаган давр маъмурий, сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаёти ҳақида хитой, юнон, ҳинд ва Тибет ёзма манбаларида маълумотлар учрайди. Халқимиз хунлар номи билан яшаган даврларда улуг хунлар давлатини тузди. Бу давлат милoddан аввалги бешинчи асрдан милoddнинг тўртинчи асрига қадар мавжуд бўлди. Оврупода эса, тўртинчи аср ярмидан бешинчи аср охирларигача давом этди. Хун империяси майдони Улуғ Хитой девори чегарасидан тортиб, Сибирь, Тибет, Марказий Осиё, Дашти Қипчоқ, Урта Осиё ўлкаларини ўз ичига олган. Ғарбий чегараси Эрон, Кавказ, Рим империясига қадар чўзилган. Жанубий сарҳади Ҳиндистон ва Эроннинг Сейистон вилоятигача, шимолга эса, Сибирнинг тундра миитақасигача давом этган.

Шарқий хунлар даврида давлат бошлиқларини сайлаш қабила бошлиқлари қурултойида кўпчилик овоз бериш йўли билан ўтказилган. Сайланган хоқоннинг туғишган бошқа вакилларига нисбатан мавқеи, фаолияти ҳам инобатга олинган.

Қадимшунос олим И. А. Бичурин Хитой манбаларига асосланиб, Хун, Усун, Кушонлар (туркий қавмлар) хоқонлари хазинасида махсус қонунлар (турук ёки тузуклар) борлигини таъкидлаган.

Хунлар давридан бошлаб, турк, мўғул халқлари орасида хоқонлар сайлаш аънанага айланган. Бундай хоқон сайлашга демократия тоялари илдизининг кўриниши деб қараш мумкин. Худди шунга ўхшаш хон сайлаш ёки хон кўтариш ҳодисаси Абулғози Баҳодирхоннинг «Шажарайи тароқима» асарида ҳикоя қилинади. Уғузхон мусулмон бўлгани ҳамда мусулмонликни онасига, хотинига таклиф қилгани учун отаси Қорахоннинг зуғумига учрайди. Унинг маслақдошларини ўлдиршига қасд қилгани учун кўпчилик беклар ва фуқаро Уғузхон томонига ўтиб кетади, ўғил жангда отаси Қорахонни мағлуб қилади.

Ашин авлоди томонидан тузилган биринчи, иккинчи турк хоқонлиги милoddнинг 545 йилидан 750 йилларигача давом этган. Турк хоқонлигининг ташкил топишида Ашин уруғининг фаолияти муҳим аҳамият касб этган. Уруғ, қабила бошлиқлари қурултойида фаолияти, қобилияти, мавқеига қараб сайланган. Одатда, хон ёки хоқон сайлаш жараёни кўрсатилган шахсни оқ кигизга ўтқазиб, сўнг уни кўтариш орқали бажарилган. Қабила, уруғ бошлиқлари хоқон ҳузурда кенгашчи вазифасини бажарган. Масалан, Тўноқўқ ота бир неча хоқоннинг маслаҳатчиси бўлган. Бундан ташқари, хоқонларнинг яқин эркак авлодлари ҳам маслаҳатчи, ҳарбий бошлиқ, ўлкалар ҳоқими, давлат арбоби бўлишган.

ТУРК хоқонлиги ҳудуди шарқда Хитой, жануби-ғарбда Эрон, ғарбда Византия билан, шимолда тундра билан чега-

радош бўлган, у икки юз йил давомида мамлакатнинг иқтисодий, сиёсий мавқеини бошқариб келган ҳамда Хитой, Эрон, Византия билан нозик дипломатия муносабатларини олиб борган. Мамлакатнинг иқтисодини кўтариш учун Ғарб билан Шарқнинг савдо йўли — Ипак йўлини бошқариб турган. Масалан, Истеми қаған (хоқон) сўғд савдогари Маниахни элчи сифатида Византияга юборган. Ипак йўли учун турк хоқонлиги билан сосонийлар Эрони ўртасида олтинчи аср охирларида аёвсиз урушлар бўлиб турган. Бу урушда Эрон ўз ҳудудини сақлаб қолган, шундан сўнг йўлда мудофаа бошлиғи Баҳром Чубин номи машҳур бўлган.

VIII аср ўртасида турк хоқонлигининг тўққиз ўғуз қабилалари иттифоқ тузиб, турк хоқонлигини емирди. Турк хоқонлигининг давоми тарзида тўққиз ўғуз ёки қадимги уйғур давлатини туздилар. Бу давлатнинг маъмурий маркази Қорақум эди. Унинг идора усули туркий аънана асосида ташкил қилинган. Шунингдек, тўққиз ўғузлар давлатида монийлик диний таълимоти тарқалиши муносабати билан Оссурия, Эрон давлат тузилишининг таъсири ҳам кучли бўлган. Тўққиз ўғузлар давлати шарқда Хитой, жанубда Ҳиндистон, ғарбда Эрон, Византия билан дипломатик алоқалар олиб борди. Муҳаммад ал-Хоразмий ҳамда араб, эрон олимлари тўққиз ўғузларни искиф(скиф) деб юритдилар. IX асрда Турфанда тузилган идиқутлар ёки ўн уйғурлар давлатида идора усули туркий аънана асосида давом этди. Идиқутлар давлатида буддизм ғоялари тарқалган эди, шунга кўра, давлат тузилишида ҳиндлар таъсири ҳам учрайди.

Туркий халқлар ислом динини қабул қилганидан сўнг ташкил топган давлатларда ҳукмдорни турлича ном билан атадилар. Масалан, қорахонийлар давлатида хоқон деб юритилди. Ғазнавийлар ҳамда салжукийлар ҳукмдорлари ўзларини Бағдод халифалигига нисбатан султон деб номлашди. Хоразмшоҳлар эронийлар аънанасига кўра шоҳ номи билан ҳукмронлик юритишди. Чиғатой авлодлари чингизийларга хос равишда ўзларини хон деб аташди. Сомонийлар давлати ҳукмдорлари эса амир деб юритилди.

Сомоний ва ғазнавийлар давлатида туркий аънаналар билан бирга эроний ва арабларга хос давлат тузилиши таъсири ҳам мавжуд эди. Шарқ мамлакатларида бўлгани каби, сомонийлар ва ғазнавийлар давлатида ҳам энг олий бошқарув султон ва амирларнинг қўлида бўлган. Амир ва султон унвони, айни пайтда, Бағдод халифаларининг иш бошқарувчисига ҳам берилган. Султон, амирдан сўнг даргоҳ (саройбон) мансаби бўлган, даргоҳга девонлар бириктилган. Амир фармонлари соҳиби харос ёки амири харос орқали ижро этилган. Барча девонлар ҳожибул бузрук мансабига эга вазирга тобе бўлган. Молиявий масалаларни муставфий бошқарган.

Қорахонийлар давлатида ҳам энг олий давлат маҳкамасига даргоҳ бошлиқ ҳисобланган. Саройда подшоҳ, хон, умуман, ҳукмдордан сўнг хос ҳожиб, ҳожибул ҳошиб ёки улуг ҳожиб мансаби бўлган. Сарой арбобларидан сўнг девон амалдорлари тайинланган. Девонни девонбегилар, яъни вазирлар бошқарган. Мамлакат эҳтиёжига кўра, девонлар ўн ёки ўндан ортиқ бўлган. Масалан, ҳарбий ишлар девони, молия ишлари девони, ички ва ташқи савдо девон-

лари, нарх-наво, хўжалик ва бошқа соҳаларга оид девонлар ҳам мавжуд бўлган. Ҳар қайси девонда қатор мирзалар, котиблар, дафтардорлар иш олиб боришган.

Девон тузилиши бекликларда ҳам марказий девон каби тузилишга эга бўлган. Бундан ташқари, давлат арбоблари ҳукмдор ҳузурда учрашув ва кенгашларда иштирок этишган ҳамда кенгашда масалаларни кўриб чиқишган, чет давлат элчилари қабул қилинган, элчи юбориш каби ишлар ҳам кўриб чиқилган.

860 йил Боласағун (Балиғ сағун)да қарлуқ, ёғмо, чигил қабилалари иттифоқида қорахонийлар давлати барпо бўлди. Қорахонийлар давлати идора усулида туркий аъналарни такомиллаштириш билан бирга, ислом мамлакатларининг бошқарув усуллари ҳам мавжуд эди.

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг машҳур «Қутадғу билиг» асарида қорахонийлар давлати бошқарилувида вазирлар, ҳожиб, хос ҳожиб, су боши (пашкарбоши), қапуғ бошчилар, йалавачлар (элчилар), битикчилар (хужоқат ишлари билан шуғулланувчилар), тапуғчилар (хизматкорлар), чариг (қўшин) бошчилари, адолат қилувчилар (арбитраж-ҳакамлар), адиб-шоирлар, сатиғчилар (сардогарлар), таригчилар (деҳқонлар), игдишчилар (чорвадорлар) билан қандай муносабатда бўлиш кераклиги каби масалалар қонунда аниқ эълони ҳақида таъкидлаб ўтган. Юсуф Хос Ҳожиб мамлакат иқтисодиятини кўтариш учун меркантилизм сиёсатини тарғиб қилади. Мамлакатда ишлаб чиқарилган ортиқча саноат, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини четга чиқаришни тавсия қилган. Шунингдек, мамлакатда ишлаб чиқариш мумкин бўлмаган молларни четдан келтиришни тақлиф этган. Деҳқонлар, чорвадорлар, ҳунармандларнинг имкониятига қараб иш кўриш зарур, деб ўқтирган. Давлат арбоблари билан қандай муомала қилиш усуллари махсус баён этган.

«Қутадғу билиг» ёзма обидасининг кириш қисмида Тангач (Хитой), Рум (Византия), Эрон, араб мамлакатларида бу асар номи турлича ифодалангани ҳақида сўз боради. Бу маълумот қорахонийлар давлати боя айтилган мамлакатлар билан дипломатик, иқтисодий, маданий алоқада бўлганлигидан дарак беради.

XI асрнинг биринчи ярмида сиёсий майдонга чиққан туркий қавмга мансуб қиниқлар хонадонини салжүқийлар давлатини ташкил қилиб, сиёсий тузум, иқтисодий тоифалар, ижтимоий муносабатлар, давлат бошқарилуви тузилиши, ҳарбий ишлар, амалдорлик ва барча ишларда туркий аънага риоя қилганлар. Шунингдек, давр талабига кўра, ислом мамлакатларининг давлат, иқтисодий, ижтимоий тузилиш хусусиятлари бошқарув ишларига ҳам таъсир этган. Низомулмулкнинг «Сиёсатнома» асарида бу муносабатлар кенг шарҳлаб берилган. Ушбу китобда ҳар қайси давлат арбобининг ўрни, даражаси, вазифаси аниқ кўрсатиб ўтилган.

ХОРАЗМШОҲЛАР даврида салжүқийлар давлат тузи-

лишига хос хусусиятлар давом этди. XI—XIII асрларда су боши атамаси ўрнида спохсолор, амр атамалари истеъмоп этилди. Амр термини араб халифаларининг, Хоразмшоҳларнинг буйруғини бажарувчи шахсга нисбатан қўлланган.

Чингизхоннинг ўғли Чигатойхон авлодлари даврида ҳам Урта Осиёда давлатни бошқариш усули қадимги туркий ва ислом мамлакатларига хос аънада давом этиб, тархонлик, пайза каби сиёсий, иқтисодий, ижтимоий имтиёзлар ҳам пайдо бўлган.

Темурийлар ҳокимиятга келгандан сўнг, мамлакат тараққиёти юксак даражага кўтарилди. Шахсан Амир Темур Чингизхон хонадонига нисбатан ўзини хоқон ёки хон деб атамади, балки амир унвони билан мамлакатни идора қилди. Амир Темурнинг фарзандлари эса чингизий хонларга нисбатан султон унвони билан ҳукм юритди. Ҳиндистонда эса Темур авлоди — бобурийлар, эроний аънасига кўра, подшоҳ унвонида ҳокимиятни бошқаришди. Мамлакатни бошқариш усули ҳам камол топди, бунда даргоҳнинг роли кучайди, аъна тарзида мусулмон Шарқига хос давлат тузилиши юксалди, девонлар (вазирликлар) сони заруратга кўра кўпайди, девон ходимлари сони, малакаси оширилди. Асосий қонун вазифасини бажарган Темур тузуқлари (Темур қонунлари) темурийлар давлатининг барча сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳуқуқларини ифодалаб берди ва унга кўра иш юритдилар.

Шахсан Амир Темур ташаббуси билан давлат интизоми ҳамда ҳарбий интизом мустаҳкамланди. Ҳозиргача ўз аҳамиятини йўқотмаган ҳарбий тактика, ҳарбий стратегия назарияси сақланиб қолди. Ҳарбий иш фан даражасида ривожланди, сиёсий ҳамда ҳарбий разведка, мунтазам қўшин ташкил қилинди. Иқтисодий, сиёсий имтиёз-тархонлик аънаси давом этди. Маданий муассасаларга ҳомийлик кучайди, шунга кўра, мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаёт даражаси ўз замонасига нисбатан юксалди ва ҳозирги кунга қадар аҳамиятини сақлаб қолди.

Шайбонийлар, аштархонийлар, манғитлар, кўнғиротлар, минглар даврида ҳам ҳукумат маҳкамаларининг тузилиш тартиби аъна тарзида давом этди. Чингизхон авлодлари ўзини хоқон(хон) деб атагани учун улар ҳокимиятни эгаллаб олганларидан сўнг ўз ҳукмдорларини хон унвони билан атадилар. Қўқон хонлигида Олимхонга [1800—1810] қадар ҳукмдорларни бий унвони билан атадилар. Бухоро хонлигида манғит сулоласи ҳокимиятга келгандан сўнг шайбоний ҳамда аштархоний ҳукмдорлари Чингизхон авлоди бўлганлигига нисбатан ўзларини амир деб атадилар. Умуман, Қўқон, Хива хонликларида оталиқ олий мансаб ҳисобланган, оталиқдан сўнг барча девонларни бошқарувчи девонбеги (бош вазир) лавозими бўлган. Парвоначи учинчи даражали унвон ҳисобланган, додхоҳ эса тўртинчи даражали амалдор бўлган.

Шунингдек, хон, амирлар томонидан кундол, зарбоф, кимхоб тўнлар кийдирилиши сарой амалдори даражасига кўтариш белгисини ифодалаган. Олий ҳукм қилувчи даргоҳдан сўнг девонлар (вазирликлар) давлат ишлари соҳалари бўйича ташкил этилган. Хўжалик ишлари хусусиятига кўра, унинг миқдори белгиланган, девонни девонбеги бошқарган. Хонлар қошида оталиқ деб номланган мансаб хонлиқдаги бекликлар устидан ҳам назорат қилган, хонга энг яқин ёрдамчи вазифасини бажарган. Қўқон хонлигида оталиқ вазифасини мингбоши бажарган. Хивада эса, XIX асрда қушбеги бошқа амалдорлар устидан раҳбарлик қилган. Сўнгги даврларда Бухоро хонлигида қушбеги барча вазирларга, амалдорларга бошлиқ бўлган. Қўқон хонлигида дастурхончи, офтобачи, парвоначи каби амаллар бўлиб, сарой хизматини бажарган. Хива хонлигида қушбегидан сўнг меҳтар, иноқ каби маъмурият бошлиқлари ҳам бўлган.

ХУЛОСА қилиб айтганда, аркони давлатимиз тарихи бой аъналарга эга, махсус тадқиқ этилиши зарур соҳа бўлиб, кечмиш кунлар ҳақида тасаввуримизни бойитади.

курама

даги чангли ҳаво сиз учун хавф туғдирмайди.

Яқинда АКШнинг Мэриленд штати атрофидан энг катта чумоли уяси топилди. Унинг майдони ўн квадрат метр, баландлиги эса бир метр. Бу қурилишда камида ярим миллион чумоли қатнашган.

Канаданинг Торонто шаҳридаги баландлиги 111 метрлик осмонўпар иморат томида югуриш машини ўтказиш учун мўлжалланган ўйингоҳ жойлашган. Унинг яхши томони шундаки, бу ўйингоҳга автомобилдан чиқаётган турли чикинди газлар этиб келмайди.

Франциялик Жан-Жак Вальти ҳар томонлама мукаммал бўлган кўзойнак ихтиро қилди. У кўриш қувватидаги камчиликларни тузатишдан ташқари, кишини шаҳар ҳавосининг ифлосларидан ҳам ҳимоя қилади. Вальти ойнак «қаншар»ига учи пастга йўналтирилган ўзак ўрнатди. Ўзак учда эса сигарет филтрини тайёрлашда ишлатиладиган материалдан тайёрланган пўкак бўлиб, уни бурун тешиклари рўпарасига тўғрилаб қўйсангиз бас, тутун, захарли газ ва шаҳар-

ИМОН-ЭЪТИҚОДИМИЗ САЛОМАТ БЎЛСИН

Урта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси фатво бўлимининг мудирини хожи Абдулазиз МАНСУР билан ойномамиз мухбири Хусниддин УМАРЗОДА мусохабаси.

— Ойномамиз мухлисларидан муҳарририятимизга келаётган мактубларда ойномада бериб борилаётган ҳадислар кишиларни ислоф-эътиқодли бўлишларида кўп ёрдам бериб хайрли иш қилинаётгани таъкидланиши баробарида, ислом, имон-эътиқод хусусида талайгина саволлар ҳам учрайди. Шуларнинг бир нечасига жавоб беришингизни сўраймиз. Хусусан, мусулмон бўлиш учун калима айтилади ёки калима айтиб юришлик фойдали, деган гапларни эшитиб юрамиз. Тақсир, калиманинг ўзи нима, унинг яна қандай хосиятлари бор, шулар ҳақида фикрлашсак.

— Калима лафзи араб тилидан ўтган бўлиб, у сўз, баъзида жумла ёки гап, деган маъноларни ҳам билдиради. Ислофда бу калима бир неча махсус ибораларга қўллаб келинади. Масалан, «шаш калима», яъни ўқиб юриладиган олтинта муҳим калималар. Улар қуйидагилардир:

1. «Калимаи таййиба» («пок ва ёқимли калима»). Баъзида уни «имон калимаси» ҳам деб юритилади. Чунки шу калимани чин дилдан айтган ҳар қандай инсон ислом динига кириб мусулмон-мўъмин деган номга сазовор бўлади. Бу калиманинг арабча ўқишиш қуйидагича:

«Ло илоҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулulloҳ».

Яъни: «Яккаю ягона Аллоҳдан ўзга ҳеч бир ҳақиқий илоҳ [худо] йўқ. Муҳаммад алайҳис-салом эса Аллоҳнинг пайгамбаридир».

2. «Калимаи шаҳодат» («гувоҳлик калимаси»):

«Ашҳаду алло илоҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуху ва расулulloҳ».

Яъни: «Гувоҳлик бераманки, яккаю ягона Аллоҳдан ўзга ибодатга лойиқ ҳеч бир маъбуд (илоҳ) йўқ. Яна гувоҳлик бераманки, Муҳаммад алайҳис-салом Унинг бандаси ва пайгамбаридир».

3. «Калимаи тавҳид» («Аллоҳни яқка билиш калимаси»):

«Ло илоҳа иллаллоҳу ваҳдаҳу ло шарика лаҳу лаҳул мулкү валаҳул ҳамд, юҳийи ва юмит, ва ҳува ҳайюл ло ямуту биядиҳил хайр, ва ҳува ало кулли шайъин қадир».

Яъни: «Ягона Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ. У шериксиз, бутун мавжудот подшоҳлиги ва ҳамду сано Унга ҳосдир. У тирилтиради ва ўлдирди. У ҳамиша тирик, эинҳор ўлмайди. Барча яхшилик унинг қўлидадир ва У ҳамма ишга қодир зотдир».

4. «Калимаи тамжид» («Аллоҳни улуғлаш калимаси»):

«Субҳоналлоҳи, валҳамду лиллоҳи вало илоҳа иллаллоҳу валлоҳу ақбар. Вало ҳавла вало қуввата илло биллоҳил Алийийил-Азим. Мо шоаллоҳу қона вамо лам яшаъ лам яқун».

Яъни: «Аллоҳни барча нуқсонлардан пок деб биламиз ва Унга ҳамду сано айтамыз. Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ. Аллоҳ улуғдир. Олий ва улуғ Аллоҳдан ўзгада ҳақиқий куч ва кудрат йўқдир. У нимани хоҳласа бўлади, хоҳламаган иши бўлмайди».

5. «Калимаи истиғфор» («кечирим сўраш калимаси»):

«Астағфируллоҳ, астағфируллоҳ, астағфируллоҳ таоло мин кулли занбин азнабтуху амдан ав хатаан, сирран ав алониятан. Ва атубу илайҳи миназ-занбиллазий аъламу ва миназ-занбиллазий ло аълам. Иннака анта Алломул-ғулюб».

Яъни: «Барча қасддан ёки билмай қилган ошқора ва пинҳона гуноҳларимни кечиритгани Аллоҳи Таолодан сўрайман. Эсимда қолган ёки унутиб юборган гуноҳларимдан Унга тавба қилдим. Эй Тангрим, ўзинг ғойиб нарсаларни ҳам билувчи доносан!»

6. «Калимаи радди куфр» («куфрни рад этувчи калима»):

«Аллоҳумма инний аузу бика мин ан ушриқа бика шайъан ва ана аълам. Ва астағфирука лимо лам аълам. Иннака анта алломул-ғулюб, ва сатторул-улюб, ва ғаффоруз-зунуб ва кашшоф-ул-қулуб».

Яъни: «Эй Аллоҳ! Мени билиб туриб сенга ширк келтиришдан ўзинг сақлагин! Билмаганларимни ўзинг кечиргин! Албатта, Сен ғойиб нарсаларни ҳам билувчи, айбларимизни яширувчи, гуноҳларимизни кечирувчи ва дилларимизни очувчи зотдурсан».

— Оғир касалга, яъни ўлим тўшагида ётган беморга калима ўғириб туриш керак, дейилади. Буни қандай тушуниш керак?

— Ҳадиси шарифда айтилганки, қайси бир банданинг охириги калимаси «Ло илоҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расу-

лulloҳ» бўлса, албатта у жаннатийдир. Шунинг учун вафоти яқинлашган беморнинг қулоғига эшиттириб мазкур калимаи таййибани айтиб турилади, шоядки у ҳам қўшилиб айтса, деган ниятда. Аммо беморни «айт» деб қистаб бўлмайди.

— Бизда, одатда, жаноза намозини ўқиш учун маййитни масжидларга олиб келинади. Қабристон масжидга қараганда яқин бўлса, жаноза намозини қабристонда ёки хонадонда ўқиса бўлмайди ёки албатта масжидга олиб келиш шартми?

— Жамоат кўпайсин, деган ниятда маййитни масжидга олиб келиб жаноза ўқилади. Шунинг учун пешин, аср ёки жума намозлари пайтида маййитни масжидга олиб келадилар. Лекин бу шарт эмас. Хонадонда ёки қабристонда жаноза ўқишга рухсат бор. Фақат оқорида айтилганидек, жаноза ўқувчилар сони кўпайсин, деган кишилар узоқ бўлса ҳам, масжидларга олиб келишга ҳаракат қиладилар.

— Яқинда асрада марҳумни қабристонга олиб бордик. Кексалар шу қабристондаги масжидга аср намози ўқишга кириб кетишди. Қолганлар ташқарида туришди. Бир вақт ўрта яшар бир одам келиб, ҳаммаларинг масжидга кириб намоз ўқиларинг, нима қилиб ўтирибсанлар, деб дўқ ура кетди. Кўпчилик бир-бирига қараб: «Таҳоратсиз ҳам намоз ўқиб бўладими», деб хайрон бўлишди. Кўпинча, таҳоратсиз жаноза намозини ўқиб бўлмайди, дейишарди. Тақсир, бетаҳорат жаноза намози ўқиш мумкинми?

— Йўқ, жаноза ҳам бошқа намозлар каби таҳорат билан қиблага қараб ўқилади. Сиз келтирган мисолдагидек ҳамма йигилганларни сафга чорлаш мақбул эмас, чунки улар ичида бетаҳорат кишилар ҳам уялганидан бетаҳорат жаноза намози ўқиб юборишлари мумкин. Бу эса дуруст эмас. Жаноза — бу фарзи кифоя. Яъни баъзилар ўқиса, ўқимаганларнинг бўйнидан ҳам соқит бўлади.

— Маййит дафнидан кейин қилиб келинаётган турли маросимлар ҳукми қандай?

— Марҳум дафнидан кейинги маросимлар тўғрисида Диний бошқарма жуда кўп фатволар чиқариб, масжидлар орқали халққа бир неча бор эълон қилган. Фатволарда марҳумнинг қариндошлари томонидан 3, 7, 20, 40, йил, ҳайит ва бошқа номлар билан ўтказиб келинаётган маросимларнинг суннат эмаслиги, балки халқларнинг ўз урф-одатлари бўйича, ўтганларнинг руҳларини шод этиш мақсадида жорий қилинган тадбирлардан эканлиги аён ва кейинчалик уларни диний маросимга айлантириш мақсадида қори ва уламоларни ҳам жалб этиб, тиловати Қуръон ва илмий мажлисларга айлантириб юборганлар. Лекин баъзи фикр ва фатво китобларида мазкур маросимлар бидъат амаллардан саналган. Масалан, «Тариқани муҳаммадийя», «Фатовойи Қозихон», «Оламгирийя» ва бошқаларда умуман маййит дафнидан кейинги мусибат-хоналарда ўтказиладиган маросимларни бидъат ишлардан ҳисоб қилинган.

Кўпчилик уламоларимизнинг фикрлари шулки, мазкур маросимларни муайян кунларда ўтказишни секин-аста тушунтириш йўли билан одатдан чиқариб, ўрнига марҳумнинг яқин хешлари томондан хоҳлаган ва имконият толган кунлари ҳайр-эҳсон маросимлари ёки илмий мажлислар ташкил этиб, савобини марҳумлар руҳига бағишлаш каби тадбирларни жорий қилиш айна муддао деб саналмоқда. Диний бошқарма раҳбариятига ҳам ушбу фикр маъқул аъзолари музокара ишларини олиб бормоқдалар. Уларнинг мақсадлари шу хусусда бир янги фатво ишлаб чиқиб мусулмонлар ҳаётига татбиқ этишдир.

— Тақсир, имон-эътиқодга оид мусохабадан мамнунлигимизни қабул қилгайсиз.

Хориждаги ўзбек адабиёти

1917 йилгача ва ундан кейинги даврларда хорижий юртларга турли сабаблар билан борган ва яшаб қолган туркистонлик мухожир зиёлилар томонидан яратилиб, Олмония, Туркия, АҚШ каби мамлакатларда нашр этилган миллий ўзбек матбуоти, бадий адабиёти, илмий тадқиқот намуналари ҳали деярли ўрганилмаган.

Хорижда ижод қилаётган ўзбек шоирларидан Булоқбошининг «Гуллар макони» [Вашингтон — Анқара, 1961 йил] номли шеърлар тўплами ҳам шулар сирасига киради. Булоқбоши китобидаги шеърларнинг кўпи ватани — Туркистонни қўмсаш, юртга меҳр-муҳаббат, унинг гўзалликлари, тарихи, алломаларини улуғлаш, сталинча тоталитар тузум йилларида советлар юртида — ёвузлик империясида кечган миллий фожиаларни қоралайди. Шунинг айтиш керакки, Мустафо Чўқаев, Боймирза Ҳайит, Вали Қаюмхонлар ҳақида кейинги ошкоралик вақтларида бирмунча маълумотларни эълон қилаётган бўлсак-да, Тоҳир Шокир, Саидалихўжа, Булоқбоши, А. Ёркин каби муаллифларнинг

таржиман ҳоллари ва мақола ҳамда асарларини билмаймиз. Анқара дорилфунунининг профессори Урхон Қовунчининг «Туркия дорилфунунларида туркистонли илм аҳллари» [Кёльн, 1988 йил.] мақоласида ёзилишича, профессор А. Ёркин тошкентлик бўлиб, 1924—1927 йилларда Берлин зироат академиясини битирган, «Туркистон географик шаҳарларида чорвачилик» мавзuida докторлик иши ёзган, 1972 йилгача Анқара дорилфунунини профессори бўлган. «Турк маданияти» ойнамасида Туркистоннинг иқтисодиёти ва зироати, миллий ҳаракати ва жадид зиёлилари ҳақида муҳим мақолалари босилган. Тоҳир Чигатой ҳам тошкентлик бўлиб, аввал «Олия» мадрасасида ўқиб, сўнг 1922 йил Олмонияга ўқишга кетган, Ҳайделберг дорилфунунинида фалсафа, социология ва иқтисодиётни ўрганган. 1930 йилда кўчманчилар ҳаётини ўрганишга бағишланган докторлик ишини ёқлаган, Мустафо Чўқаев билан «Еш Туркистон» ойнамасини нашр этган. Сайдалихўжа ҳам тошкентлик бўлиб, 1922 йил Олмонияда ўқиб, кейин Ан-

қара дорилфунунини профессори бўлган. «Турк юрти» ойнамасида миллий ва фалсафий мақолалари босилган.

«Гуллар макони» номли шеърлар тўплами муқаддимаси муаллифи Рўзи Назарнинг ёзишича, Булоқбоши асли туркистонлик бўлиб, Андижонда туғилган. Урта ва олий маълумотларини Тошкент ва Москвада олиб, Тошкентнинг олий ўқув юртларида ўқитувчилик қилган, илмий тадқиқотлар олиб борган, ижтимоий ва сиёсий, маданий-маориф соҳаларда раҳбарликда ишлаган. Қуйида яқинда АҚШга бориб келган адабиётшунос олим Рустам Шарипов келтирган Булоқбошининг «Гуллар макони» китобидан айрим шеърларни муштарийлар диққатига илк бор ҳавола этамиз. Р. Шариповнинг айтишича, Булоқбоши ҳозир ҳам Америкада яшаб, туркистонлик Рўзи Назар, ўзбекча радио эшиттириш ходимлари ва бошқалар билан ҳам-корликда ижод қилишда давом этмоқда экан.

Шерали ТУРДИЕВ,
тил ва адабиёт илмлари номзоди.

Булоқбоши ИЖОДИДАН

ВАТАНДАН САЛОМ

Узгалар элида сайр этиб юрувчи,
Ватанинг ғамида оҳ-фиғон урувчи,
Юртингдан сенга йўлладим нома,
Хатдаги сўзлар қалбдан нишона.
Илоҳим, бул мактуб қўлингга тегсин,
Саломим мазмуни сени шод этсин.
Хур дунёсида бошпана излаган,
Ўз юрти ғамида доим бўзлаган,
Озодлик йўлида ҳақни сўзлаган,
Ватан турғуни ботир фарзандга,
Ота юртингдан олқишли салом,
Оналик меҳри-ла ғамхўрлик салом.
Сенга кўп саломлар Нукус, Тошкентдан,
Ашхобод, Душанбе, Алаш ҳам Ушдан,
Тарихий Самарқанд, Тошкент, Андижон,
Йўллади саломин бутун Туркистон,
Меҳримиз сендадир, сундек беғубор,
Тангримиз ҳар замон бўлсин сенга ёр.

ЧЎЛПОН ЮЛДУЗИГА

Тиниқ кўннинг юзинда ҳамон
чақнарсан Чўлпон,
Еритмоқчи ер дунёсин нурлар
сочарсан Чўлпон.
Сенинг чеҳранг осмонда, табассум-ла
чақнаса,
Ер юзинда чақнаб турган номдошинг
борди, Чўлпон.
Ер Чўлпони сен каби, нур сочмоқчун ёрида,
Аммо унга ер дунёси, нурламоқчун тор эди.
Минг-минг йиллар яшайсан, бахти очиқ кўк Чўлпони
Ер Чўлпони яшнамай бўлди зулмат қурбони.
Сен яшаган дунёда, балки йўқдир ҳақсизлик,

Инсон инсон устидан ҳокимчилик ва зўрлик.
Ер Чўлпони юртинда сайр этмиш қуллик, хўрлик,
Сочмоқчи бўлди Чўлпон ўз юртига ёруғлик.
Сен яшаган дунёда, балки бўлмас ўғрилар,
Ёруғ нурнинг душмани, қонсираган бўрилар.
Ер Чўлпони бўғилди, эрк ўғрисин қўлинда,
Этди жонини қурбон, эркин олиш йўлинда.

УСМОН НОСИРГА АТАБ

Тонг жарчиси булбул янглиғ бошладинг сайраб,
Халқим, дединг, фароғатда яшасин, ё раб.
Хурриятдан куйлаб, ёвға нафрат ёғдирдинг.
Ихлос қўйиб ўз элингчун хизматда бўлдинг.
Ешлигиндан бошлаб тортган дардинг шул эди.
Ҳаёт учун наъра тортиб, ҳақни сўйладинг,
Қароқчилар йўл бермади, бошингни узди,
Умидингга етолмасдан йўлда букилдинг.
Наштар каби ўткурланган учдор қаламинг,
Қалбинг дардин чизолмасдан бевақт синди.
Авжи ўсмак даври ичра борган ёш қаддинг
Душман қўйган тузоқ чангалига илинди.
Еш булоқдай жўш урувчи битмас илҳоминг
Ёвуз қўлнинг чирмовинда зиқ бўғуздандинг.
Доно, оқил таржимони — ул бурро тилинг
Кўнгил сири сўзламасдин кесилди, тинди.
Тилагингда Алишер ва Бобур сиёҳли
Эл руҳининг таржимони бўлиб етишмак.
Фикру-зикринг бўлмиш доим юртингга боғлиқ,
Жаҳолатдан, зулм остиндан халқни уйғотмак.
Еш умрингни фидо этдинг Носирий Усмон,
Берсин руҳингга ҳаловат ўзи илоҳим,
Ўз бағрида сақлар сени юртинг Туркистон.

Нашрга тайёрловчи Ш. ТУРДИЕВ.

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚАЙТА ҚУРИШ:

СИЗНИНГ ФИКРИНГИЗ

«Фан ва турмуш» ойномаси сўровига келган жавоблар

1-САВОЛ. Ошкоралик, демократия, фикрлар хилма-хиллигини қандай тушуна-сиз ва у ўзбек матбуотида қандай ёритил-моқда?

2-САВОЛ. Қайта қуриш Сизнинг шахсий ҳаётингизда қандай из қолдирди?

3-САВОЛ. Сизнингча, демократия му-ҳими, нон муҳими! Иқтисодий аҳволин-гиздан розимисиз?

4-САВОЛ. Қандай яшашни орзу қиласиз?

Мажидхон ҲОШИМОВ, Марғилон шаҳри:

1. Ўзбекистон матбуотида етарли даражада ошкоралик бўлмаётгани-нинг сабаби шуки, бизлар гўё мус-тақил давлатмиз, ҳақиқатда эса... ўзингиз биласиз.

2. Қайта қуриш бўлмаганда юқори-даги сўзларни ёзишга журъат этолма-ган бўлур эдим.

3. Энг муҳими — демократия, нон-ни эса тутқунликдаги маҳбус ҳам ейди, қул ҳам ейди — бировларга қа-рам, нонини ўлчаб беришади. Де-мократияда бўлса эрки ўз қўлида, хоҳлаганча ўз нонини ейди, ортга-нини бировлар рухсатсиз бошқалар-га бера олади. Демократик давлат-лар мўл-қўлликда яшамоқда. Демок-ратик Япония, демократик АҚШ, демократик Олмония қандай яшамоқ-да! Ҳозирда бу ҳақиқат ҳамма совет фуқароларига кундек аён.

4. Инсон бу дунёга меҳмон бўлиб келган, меҳмондек азиз-муқаррам бўлиб яшаш шарт. Дунёнинг иста-ган бурчагига ҳеч монеликсиз бориши ва ватанга ҳеч монеликсиз қайти-ши мумкин бўлса, қандайдир куч ва партия тўсқинлик қилиши мутлақо нотўғри. Инсон озод туғилдимиз, озод яшаш керак.

Усубжон ҲАЙДАРОВ, Наманган шаҳри:

1. «Муносабат» эркин ҳафталик нашрининг 1-сонидан сўнг тўхтатиб қўйилгани, Яккабоғдаги воқеалар анча дилимизни хира қилиб турган бир пайтда матбуотда айбни тинч на-мойишчиларга тўнкаб, бир ёқлама ёритилганлигини қандай баҳолаш мумкин? Ахир референдум арафаси-

да Иттифоқни сақлаб қолишни кўк-ларга кўтариб мақтаб чарчамади-лар-ку. Лекин ўзга фикрлилар сўзи ёритилмади. Шуми ошкоралик?

2. Қайта қуриш бизга амалга ошиши резинкадек чўзилиб кетаётган давлат тили мақоми ҳақидаги қонун ва чала мустақилликни ҳада этди. Ҳозиргача Мустақиллик баёноти бандлари амал-га ошмаётир.

3. Нон улўғ, лекин демократия ҳам улўғ ва муқаддас. Шу ўринда Навоийнинг «Гар олтин қафас ичра қизил гул бутса, булбулға тикондек ошиён бўлмас эмиш», деган сатр-лари ёдга тушади.

4. Номустақилликни, қулликни орзу қиладиган инсон бўлмаса керак. Ўз-бекистоннинг мустақил давлат бўли-шини кўриш — ягона орзуим.

Мавлуда МАВЛОҶОВА, Тошкент шаҳри, Ҳужум кўчаси:

1. Ошкоралик одамлар дилидаги гапларни ошқора айтиш имконини берди, лекин уни диққат билан эши-тиб, дилдан қулоқ соладиган одам топилмаяпти. У ўзбек матбуотида умуман сўз ёритилмоқда. Матбуот қимматлашди, лекин ўқишли мақо-лалар кам. Матбуотчилар ўз ваъ-даларининг устидан чиқишга шошил-маяптилар. «Фан ва турмуш», «Сир-ли олам» ойномалари бир оз дадил-роқ чиқмоқда. Мен «Фан ва турмуш» ва «Шарқ юлдузи»да бериб бори-лаётган Қуръони карим суралари ва пайгамбаримиз ҳадисларини қайта қуришнинг бирдан бир ютуғи деб биламан.

2. Қайта қуриш менинг ҳаётимда салбий из қолдирди, одамлар ўрта-сида меҳр-муҳаббат кўтарилиб, ҳам-ма нарса тақчил бўлиб кетди.

3. Менимча, муҳими — нон! Чунки менинг 195 сўмлик маошим билан яшаб бўлмай қолди, фақат ейиб-ичиш учун ҳам етмаяпти. Бундан кейин қандай яшайман — билмайман. Ҳозир одамлар қай йўл билан бўлса ҳам фақат пул топишга киришиб кетишган, шу боис жиноят кўпаймоқ-да.

4. Бой ҳам эмас, камбағал ҳам эмас, ўртача, лекин пок ва ҳалол яшашни орзу қиламан. Фарзандимга ҳам шу руҳда тарбия беришга инти-ламан.

Ҳабибулла ЮСУФЖОН ўғли, Чор-тоқ шаҳри, меҳнат фахрийси:

1. Матбуотнинг жилов муҳарри-рият ва таҳрир ҳайъати қўлида эмас-лигини биламан. Матбуотчилар чўғ устида ўтириб, қил устида юради-лар. Ҳар икки ҳолатда ҳам мувоза-натни сақлаш лозим. Акс ҳолда... Бошқа таърифга ҳожат бўлмаса керак.

2. Қайта қуриш дейилганда мен кишилармиз онгини янгилаш, хулқ-атворини ўзгартириш, инсоний қадри-ятларни тиклаш, тузумимиздаги ҳақ-сизлик, адолатсизлик, тенгсизликлар-га чек қўйиш, ҳуқуқий давлатни барпо қилиш деб тушунгандим. Амалда, кўп ҳолларда кутганимнинг акси на-моён бўлмоқда. Эътиқод йўқолди. Раҳматли қиблагоҳим порахўрлик, таъмағирлик авж олганда фармони олийлар бажарилмайди, бошқа ёмон ишларга йўл очилади, фуқаро ўртасида лоқайдлик кучаяди, дер эдилар. Жамиятимизнинг барқарор ва фаровон бўлиши ҳар биримиз-нинг фаоллигимизга боғлиқлигини унутмайлик.

3. Кўз очиб кўрганимиз меҳнат, бир бурда нон учун, тирикчилик учун кун кўриш бўлди — бизга шуларни кўрсатишган. Демократия сўзини энди-энди эшитаётирмиз. Узини ҳали кўрганимизча йўқ. Фуқаронинг холис дил сўзларини тазйиқсиз эшитиб, фикр ва тақлифларини инобатга олиб, амалга оширадиган демократия та-рафдориман. Иқтисодий аҳволимдан розиманми? Мен-ку ўғил-қизларини уй-жойлик қилган бир нафақахўрман. Лекин ҳозирги шароитда икки минг сўм маош оладиганлар ҳам иқтисодий аҳволдан мамнун бўлмаса керак. Агар қўшимча даромади бўлмаса.

4. Фарзандларимиз илмга амал қиладиган бўлишса, умрига, ризқи-га худо барака берса, доғини кўр-сатмаса, кетимизда қолишса...

Насрулло САЙИДОВ, Ўзбекистон халқ депутати, Вобкент шаҳри:

1. Халққа ошкораликка рухсат бер-дик деб жар солиш ортиқча гап. Ахир, бу ҳуқуқий давлатнинг асосий мезонларидан бири-ку! Агар бизда ҳозиргача ошкораликка йўл қўйилма-ган экан, бу, диктатура, яъни зўра-вонлик тузуми бўлганини англамай-дими? Авваламбор, демократия, ош-

коралик онгли равишда бўлмоғи лозим. Яъни халқнинг интеллектуал аҳволи юқори даражада бўлмоғи зарур. Очиғини айтганда, ўзбек халқининг ижтимоий-сиёсий онгини исканжада тутиб туриш кимларгадир керак бўлган ва улар қисман ўз ниятларига эришганлар ҳам. Ҳозирда халқни бир ёқлама фикрлашга ўргатиш, тарғибот олиб бориш ёки Ўзбекистонда ошкоралик, кўпфирклиликни бўғиб туриш ўша сиёсат давомидир. Ҳеч ким четдан келиб, бизнинг ижтимоий-сиёсий онгимизни ўстирмайди. Биз матбуотда, ойнаижаҳонда, қолаверса, сиёсатда тўла ошкораликка, кўпфирклиликка йўл очиб бермас эканми, халқимиз яна зулматда қолиб кетаверади. Матбуотда муаммолар асосан бир томонлама ёритилмоқда. Ягона расмий фирқанинг ҳеч ким учун сир бўлмаган сиёсий яккахокимлиги таъсирида амалга оширилмоқда. Бизда референдум арафасидаги тарғибот бунга яққол далил. 93 фоиз аҳолининг бир фикрда эканлигига мен сира ишонмайман. Қолаверса, референдумда овозлар 60 га 40 фоиз атрофида Иттифоқ томонга ҳал бўлганда ҳам, балки биз билан марказ ҳисоблашишга мажбур бўлармиди?

2. Қайта қуриш юртим Ўзбекистонни, халқимни ҳурликка, озодликка чиқиш имкониятига йўл очди. Мени эса сиёсатга аралаштиришга мажбур қилди. Қачонлардир биз, ўзбеклар ҳам озод юрт ва миллат сифатида БМТ йиғилишида ўз овозимиз билан қатнаша олсак, қайта қуришга ишонар ва ундан миннатдор бўлар эдик.

3. Ҳақиқий демократия фақат ҳуқуқий давлатда бўлиши мумкин. Ҳуқуқий давлат эса инсонни инсон

сифатида ўз ўрнига қўяди. Шу боис мен учун энг муҳими — демократия. Биздагидек «демократия» эмас, ҳақиқий демократия! Ҳуқуқий муҳофаза қилинган инсонгина ўзининг иқтисодий аҳволини ўнглай олади, ўз ўзини боқа олади.

4. Одамдек.

Алижон АДАМБОЕВ, Янгикўрғон туманидаги Оқтом қишлоғи:

1. Ўзбек матбуотида ошкоралик деярли йўқ. Жумҳуриятимизда якка-партиявийлик бўлар экан, бундан кейин ҳам ошкоралик бўлмайди.

2. Кўшимча томорқа олдим.

3. Менимча, демократия муҳим.

4. Радио-телевидение, рўзномаю ойномаларда «Бахтли келажагимиз учун партиёга минг раҳмат» каби шиорлардан қутилиб фикрлар хилма-хиллиги таминланадиган, озод, кўп-партияли давлатда яшасам, деган орзуим бор.

Зоҳиджон НЕЪМАТОВ, Бағдод тумани, «Авангард» рўзномаси адабий ходими.

1. Менимча, ошкоралик, демократия ва фикрлар хилма-хиллиги мантиқан бири-бирини тўлдирадиган, узвий муштарақ тушунчалар. Ҳар учала тушунча, агар чала бўлмаса, қалбаки бўлмаса, айрим шахслар манфаатини эмас, кўпчилик, эл-юрт манфаатини кўзласа халқни ёруғликка, дориламон кунларга олиб чиқадиган воситадир. Ўзбек матбуоти, агар марказий матбуотга қиёсласак, афсуски, ошкоралик, демократия, фикрлар хилма-хиллигига етарли эътибор бераётгани йўқ. Бунинг боиси кўпчиликка аён.

2. Йигирма саккиз йил алданиб келганлигимни, бундан буён бу аҳволда яшаб бўлмаслигини, сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан алам қиладиган даражада кам маълумотга эгалигимни тушуниб етдим. Кўзим очилляпти!

3. «Иқтисодий аҳволингиздан розимисиз?» деган саволга ижобий жавоб берадиганлар ҳам бормикин жумҳуриятимизда?!

4. Росмана, энг оддий, инсоний шарт-шароитлар яратилган жамиятда, ёлғонларсиз, сохта ватанпарварликсиз, курашиб яшашни орзу қиламан.

Тоғбой РАЗЗОҚ ўғли, Олтинкўл тумани, Суюлдуз қишлоғи:

1. Айрим сиёсатчилар халқимиз ҳали демократияга тайёр эмас, биз Иттифоқсиз ўзимизни бошқара олмайми, деган гапларни айтмоқдалар. Қизиқ, 74 йил ичида демократик курашга тайёр бўлмаган халқни тайёрлаш учун яна 70 йил ушлаб турмоқчимиз айрим мутасадди ўртоқлар?! Асосан ўзбек матбуоти ҳали ҳам давлат аппарати тазйиқидан мустақил эмас. У демократик ҳаракатдаги кишиларни қоралаб ёзадию, лекин уларнинг эркин чиқишига йўл бермайди. Агар жумҳуриятимиз демократлари ўзга жумҳуриятлар матбуо-

ШУ СОННИНГ РЕПОРТАЖИ

ти орқали биздаги воқеликка ўз фикрини билдирса, бутун рўзномаларимиз ўшаларга қарши ялли ҳужумга ўтади.

2. Қайта қуриш шахсий ҳаётимда келажакка ишонч билан қарашни юзага келтирди. Болтиқбўйи, Молдова ва Кавказорти жумҳуриятларига ўхшаб Ўзбекистон, қолаверса, бутун Урта Осиё жумҳуриятлари вақти келиб ҳақиқий мустақилликни қўлга киритади. Эркин савдо-сотиқ учун ўзи мустақил жаҳон бозорига чиқади. Ер ости ва устки бойликлари марказсиз ўзимиз тўла ҳукмрон бўлаемиз.

3. Демократик ҳаракатсиз яшашни тасаввур қила олмайман. Нонни эса ҳалол меҳнатим билан ўзим топишим мумкин. Хўжайиннинг қўлига қараб турган қулдай тобе бўлиб яшашни истамайман. Ҳозирги иқтисодий шароитим қониқарли эмас.

4. Кимларнингдир қўли остида боқиманда бўлиб, ҳузур-ҳаловатда яшагандан кўра, мустақил, демократик жумҳуриятда қашшоқ ва оч бўлсамда, ўз тилим ва ўз элим билан яшашни орзу қиламан.

Жуманиёз БЕКЧОНОВ, Хива туманидаги Ўзбекистон қишлоғи, маҳаллақўм раиси:

1. Илчининг шоғирдига ўхшаб, ҳамма соҳада орқага кетяпмиз. Бугунги кунда халқ тепасида турганларнинг баъзилари турғунлик йилларининг «қаҳрамонлари» ёки улар «тарбияси»ни олганлар. Ҳозирги иллатлар шундан эмасми экан? Бозор иқтисодиёти — хусусий мулкни тақозо этади. Бизда эса ҳамон маъмурий-буйруқбозлик усули. Матбуот бизни қаноатлантирмайди. Бизга сўчирларнинг кўзини очадиган, оломонни халққа айлантирадиган матбуот керак.

2. Мактабда узоқ йиллар ўқитувчи бўлиб ишладим. Турғунлик йиллари «чиқит»га чиқарилиб, 8 йилча 52 сўм нафақа олиб келдим. Яқинда маҳалла аҳли ўзларига бош қилиб сайлашди. Халқимиз оқ-қорани таниб, онги энди-энди уйғонаётган бўлса ажабмас.

3. Демократия муҳим, чунки зўравонлик, тазйиқда яшаб нон егандан, очлик афзал. Иқтисодимиздан рози бўлмасак, нима қиламиз? Ахир, биз боши тошдан бўлган халқимиз-ку, ҳаммасига чидайдиган!

4. Катта ҳам, кичик ҳам халқ тепасида инсофли, имон-эътиқоди бутун, фақат халқини ўйлайдиган раҳбарлар бўлса, дейди. Мансаб эмас, қонун устун бўлса. Ҳур фикрлилик, чинакам эркинлик бўлса. Бошқа партия ва жамоат ташкилотларига ҳам эрк берилса. Халқим, элим деганлар эъзоз топса. Миллат ўзлигини таниса.

ГЛИЦЕРИН ҲУНАРИ

ГЛИЦЕРИН спиртлар туркумига кирувчи физикавий, кимёвий ва биологик хоссаларининг турли-туманлиги билан ажралиб турадиган бирикмадир.

Ҳозиргача бизга маълум бўлган спиртлар орасида табиятдаги биокимёвий жараёнларда фаол иштирок этувчи асосий моддалардан бири ҳам глицерин ҳисобланади. Бу модда сирларини ҳар томонлама тўлиқ ўрғаниш мақсадига XVIII асрнинг бошларида қатор атоқли олимлар тадқиқотлар олиб боришди.

Глицерин биринчи марта 1779 йили машҳур швед олими Карл Шееле томонидан кашф этилди. Атоқли француз олимлари М. Шеврель, М. Берто ва Ш. Вюрц кабилар асосан глицерин ҳосил қилиш ва унинг хоссаларини ўрғаниш устида тажрибалар олиб боришди.

1872 йилда француз кимёгарлари Фридель ва Сильва глицеринни синтез усули билан ажратиб олишди. Кейинчалик тоза ҳолдаги глицериннинг маълум миқдори ҳайвонлар қони таркибида ҳам борлиги аниқланди ва шакарнинг бижғиши натижасида маълум миқдорда глицерин ҳосил бўлиши қайд этилди.

Ҳозирги пайтда бутун дунёда йилига 500 минг тоннадан зиёдроқ глицерин ишлаб чиқарилмоқда. Бу миқдордаги глицериннинг таҳминан ярми синтез усули билан, қолгани ёғ ва мойларни сув бўғи ёрдамида парчалаш усули билан олинади. Мазкур усулда сув ўрнига ишқор эритмаси ишлатилганда ҳам глицерин, ҳам совуқ ҳосил бўлади.

Юз йилдан ортиқроқ вақт давомида қўллаб келинаётган анъанавий гидролиз (парчалаш) усули билан глицеринни ҳосил қилишда озик-овқат масаллиги бўлган табиий ёғ ва мойларнинг салмоқли қисми сарфланиб келаяпти. Бироқ, синтез усули такомиллаштирилмоқда. Жумладан, нефть маҳсулотларини крекинг қилиш натижасида ҳосил бўладиган арзон газ — пропилендан ҳам ашё сифатида фойдаланиш йўли ишлаб чиқилган. Ваҳоланки, бу газ нефтни қайта ишлаш заводлари чиқиндиси сифатида бекорга ёндириб юбориларди.

Ҳўш, нима сабабдан глицерин ва тузилиш жиҳатидан унга яқин бирикмалар кўпдан буён олимлар диққатини ўзига жалб этиб келмоқда!

Биринчидан, глицерин, кимёгарлар тили билан айтганда, уч атомли спиртлар туркумига мансуб бўлиб, ҳозиргача фандомномаълум бўлган моддалар ҳосил қилиш учун битмас-туганмас имкониятларга эга. Шу имкониятлардан фойдаланиб, кейинги йилларда минглаб янги бирик-

малар ҳосил қилинди ва уларнинг фойдали хоссалари ўрганилиб, кўплари халқ ҳўжалигига татбиқ этилди. Иккинчидан, глицерин асосида ҳосил қилинган моддаларнинг кўпи заҳарсиз бирикмалар бўлиб, иссиқ қонли ҳайвонлар ва одам учун зарарсиздир. Учинчидан, глицериннинг қарийб ҳамма бирикмалари тупроқ, сув ва ҳавода мавжуд бўлган микроорганизмлар томонидан маълум вақт ичида тўлиқ ўзлаштирилади. Бу эса ҳозирги пайтда инсоният олдида турган асосий вазифалардан бири — табиати муҳофаза этиш ва уни сақлаш муаммоларини ҳал қилишда зарур омиллардандир. Бундан ташқари, мазкур моддалар ишлаб чиқаришда кимё саноатининг нефть асосида олинadиган арзон ва салмоқли маҳсулотлари: аллил ва глицерин спиртлари, эпихлоргидрин ва бошқалардан фойдаланишга имконият яратди.

Умуман, глицерин ҳосилларининг халқ ҳўжалиги турли соҳаларига кириб бориш истиқболлари порлоқ дейиш мумкин. Ҳозирги пайтгача фақат глицериннинг ўзи фан ва техниканинг 1800 дан ортиқ соҳасида қўлланмоқда.

Глицерин — юқори ҳароратда қайнайдиган (қайнаш ҳарорати — 290°C) ширии тамли қовушқоқ суюқлик бўлиб, истаглан нисбатларда сув билан аралаша олади. У ҳаводаги намликни тезда ютади ва ўз массасининг 40 фонзигача орта олади.

Глицерин безарар модда бўлгани сабабли озик-овқат саноатида ичимликлар қовушқоқлигини оширишда, парфюмерия саноатида эса ҳўшўй моддалар ҳидини янада кучайтириш учун ишлатилади.

Глицерин кўн саноатида юмшатгич модда сифатида, косметикада эса крем ва пасталарга зарур қўшимча сифатида қўлланилади. Полиграфия саноатида ишлатиладиган босма-хона бўёқлари зарур таркибий қисмини ҳам глицерин ташкил этади.

Глицериннинг олимлар диққатига бунчалик сазовор бўлганлигининг яна

бир сабаби бор. Бу модда нитрат кислота ёрдамида нитроглицеринга айлантрилади. Нитроглицерин эса кучли портловчи модда бўлиб, унинг портлаши натижасида машҳур тротил моддасига қараганда бир ярим марта кўп иссиқлик энергияси ажралиб чиқади. Аммо бу модданинг салбий томони шундаки, у зарба таъсирида ҳам портлайверади. Шунинг учун уни соф ҳолда қўллаш ва бир жойдан иккинчи жойга олиб ўтиш катта хавф туғдиради. Бу модданинг 350 грами портлатилганда юқори ҳароратли 650 литр газ ажралиб чиқади. Нитроглицериннинг портлашга сезгирлигини камайтириш учун унга тўлдирувчи, масалан, қизил соз тупроқ қўшилади ва динамит ҳосил қилинади.

Ҳозирги пайтда саноати ўта ривожланган мамлакатларда бир неча ўн минг тонналаб нитроглицерин ишлаб чиқарилади ва унинг асосий қисми динамит тайёрлаш учун сарфланади.

Нитроглицерин заҳарли моддалар туркумига мансуб бўлиб, унинг маълум миқдори тери орқали қонга шимилиши туфайли қаттиқ бош оғриғига сабаб бўлади. Аммо унинг сувдаги ўта суюлтирилган эритмалари қон томирларини кенгайтирувчи восита сифатида тиббиётда қўллаб келинмоқда.

Глицериннинг оддий эфирлари баъзи бир дорилар учун яхши эритувчи ҳисобланади. Умуман, глицерин асосида турли дори-дармонлар тайёрлаш кейинги 20—25 йил давомида жадал суръатлар билан ривожланмоқда. Глицериннинг октадецил эфири «батиол» номи билан машҳур бўлиб, у нурланиш касаллигининг олдини олиш ва даволашда қўлланмоқда. Таркибига фтор атомлари киритилган глицерин эфири ҳўжайралар ўсмишини пасайтирувчи моддалар эканлиги яқинда маълум бўлди.

Глицерин ва тузилиш жиҳатдан унга яқин моддалар асосида кейинги пайтда қон босимини пасайтирувчи, оғриқни сўсайтирувчи, вирусга қарши ва қанд касаллигини даволовчи воситалар яратилмоқда.

Умуман, глицериннинг инсоният учун фойдали жиҳатлари ҳануз тўла ўрганилган эмас. Бу сирларни кашф этиш ва улардан инсон эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланиш олимлар олдида турган муҳим вазифалардан бўлиб қолмоқда.

Борий КИМСАНОВ
кимё фанлари доктори,
Тожикистон давлат дорилфунуни
профессори.

Аҳад ЮСУПОВ,
кимё фанлари номзоди,
Тошкент Давлат дорилфунуни доценти.

ОЧОФАТ ЧУМОЛИ

Ер юзида энг кўп тарқалган ҳашаротлардан бири қирчумолидир. Қирчумоли куррамизда 400 миллион йил илгари пайдо бўлган. Улар махсус туркумни ташкил этувчи икки ярим мингга яқин турни ўз ичига олади. Мамлакатимиз ҳудудида 4 оила вакилларида 7 тури бор. Ўзбекистонда эса унинг асосан битта тури — туркистон қирчумолиси учрайди.

Бу ҳашарот аслида илк бор Ховос темир йўл бекати атрофида топилди, Г. Якобсон деган тадқиқотчи томонидан 1904 йилда фанга янги тур сифатида киритилган.

Бундай улкан «уя»ларни митти термитлар қурганига тажжубланмай бўлмайди.

«Малика» термит уяси атрофида хизмат қилаётган ишчи ва қўриқловчи қирчумолилар

Ташқи кўриниши ва яшаш тарзи жиҳатидан оддий чумолиларга ўхшашлиги туфайли халқимиз бу ҳашаротни баъзан сариқ чумоли деб ҳам атайти. Айрим ҳудудларда, жумладан Фарғона водийсида «вайрон қурт», Қашқадарё воҳсида «вахмак қурт» деб ҳам юритишади.

Қирчумоли узунлиги 9—30 миллиметр. Ранги турлича — ишчи ва аскар чумолиси оқиш-сутранг, вояга етганлари эса қўнғир-қора, айрим фаслларда қўнғир-сариқ бўлади.

Улар ҳам ўз навбатида муайян вазифали маълум гу-

руҳларга бўлинади. Масалан, «аскар» қирчумоли оила аъзоларини ташқи душмандан ҳимоя қилади ва ички тартибни назорат қилиб туради. «Ишчи» чумоли эса озиқ-овқат топиш билан машғул. Бир жуфт эркак ва урғочи чумолигина насл қолдириш вазифасини бажаради. Улар йилига 6—8 мингтагача тухум қўяди.

Қирчумоли 1—2 метр, баъзан ундан ҳам чуқурроқ бўлган мураккаб тузилган уяларда 10—15 мингдан 1 миллионгагача яшashi мумкин. Қуриладиган уянинг чуқурлиги тупроқ таркиби ва ерости сув сатҳига боғлиқ, баъзан у 15 метргача етади.

Яшаш шароитига кўра қирчумоли ёруғликдан кўрқади, у июль-август ойларида, яъни саратон пайти куёш нурида 30—40 сонияда ўлади.

Туркистон қирчумолиси аслида жумҳуриятимизнинг чўл ва чала чўл текисликларида ва унча баланд бўлмаган тоғ этакларида тарқалиб, шувоқ ва шўралар ўсадиган майдонларда яшab келган. Лекин кейинги йилларда одамларнинг табиатга бўлган салбий муносабати оқибатида бу турнинг яшаш тарзи жуда ўзгариб кетди. Тур сифатида у янги шароитга мослашишга мажбур бўлди.

Маълумки, қирчумоли иморатларда ишлатиладиган ёғочга, шунингдек қоғоз, жундан тўқилган гилам, кўрпача, кийим-кечак, тери ва чарм пойафзалларга катта зарар етказиши.

Кейинги вақтда Фарғона водийси, Тошкент шаҳри атрофида, Жиззах, Қашқадарё вилоятларида, Самарқанд шаҳри марказида, Қорақалпоғистоннинг айрим ҳудудларида ҳаддан ташқари кўпайиб, хонадонлар ва турли биноларга зарар етказмоқда.

Маълумотларга қараганда, 1990 йилда жами 1200 га яқин уй-жой ҳар хил даражада шикастланиб, етказилган зарар 10 миллион сўмни ташкил этган.

Қирчумолининг айрим турлари чет мамлакатларда ҳам катта зарар келтирмоқда. Масалан, АҚШда 1938 йилгача ҳар йили ўртача 40 миллион доллар зарар етгани ҳолда, 1982 йилда бу кўрсаткич 1,1 миллиард долларга етди.

Ҳозирда жумҳуриятимизда қирчумолиларнинг тарқалиб кетаётганлигини баъзи жойларда ер ости сувининг кўтарилиши, қурилиш иншоотларининг кўпайиши, судралиб юрувчи жониворларнинг эса камайиб кетиши ва бошқа сабаблар билан изоҳлаш мумкин. Бунинг олди олинмас, жуда катта моддий зарардан ташқари, хавфли офат келтириши эҳтимолдан ҳоли эмас.

Худди шундай офат яқинда Нукус шаҳри тегарасида рўй берди. Унга қарши курашиш учун жумҳурият ҳукумати махсус комиссия тузди. Аҳолини кўчириш ва етказилган зарарни қоплаш масаласи кўриб чиқилди. Шу далилнинг ўзиданоқ қирчумолилар етказиётган зарар ва хавфни тасаввур этиш мумкин.

Зоология ва паразитология илмгоҳида бу борада муайян тадқиқотлар олиб борилмоқда ва махсус дастур ишлаб чиқилган. Энди қирчумолига қарши кураш чораларига келсак, биз улар ҳаёти ва яшаш тарзини ҳисобга олиб қуйидаги кураш тадбирларини мунтазам равишда ўтказишни тавсия этамиз. Аввало, қирчумоли уялари кўп бўлган ташландиқ жойлар, шикастланган биноларни иложи борица тез бузиб, текислаб, у ерга атроф-муҳитни ифлослантормайдиган дорилар билан ишлов бериш ва кейин сув бостириш керак. Зарарланган ёғоч ва турли жиҳозларни уйда сақламаслик зарур. Янги қурилайётган иморатлар учун илгари қирчумоли туфайли шикаст етган ёғочларни асло ишлатиб бўлмайди.

Қирчумоли кенг тарқалган жойларда ёғочдан фойдаланиб синчли уй қурмаслик керак. Чунки қанча кўп ёғоч ишлатсак, қирчумоли кўпайишига шунчалик қулай замин яратган бўламиз. Бу аср очофатига қарши курашда турли тадбирларни ҳамжиҳатлик билан олиб бориш кутилган натижага эришишнинг муҳим шартларидан биридир.

**ҲАЙВОНОТ
ОЛАМИДА**

Норқўзи ЭРГАШЕВ,
ЎзФА Зоология ва паразитология илмгоҳининг
етакчи илмий ходими, биология фанлари номзоди.

ОЗОДЛИККА МУҲАББАТ

Туркигўй мусулмон халқларнинг маърифатчилиги, демократия ва миллий-озодлик ҳаракатларининг ғоявий-назарий етакчи ҳамда сиёсий раҳнамоларидан бири, Истамбул, Бонн, Гёттинген, Манчестер дорилфунунларининг профессори Закий Валидий Тўғоннинг (1890—1970 йиллар) орзу-умидлари қайта қуриш даврига ҳам оҳанг эди. Унинг тўлиқ исми-шарифи Аҳмадзакий Аҳмадшоҳ ўғли Валидий бўлиб, ҳозирги Бошқирдистоннинг Ишимбой тумани (собиқ Стерлитамак уезди)нинг Кузен овулида бошқирд маърифатчиси ва зиёлиси оиласида таваллуд топди. У отасининг мактабида, Уфа ва Қозонда Усмония, Шаҳобиддин Маржоний ва Қосимия мадрасаларида, Қозон дорилфунунининг Шарқ тиллари куллиетида, Вена дорилфунунларида мукамал шарқона ва овропача олий маълумот олиб, қадимги туркий, форс, араб ва рус тилларини ўрганди.

Уфа ва Қозонга келгач, унинг ижтимоий-сиёсий, илмий ва ижодий фаолияти бошланади. 1910—1911 йиллардан Тўғоннинг илмий мақолалари ва публицистик чиқишлари бошқирд-татар ислоҳчи матбуотида, шунингдек, умумтуркий нашрлар — «Таржумон», «Шўро», «Мактаб», «Маржоний», «Вақт», «Суямбека», «Юлдуз», «Турмуш», «Юрт» каби ойнома ва рўзномалар саҳифаларида мунтазам эълон қилиниб турди.

Бу даврда Тўғоннинг шарқшунос олим демократ ва миллий-озодлик ҳаракатларининг фаол курашчиси сифатида шаклланишида Урта ва Яқин Шарқда, Туркия, Қрим, Озарбайжон, Қозон ва Уфа, Туркистонда юзага келган ислоҳият, жаҳидчилик ва маърифатпарварлик тўлиқни билан бир қаторда Россияда тобора инқилобийлашиб бораётган рус зиёлилари ўртасидаги демократик ва маърифатчи гуруҳлар таъсири катта бўлди. Қозонда 1912 йили босилган «Турк ва татар тарихи» номли илк тадқиқоти Тўғонга шўхрат келтириб, кўпгина йирик олимлар, шу жумладан академик В. В. Бартольд ва бошқаларнинг юксак баҳосига, ижобий тақрирларга сазовор бўлди. Тўғон Бартольд билан бир умрга дўст ва ҳаммаслак бўлиб қолди.

У Қозон дорилфунунни қошидаги Тарих, археология ва этнография жамиятининг ҳақиқий аъзоси этиб сайланади. Қозон дорилфунунни Тўғонни 1913 йили Фарғонага, сўнг 1914 йили Россия Фанлар академияси, Урта Осиё ва Узоқ Шарқни ўрганиш халқаро жамияти билан биргаликда Бухоро амирлигига Шарқ қўлёзмаларини тўплаш, тарихий, этнографик ва археологик материаллар йиғиш учун юборади.

ёхуд Закий Валидий Тўғоннинг аччиқ ҳақиқатлари

Тўғон «Имонимиз, озодликка муҳаббатимиз ҳар чоқ олғаборишга ундайди!» шиори остида ижтимоий ҳаётда фаол қатнаша бошлади. 1915 йилда Уфа мусулмонлари Тўғонни Россия Давлат Думасига вакил қилиб сайлашди, у Петербургда қизгин сиёсий фаолият билан шугуллана бошлади. Бошқирдистон, Татаристоннинг кўпгина шаҳар ва қишлоқлари, овулларида бўлиб одамларнинг оғир ва аянчли тақдири, тараққиёт ва маданият неъматларидан бебаҳра ва забун ҳаёт кечираётганлигини ўз кўзи билан кўрди, аста-секин даставвал бошқирд, кейинчалик умуман турк-мусулмон халқларининг демократик ва миллий-озодлик ҳаракатларининг ғоявий-назарий етакчиси ва сиёсий раҳнамосига айлана борди.

Тўғон 1917 йилги Октябрь тўнта-ришдан атиги 22 кун ўтгач тузилган Бошқирд Шўроси, Бошқирдистон ҳукумати аъзоси, Бошқирд армияси бош қўмондони этиб сайланди. 1919 йилда ташкил этилган Бошқирдистон Мухтор Шўро жумҳурияти ҳарбий комиссари, Бошқирд инқилобий Қўмитаси (Башревком) раиси этиб тайинланди. Бу даврда Тўғон В. И. Ленин, Л. Д. Троцкий, А. И. Риков, И. В. Сталин, А. Зиновьев, Л. Пятаков ва бошқа раҳбарлар билан ишлади. Уларнинг миллий жумҳуриятларда, айниқса турк-мусулмон ўлкаларида олиб бораётган миллий, диний, иқтисодий ва партиянвий сиёсатида анъанавий рус империячилик, шовинизм йўналиши сақланиб қолаётганлигини расмий хатлар ва ҳужжатларда кўрсатиб ўтган, уларни иккиюзламачилик сиёсати олиб боришда айблаган. Бунинг оқибати машҳур натижага олиб бориши мумкинлиги ҳақида В. И. Ленинни бир неча марта огоҳлантирган.

Тўғоннинг В. И. Ленин билан тобора

яқинлашиши мумкинлигидан хавотирланган И. В. Сталин ва унинг ҳамтовоқлари 1917—1919 йилларда Бошқирдистонда тузилган, Тўғон ғоявий раҳбарлик қилган ҳукуматни жазо отрядлари юбориб, зўрлик билан миллатчилиги, пантуркчилик ва «валидовчилик»да айблаб тугатишга эришдилар. Тўғоннинг ўзи эса уни жисмонан йўқотиш мақсадида Сталин жазо экспедициясини юборгандан сўнг, ўзининг 60 минглик бошқирд армияси билан Туркистонга кетди.

1920 йили Хива хонлиги ерларида ўлканинг миллий-озодлик ва ватанпарвар, диний-ислоҳчи кучларини бирлаштиришга муваффақ бўлган эса-да, Фрунзе ва Куйбишев юборган мунтазам жазо корпуси Оренбург ҳамда Красноводскдан Хивага босиб келиши билан Тўғон Туркистоннинг бошқа ўлкаларига, даставвал Бухоро амирлиги ерларига, сўнгра Тошкентга жўнаб кетди. Бу ерда Тўғон ўлканинг мураккаб давлат ва сиёсий қурилишида, мустақил ва озод Туркистон яхлитлигини сақлаб қолишда ўз илми, ғоявий-сиёсий тажрибаси билан фаол иштирок этади. Хусусан, Туркистон мусулмонлар Шўросини тузиб, унга коалицион асосда раҳбарлик қилади. Куйбишев ва Фрунзенинг жазо экспедицияси Туркистонни эгаллаб, ўз сиёсатини ўткази бошлагач, ва демак, Тўғон каби миллий-ватанпарвар кучларга қаттиқ тазийқ ўтказила бошлагач, у 1923 йилда Эрон орқали Туркияга ўтиб кетди.

Туркияда Истанбул дорилфунунинида аввал илмий ходим, кейинчалик «Турк халқлари тарихи» кафедраси мудири (1926), профессори бўлиб ишлади. Ана шу йиллар орасида ҳам Тўғон Туркистон, умуман турк-мусулмон халқларининг Советлар қўли остидаги тақдири билан бевосита қизиқиб турди, 1926 йили Бокуда, 1928 йили Тошкентда бўлиб ўтган Турк халқлари қурултойларида иштирок этди.

Кейинчалик, Овропога кетгач, Бонн, Гёттинген, Манчестер дорилфунунларида Урта ва Марказий Осиё халқлари тарихи, тили, адабиёти, этнографияси, археологияси, умуман, Шарқ халқларининг маънавий мероси бўйича устозлик қилди, илмий тадқиқотлар олиб борди, туркшунослар, шарқшуносларнинг халқаро илмий анжуманларини уюштирди ва раҳбарлик қилди.

Унинг 1911 йилдан то 1970 йилгача бизда ва хорижда эълон қилинган 400 га яқин асарлари рўйхатини кўздан кечирсак, улар асосан турк-мусулмон халқларининг жаҳон тарихида тутган ўрни, уларнинг маданияти, тарихи ва келажак тақдири масалаларига бағишланганлигини кўриш мум-

кин. Фақат жаҳонгир Амир Темур Кўрагоний ва авлодларининг ўзига 30 дан ортиқ илмий тадқиқот бағишланган.

Шўроларнинг 73 йиллик тарихида миллий, маданий бир бутунлиги, тарихий хотираси, сиёсий ва ҳуқуқий онги емириб юборилган халқларимиз иродасини синдириш учун қора фитналар ҳамон уюштирилаётган ҳозирги кунда Тўғоннинг демократик ва миллий-озодлик ҳаракатлари соҳасидаги тажрибаси, бу масаладаги муаммолар юзасидан В. И. Ленин ва бошқа комиссар-раҳбарлар билан олиб борган мунозараю баҳслари биз учун ниҳоятда ибратли. Чунки улар бугунги қайта қуриш, демократик ва инсонпарвар жамият қуриш учун олиб борилаётган ҳаётбахш жараёнлар билан бевосита ҳамоҳангдир. Ана шу мулоҳазаларни назарда тутиб, Тўғоннинг В. И. Ленинга юборган хатларидан иккитасини эълон қилишни лозим топдик.

Сўзимнинг охирида шунни айтмоқчиманки, ўтган йили 20—26 декабрь кунлари Уфа шаҳрида, Ишимбой ноҳиясидаги Кузен овулида Закий Валидий Тўғоннинг 100 йиллик тантаналари — нуфузли илмий анжуман, учрашувлар, «Аҳмадзакий Валидий Тўғон уй-чорбоғи»га асос солиш, унинг Туркиядан келтирилган хокини қўйиш, номини абадийлаштириш, кўчалар ва муассасаларга номини бериш, у ҳақдаги ҳужжатли фильмнинг намойиш этилиши каби тадбир-маъракалар ўтказилди. Анжуманда АҚШдан келган Тўғоннинг қизи профессор Эсонбека Арижанли, Туркиядан келган ўғли профессор Субидой Тўғон, Венгриядан келган профессорлар Йожеф Торма ва Иштван Қўнгур Мандоки (Сигед табобат академияси), ССЖИ шаҳарларидан келган шарқшунос олимлар, шу жумладан ушбу сатрлар муаллифи ҳам иштирок этди.

1920 йил сентябрда В. И. Ленин номига (нусхалари И. В. Сталин, Л. Д. Троцкий, А. И. Риков ва бошқаларга) юборилган хат.

«...РКП(б) юрита бошлаган сиёсатдан маълум бўлмоқдаки, Сиз, Артём ва унинг ўртоқлари сингари шарқлик миллатларга нисбатан сиёсатда ҳақиқий рус шовинистларининг ғояларини асос қилиб олишни истайсиз. Уртоқ Троцкий Уфада мазкур масалаларни таҳлил қилиб, бу воқеалар (1917—1920 йиллар орасида Бошқирд ҳукуматини тугатиш бўйича большевиклар, Советлар амалга оширган зўравонликлар — А. З.) тамомила қутқу (провокация) мақсадида бўлганлигини тўла тушуниб етди. Ҳеч шубҳасиз, у мазкур масалаларни Марказий Комитетда тўғри ёритган, ammo янги империалистик сиёсат ҳукмронлигига қолмоқда.

Турккомиссияга раҳнамолик қилишган Фрунзе ва Куйбишев ўртоқлар аввалги даврдаги Троцкий каби МК олиб бораётган сиёсатини иккиюзламачилик, виждонсизлик деб ҳисоблаганлар ва бу ҳақда раҳбарликдан Рискүлов ва мен четлатилганимиз

дан сўнг бўлиб ўтган барча мажлисларда очикдан-очик гапирганлар. Эндликда фирқа аъзоси бўлмиш бизнинг ўртоқларимиз эса, эски аънавий рус империализмининг ниқобланган шаклда ҳукм суришига кўмаклашишлари лозим бўлади. Туркистон халқлари орасида синфий зиддиятлар сунъий равишда қўзғатилиши, Рискүлов ва Валидов каби маҳаллий миллатпарварлар маҳаллий пролетарларнинг синфий душмани сифатида сиқиб чиқарилиши, маҳаллий зиёлилар орасида рус империализмига содиқ одамлар маҳсус тайёрлиниши ва биз улар томонидан сиқиб чиқарилишимиз ҳақида Турккомиссия мажлисларида очикдан-очик гапирилар эди. Фақат шун биланки, биз маҳаллий деҳқонларнинг сунъий синфий душманлари бўлмаймиз ва бизни умумий ерга уриш объекти қилишга уринишларга бўйсунмаймиз ҳам. Сизнинг ўзингиз Сизга ниҳоятда зарур бўлган қурбонлик ўрнига ўтарсиз, ammo биз бундай қурбонликка сўйилмишимизга рози бўлмаймиз. Бокуда бўлиб ўтган Шарқ халқлари Конгресси, бу Конгрессда иштирок этган бизнинг ҳамюртларимизга, туркистонликлар ҳақ-ҳуқуқларига тажовуз қилиш — баъзи маҳаллий коммунистларнинг иши эмас, балки айнан МКнинг ўз сиёсати эканлигини яққол намойиш қилди. МК аъзолари Зиновьев ва Радекларнинг шарқликлар Конгресси қатнашчилари олдидаги ўзларини тутишлари комиссарларнинг 1917 йилда, инқилобдан сўнг дарҳол қақирилган деҳқонлар съездларида оми деҳқонлар олдида чиқишлари пайтидаги ўзларини тутишларини эслатади. Делегатларнинг ўз ватанларида тайёрлаб келган тайёр матларни билан чиқишлари таъқиқланган эди, ўраб олган қизил қисмлар ёрдамида уларни сукут сақлашга ва Москвадан олдиндан тайёрлаб юборилган қарорларни қабул қилишга мажбур этишди.

Шарқлик миллатлар муаммоларини маҳаллий аҳамиятга эга ҳуқуқий масалалар даражасига таубанлаштириш, уларни қишлоқ муаммоларига айлантириб юбориш МК ўз сиёсатини нотўғри йўналишда олиб бораётганлигини рад қилиб бўлмайдиган даражада исботламоқда. Шарқлик халқлар овулларида сунъий қутқуланаётган синфий зиддиятларни МК фақат қирғин йўли билангина сақлаб тура олади, холос. Лениннинг, кейинчалик у томонидан Коминтерн Конгрессида ҳам ўқиб берилган мустамлакачилик масаласи бўйича тезисларига билдирган ўз мулоҳазаларимизда мен Шарқда сунъий синфий табақалаштириш орасида социал инқилобни амалга ошириб бўлмаслиги, бу халқларда социал инқилоб ниҳоятда мурракб ҳодиса эканлиги ҳақида ёзган эдим. Агар Оврупо миллатларининг капиталистлари ва ишчилари бирлашиб мустамлакаларни босиб олишга интилсалар, деҳқонлар ва ишчилар ҳам ўз бойлари билан бирлашишга мажбур бўладилар. Сиз, Шарқ халқларида синфий табақаланиш йўқлигини кўра билиб турсангиз ҳам, уларнинг зиёлиларини, унинг бир қисмини «майда буржуачи, миллатчи, синфий душман»га айлантириб, бошқа бир қисмидан эса «сўл октябрчилар»ни тайёрлаб, айблайсиз. Ҳали неча марта бу «сўл октябрчилар»ни ҳам синфий душманларга чиқарасиз. Уларни йўқ қилиб, тобора янгидан-янги «сўл октябрчилар»ни шакллантираверасиз. Ва, ниҳоят, ана шу тарзда ўзининг эшаги ва ҳўкизи, белкураги ва кетмонидан бошқа ҳеч нарса билмайдиган жоҳил маҳаллий деҳқон билан юзма-юз туриб қоласиз. Сиз ўзингизнинг бутун

БУЮК НИШИЛАР ҲАЁТИДАН

Туркистон кўламида маҳаллий зиёлиларга бўлган ишонсизлигини ўзгартира оласиз деб ишона олмайман. Ҳеч бўлмаганда, амир қочгандан сўнг ташкил этилган Шўролар Бухороси ҳудудида ҳаётни қайтадан йўлга қўйиш билан шуғулланиш имкониятини маҳаллий зиёлиларга берсангиз экан!»

[Закий Валидий Тўғон. Хотиралар. Истанбул, 1969, 340—341-бетлар].

1923 йил февралда В. И. Ленин номига [Туркистондан муҳожирликка кетишдан олдин] юборилган хат.

«Кўпҳурматли Владимир Ильич! Касалингиз туйғайли бу хат Сизга ўқиб берилмаслигини олдиндан биламан. Бироқ бу хатнинг нусхаларини мен кўпгина дўстларим ва издошларимга юбораяман ва у тарихий ҳужжат бўлиб қолади.

Сиз, Сталин билан мен ва ўртоқларим биргаликда 1919 йил 20 мартда имзолаган Келишув, орада атиги ўн тўрт ой ўтгач, фақат Сиз ва Сталин томонидан имзоланган 1920 йил 19 май қарори билан йўққа чиқарилади. Бундан сўнг Сизга ким ҳам ишонарди? Бу бир томонлама қабул қилинган қарор эълон этилгач, мен Сиз билан учрашиб, ўз норози-лигимни билдирдим. Сиз ўшанда 1919 йил 20 мартда қабул қилинган Келишувни «бир парча йиртиқ қоғоз» деб аташга журъат этдингиз.

Бундан шу нарса яққол маълум бўладики, Шўролар ҳукумати томонидан 1917 йил 20 ноябрдаги «Бутун Россия ва Шарқ меҳнаткашларига Мурожаат»да эълон қилинган, бу халқларнинг «то Россиядан ажралиб чиқиб кетгунча» ўз тақдирини ўзи белгилашдан иборат ҳуқуқлари 1920 йил 19 май қарори билан буткул йўққа чиқарилади. Бундан буён, Россиянинг жануби-шарқий мусулмонлари тарихида янги босқич бошланади: Россияда ички кураш, минг таассуфлар бўлсинки, мусулмонлар ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаб бера олмади ва демак, кураш халқаро даражага кўтарилди. Менинг мақсадим, мазкур халқлар талабларини жаҳон жамоатчилиги эътиборига етказишдир.

1919 йил баҳорда, биз қўшинларимизнинг ташкилий ишлари юзасидан Саранскда бўлганимизда Сиз юборган вакил Зарецкий бир ой давомида бизнинг халқимизга, эзилган халқингиз мустақиллик олади, Шўролар ҳукумати миллий ҳукумат ва миллий армияни вужудга келтиришда собитқадамлик кўрсатади деб тушунтирди. Шундан сўнг тўрт ой ҳам ўтмадию Сизнинг сиёсатингиз тамомла қарама-қарши йўналишда амалга оширилди. Эҳтимол, РКП миллатлар озодлиги тўғрисидаги сўзларни Россиядан олисда бўлмиш Осие ва Африкада барча воқеалар бўлиб ўтгач ташвиқ қилар. Бироқ ҳақиқат шундаки, Туркистонда улғур рус коммунистлари ўзларида, бу ерда подшо мустамлака сиёсатини давом эттиришга қарши мақоалар эълон қилаётган Григорий Сафаров сингари ниҳоятда инсонпарвар коммунистларга қарши қаҳру ғазаб туймоқдалар.

[Давоми 25-бетда]

Кўпқари жумхуриятимизга яшин тезлигида кириб келган кўпгина замонавий спорт турлари, айниқса каратэ, дзю-до, ушу ва шу кабилар қаторида ўз мазмуни ва моҳияти билан катта аҳамиятга эга бўлган спорт туридир. Фақат унга эътибор деярли йўқ даражада.

Кўпқари — от устида бажариладиган энг мураккаб ҳаракатлар ва махсус жисмоний машқлар мажмуасидир. Бу от ўйинида қатнашадиган чавандоз ҳар томонлама чиниққан, эпчил, чаққон, кучли, чидамли ва мард киши бўлиши керак.

Унинг оти ҳам ўзига яраша ўта чопқир, бақувват яхши ўргатилган, отлар тўдасига ҳайдаганда тезда уни ёриб кирадиган, эгасига «қулоқ соладиган», унинг «тилини тушунадиган», барча ҳаракат ва талабларини бажаришга қодир бўлиши керак. Демак, чавандоз ва от бир-бирига монанд, мос, бир-бирининг ишончини оқлайдиган даражада бўлиши зарур. Шундагина чавандознинг олдига қўйган мақсад ва вазифалари амалга ошадди, яъни солим (мукофот)ларни кўпроқ олади, шу тариқа у полвон деган шарафли номга сазовор бўлади.

Ўзбекистон ҳудудида кўпқари асосан икки қисмдан иборат тарзда ўтади: солим (тўдадан узил-кесил улоқни олиб чиқиш) ва пойга (ялов).

Маълумки, тўйларда ташкил қилинадиган кўпқарилар, тўй эгасининг уйига яқинроқ бўлган текисликларда ташкил қилинади. Демак, отчопар ҳар доим ҳам талабга жавоб бера олмаслиги табиийдир. Бу ҳолат отларнинг югуриши, чавандознинг отни бошқариш, улоқни олиб юриш ва бошқа ҳаракатларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Чунки тоғли ва тоғолди қишлоқларда яхши текисликлар йўқ, улар ғадир-будир қирлардан иборат. Бундай мусобақалар чавандознинг ниҳоятда чаптаст ва отнинг тулпорлигига боғлиқ бўлади.

Бундан 40—50 йил илгари кўпқари ўтказиладиган тойпон (тоғ устидаги кенг текислик) ва отчопарлар (паст-баланд текисликлар) тайёрланар эди. Тўйхона 10—15 чақирим узоқда бўлса ҳам, ўша ерга бориларди. Чунки чортоқ (улоқ ташлайдиган ва соврин берадиган жой), ялов (марра белгиси) доимо тайёр турарди. Чортоқ айлана ёки тўртбурчак шаклида тошлардан терилган, баландлиги 2—3, эни ва узунлиги 6—10 метрни ташкил қилар эди. Улоқни шу баландликдан ташлаш ўнғай. Ҳозирги пайтда эса у бирмунча ихчамлаштириб, ёғочдан чор-

ОТСИЗ ПОЙГА БЎЛАДИМИ

Миллий от ўйинлари Урта Осиё халқларида қадимдан мавжуд. Пойга, оғдариш, қиз қувмоқ, човгон, кўк султон, кўпқари (улоқ) шулар жумласидандир.

Кўпқари (қирғизларда кок пари, тожикларда — бўзкаши дейилади) «кўк бўри» маъносини билдиради. Зеро қадим замонларда кўчманчи қозоқ ва қирғизлар бўриларни то ҳолидан тойиб, чала жон бўлгунча отда қувганлар. Бу эса ҳар бир чавандоздан эпчиллик, чидамлилик, кучлиликни, отининг эса чопқир бўлишини тақозо этган. Эҳтимол шу асосда кўпқари ўйини ижод қилингандир.

Тарихий китобларда ёзилишича, от ўйинлари, шунингдек кўпқари Искандар Зулқарнайн замонида бошқа халқлардан ўтган экан. «Алпомиш», «Гўрўғли», «Манас», «Қирқ қиз» ва шунга ўхшаш дostonларда тасвирланишича, от ўйинлари туркий халқларнинг қадимги аждодларида ҳам бўлган экан.

Жумхуриятимизнинг қайси қишлоғига борманг, халқ оғзида кўпқари ҳақида баҳс ва ҳангомаларни кўп эшитасиз. Самарқанд, Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё, Сирдарё ва бошқа вилоятларда халқнинг энг қизиқарли миллий ўйини асосан кўпқаридир. Катта тўйларда бериладиган кўпқарида қимматбаҳо буюмлар, гиламлар, ҳатто мотоцикл, тана, кўчқор ва ҳоказолар мукофотга қўйилади. Шу сабабдан чавандозлар ўртасидаги тортишувлар жуда кескин ва қизиқарли ўтади.

Лекин, афсуски, бундай кўпқарилар маълум бир қондалар, талаблар, шартлар асосида ўтказиб борилаётган бўлсада, бизнинг фикримизча, ибтидоий шароитда давом этиб келмоқда. Маълумки, отчопар жойлар йўқ, баъзи қир-адирлар орасидаги текисликлар, катта бедапояларда от чоптирилади. Табиийки, томошабинлар ушбу манзарани кўнгилдагидек тамоша қилолмайди. Уйин қондалари, чавандозларга қўйилган талаблар ҳар доим ҳам бир хил бўлавермайди. Чунки ягона қондалар ишлаб чиқилмаган. Миллий спортнинг бу тури ривож топмаётганига асосли сабаблардан энг муҳими зотли, чопқир отлар йўқолиб кетаётганлиги, борларини ҳам парварош қилиш, кўпқари учун ўргатишга эътибор етарсиз даражада эканлигида.

тоқ ясалаваради ёки улоқни отда олиб бориб, маълум бир жойга ташлаб келинади.

Чортоқ устида тўйнинг ташкилотчилари, иззатли меҳмонлар, баъзи бир раҳбар ходимлар туришади ва улар ҳакамлик вазифасини бажарадилар.

Аввалдан тайёрланган така, серкани сўйиб, калла ва туёқлари ҳамда ички аъзолари олиб ташланади. Улоқлар отларнинг сонига кўра 5—10 ва ундан ҳам кўпроқ бўлади. Улар чортоқ яқинида сақланади. Чортоқдагилар икки киши бўлиб улоқнинг оёқ ва қўлларидан тутган ҳолда ҳалганчак учгандай силкитиб тўдага улоқтиради. Чавандозлар эпчиллик билан улоқни тўдадан олиб чиқиб кетади ва белгиланган жойга озод олиб боради. Бундай ҳолларда ғолибларга аввалдан белгиланган ёки эълон қилинган соврин берилади.

Маълумки, тўдадан улоқни олиб чиқишнинг ўзи бўлмайди. Бундай пайтларда улоқ ерга тушиб кетиши ёки икки-уч киши ушлаб, тортишиши мумкин. Қоидага кўра тўда ичида от устидан эгилиб улоқни кўтариб олиш, бошқалар туташиб-тортишганда зўрлик билан уни отга ўнгариб олиш ёки узангиларга бекитиб, тугиб олиб чиқиб кетиш усуллари ишлатилади. Чавандознинг полвонлиги, маҳорати, усталлиги ва отининг бедовлиги ана шунда билинади. Отлар тўдасида оёқларнинг эзилиши, буралиши, қайрилиши турган гап. Чавандоз эса чидам билан ўзининг хилма-хил тактик усуллари, ҳунар ва илмларини йўлга солиши зарур бўлади.

ПОЙГА

Пойга деганда от чоптиришдаги ким ўзар ўйини тушунилади. Пойга икки хил бўлади: улоқсиз от чоптириш ва улоқни (бузоқ) олиб от чоптириш.

Улоқсиз пойгада маълум масофада (500—1000 м) яловдан чортоққача от чоптириш ва тезлик шarti қўйилади. Пойгада фақат илдам отларгина қўл келади. Ялов олдида бир чиқиққа 15—20 дан ортиқ отлик тизилиб туради ва маълум белги берил-

гач отга қамчи урилади. Ким биринчи келса у қимматбаҳо соврин эгаси бўлади.

Пойганинг иккинчи турида чортоқдан ташланган улоқ ёки бузоқни тўдадан олиб чиқиб, яловгача чамаси (300—500 м) туширмай етказиш керак. Бошқа бир шаклида ялов олдида ташланган улоқни рухсат берилгач, тезда ердан кўтариб олинади ва чортоққа етказилади.

Пойга жуда қийин кечади. Чунки улоқ вазни анча оғир бўлади. Пойга йўлида рақиблар етиб олиши ва уни тортиб олиш учун катта тўда бўлиб қолиши ҳам мумкин. Бундай ҳолларда тўдадан чиқиб, улоқни манзилга етказиш учун чавандоз полвон, от — чаққон, ҳам тезкор бўлиши керак.

Кўпқари тўй эгасининг орзу-истаклари, ниятлари асосида ўтказилса-да, унинг омма учун тарбиявий томонлари ғоят каттадир.

Жумҳуриятимизнинг деярли барча ҳудудлари, музофотларида катта-кичик тўйлар 2—3 кун ўтади. Узоқ-яқиндан қариндош-уруғлар, ёр-биродарлар кўп келишади. Айниқса кўпқарилик тўй бўлса, чавандозлар ва баъзи ишқибозлар эртароқ келишади. Чунки отларни дам олдириш, совутиш, тайёргарлик кўриш, рақиблар отини синаш ва кўриш керак. Шундай қилиб меҳмонлар тўйчининг кўшнилари, қариндош-уруғларига тақсимланади. Бу ҳонадонларда чавандозлар гурунги авжига мианади. Табиийки, яхши отларнинг хислатлари, полвонларнинг жасоратлари, кўпқарида ишлатиладиган қондалар, турли атамалар ҳақида кучли баҳслар бўлади.

Шу ўринда отчопарларга қисқача баён ва изоҳлар беришга тўғри келади.

Ўзбекистон ҳудудидаги табиий ва жуғрофий шароитларни ҳисобга олган ҳолда миллий от ўйинлари турларини спорт таснифи таркибига қўшишни кўзда тутиб отчопарларнинг икки хил бўлиши мақсадга мувофиқдир. 1) Катта қишлоқлар, ноҳия марказлари муҳтида кўпқари ўтказишни кўзда тутган ҳолда отчопарлар қуриш. 2) Вилоят ва жумҳурият миқёсида ўтказиладиган наврўз, меҳржон ва бошқа байрамларда, шунингдек спорт мусобақаларини уюштириш мақсадидан отчопарлар қуриш.

Бу отчопарлар тузилиши жиҳатидан ҳам фарқ қилиши лозим. Биринчи отчопарнинг майдони мўъжазроқ бўлади. Чунки катта тўйларда ҳам мусобақаларни отларнинг сонидан қатъий назар, янги қондалар асосида ўтказиш, ўйинни имкони борича вакиллар ёки командалар тартиби бўйича ташкил қилиш лозим. Отчопар майдонининг узунлиги 500—800 метр, эни 200—300 метр бўлиши етарли. Чортоқ ва ялов маҳаллий шароит талабларига мувофиқ бўлиши керак.

Иккинчи хил отчопар майдони катта байрамлар, жумҳурият бўйича ва Урта Осиё жумҳуриятлари ўртасида бўладиган от ўйинлари, шунингдек кўпқари бўйича спорт мусобақалари ўтказишга мўлжалланиши мақсадга мувофиқдир.

Тошкент отчопари эса ҳозирги замон от спорти мусобақаларига мўлжалланган. Унинг асосий майдонида мунтазам равишда миллий от ўйинларини ўтказиш имкониятлари чекланган. Бизнинг фикримизча, биринчи навбатда футбол майдони шаклидаги текис жойлар кифоя қилади.

Миллий от ўйинлари Ўзбекистон миллий спорт турлари таснифига киритилса, аминмизки, табиий равишда бу масалалар узил-кесил ҳал қилинади.

Юқоридаги мулоҳазалар асосида қуйидаги таклифларни билдирмоқчи эдик:

— ўзбек миллий от ўйинларининг тарихий мазмунини ўзлаштириш ва унинг жойлардаги ҳозирги ҳолатини ўрганиб чиқиш учун мутахассислар, ишқибозларни жалб этиб, тегишли материаллар тўплаб борилса;

— давлат, хўжалик жамоаларидаги раҳбарлар, мутахассислар, маданиятимиз равнақи учун курашадиган мутасадди ходимлар миллий от ўйинлари, айниқса кўпқари ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларини матбуотда аниқ билдиришса;

— жумҳурият от спорти федерацияси ходимлари миллий от ўйинларини ташкил қилиш билан боғлиқ расмий ҳужжатларни тасдиқлашга бош-қош бўлишса;

— Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия олий билимгоҳи чавандоз-полвонларни тайёрлашга киришса;

— жумҳурият Давлат спорт қўмитаси ва жумҳурият касаба федерацияси кўнгилли физкультура-спорт жамияти Совети юқоридаги таклифларни қўллаб-қувватлаб, уни амалга оширишда раҳнамолик қилса ва жойларда чавандоз-полвонларни йиғиб, семинар-кенгаш ўтказишга бошчилик қилса, аини муддао бўлар эди.

Равшан АБДУМАЛИКОВ,
Каримжон МАҲКАМЖОНОВ,
Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия
олий билимгоҳининг доцентлари.

[Боши 23-бетда]

«Мустамлака ва миллий масала»га оид тезисларингиз юзасидан Сиз билан фикр алмашувда буларнинг ҳаммаси ҳақида баъзи фикрларимни айтиш имкониятига эга бўлган эдим. Кейинчалик мазкур тезислар «Коммунистик Интернационал» журналида эълон қилинди. Сиз пролетариат диктатураси бутун дунё кўламида амалга оширилгач, «қолоқ халқларга» эга бўлган мамлакатлардаги социалистик тузумни қарор топтиришнинг зарурий шarti «илғор мамлакатларнинг» (шу жумладан илғари миллатларни эзганларнинг ҳам) ёрдами бўлади. Бу, Ҳиндистонда инглиз, Туркистонда рус, Африкада француз ва бельгиялик ишчи ташкилотлари мустамлака сиёсатини давом эттирадиган деган фикрни билдирган эди. 1915 йилдаёқ яқин дўстларингиз билан Сиз қуришни мўлжаллаётган социалистик тузум барча инсон ҳуқуқларини топтайдиган қатағон тузум сифатида амалга ошишини исботлаб, мунозара қилишга тўғри келган эди. Мана энди биз нималарни кўриб турибмиз? Наҳотки инқилоблардан мақсад ана шулардан иборат бўлса? Касаба союзлар тўғрисидаги мунозараларда Сизнинг олдингизга

ана шу саволни қўйган Пятаков ҳақ эди. У ўз қони ва тери билан инқилобни амалга оширган ишчилар синфини «ҳил-лалаб» туришдан тўхтамаслигиниз тўғрисида таъналар қилган эди. Роза Люксембург ҳам тамомила ҳақли равишда, агар социализм ғоялари империализм анъаналари таъсири остидаги улуғ миллатларнинг хоҳишларига мослашиш йўналишига тушиб қолса, бундан ҳеч қандай эзгуликни кутиб бўлмайдиган деб огоҳлантирган эди.

Эҳтиёт бўлинг, эҳтимол йўл қўйилаётган хатолар ибтидоида ўзингиз тураётгандирсиз. Аҳмад Закий Валидов».

[Закий Валидий Тўғон. Хотиралар, Истанбул, 1969, 460—463-бетлар].

Абдуқодир ЗОҲИДОВ,
УзФА Фалсафа ва ҳуқуқ илмгоҳининг
катта илмий ходими, фалсафа фанлари
номзоди.

ТОШКЕНТДА БОШҚИРД МАДАНИЙ МАРКАЗИ

Пойтахтимизда ўтган йилдан буён бошқирд жамоатчилиги маданий маркази ишлаб турибди. Бу марказ бошқирдларнинг улуғ фарзанди, Туркистон халқлари ва туркигўй мусулмонлар мустақиллиги йўлида толмас курашчи, мутафаккир Закий Валидий Тўғон номи билан аталган. Маданий ва миллий анъана ҳамда урф-одатларни тиклаш, қардош туркий халқлар билан умумий маданий-маиший турмуш орқали алоқаларни ўрнатиш ва мустаҳкамлаш, жумҳуриятда истиқомат қилаётган бошқирдлар ўртасида она тили ва адабиёти, тарихини ўрганиш бўйича маърифий ишлар олиб бориш марказ ўз олдида қўйган вазифалардандир. Ушбу даргоҳ Тошкентдаги Халқлар дўстлиги музейи биносидан жойлашган. Барча қизиққан кишилар меҳмон сифатида ташриф буюриши ва марказ фаолиятига ўз ҳиссаларини қўшиши мумкин.

Бошқирд маданий маркази.

БОШҚАЛАРГА ЎХШАМАЙМАН

ЁХУД ЭГИЗАКЛАР СИРИ ХУСУСИДА

Жан Жак Руссо деган эди: «Мен ўзим кўрган одамларга қараганда бошқачароқ яратилганман, ишонч билан айтиш мумкинки, мен дунёда бирор кишига ҳам ўхшамайман. Бошқалардан яхшироқ бўлмасам-да, жилла курс улардай эмасман». Буюк француз ҳақиқатга яқин эди.

Дарҳақиқат, эркак ва урғочи жинсий ҳужайраларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган ген комбинациялари сон-саноксиздир. Инглиз олими Х. Женнинг маълум ҳисоб-китоблардан сўнг, бир хил ген комбинациясининг такрорланиш эҳтимоли 5 миллион йилда бир марта юз бериши мумкин, деган хулоса чиқарган. Ҳозиргача маълум ген комбинациялари ер юзида қачонлардир яшаган, яшаётган ва туғилажак одамлар сонидан ҳам кўп. Бу, ген комбинациясининг айнан такрорланиши амалда мумкин эмас, демакдир.

Шу ўринда гап охир-оқибат бир тухумдан ривожланган эгизакларга бориб тақалади. Икки ва ундан ортиқ эгизакларнинг туғилишини сийрак ҳодиса деб бўлмайди. Маълумотларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, эгизаклар шимолга қараганда жанубий ўлкаларда кўпроқ туғилар экан.

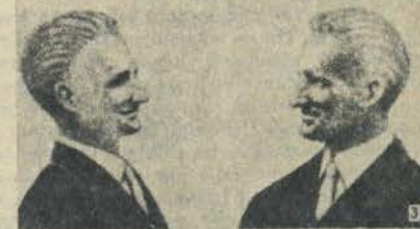
Аммо эгизаклар ҳам ҳар хил — ўхшаш ва ноўхшаш бўлади. Оталанган битта уруғдан ривожланадиган эгизаклар бир тухумли ҳисобланади. Улар маълум ривожланиш даврига келиб иккига бўлинади, яъни мутлоқ ўхшаш ҳомила юзага келади. Шунинг учун ҳам бундай эгизаклар доимо бир жинсли ва ташқи жиҳатдан жуда

ўхшаш бўлади. Буни тасаввур қилиш учун Америкада рўй берган бир воқеани эсга олиш кифоя. Невада штатидаги икки эгизакни бир-биридан фарқлаш учун улардан бирининг бўйнига маржон тақиб қўйишади. Улар 16 ойлик бўлгач, бир кун тунда маржон терилган ип узилиб кетган. Отаналари эса уларни ажратиб олиш учун криминалистларга мурожаат этишга мажбур бўлишади. Мутахассислар эгизакларнинг оёқ бармоғи изини солиштириб бу муаммони ҳал этиб беришган.

Ҳар хил тухумли эгизакларга келсак, улар икки ёки ундан ортиқ бир йўла оталанган ҳужайралардан ривожланади. Улар қиёфасининг унчалик ўхшаш эмаслиги шундан. Яъни улар одатдаги ака-ука ёки опа-сингилдан иборат, фарқ шундаки, бундай эгизаклар бир вақтда ривожланиб бир вақтда туғиладилар.

Бир тухумли эгизакларнинг пайдо бўлиш сабаблари ҳанузгача аниқ эмас. Эгизаклар ҳодисаси биолог, шифокор ва психологларни илгаридан қизиқтириб келган. Чунки бунда кўпгина асосий масалаларни, жумладан, вужуднинг ривожланишидаги ирсий омиллар аҳамиятини, у ёки бу касалликнинг пайдо бўлишида туғма белгилар муносабатлари ва ҳоказоларни аниқлаб олиш мумкин. Айни фикр бундан юз йилча бурун инглиз биологи Френсис Гальтон томонидан билдирилган.

Бир ва кўп тухумли эгизаклар орасидаги тафовутлар уларнинг ёшлик даврида катта бўлиб, кейинчалик йўқола боради. Бу масалага мурожа-

Бир ҳужайрали эгизакларнинг 5, 20, 55 ва 86 яшарлик пайтлари.

ат қилганда ғаройиб воқеа, ҳужжатларни кўздан кечириш мумкин. Масалан, машҳур муסיқашунос Себостьян Бахнинг отаси Иоган Амбросиус ва унинг эгизак акаси Христафор бир-

Айрим ҳайвонлар ўлими яқинлашиб келаётганини сеза олиши ҳақида маълумотлар бор. Кўплаб руҳшунос олимлар сингари биолог Лайэлл Уотсон ҳам ногаҳоний ва шафқатсиз ҳужумга учраган организм ўлаётгани тўғрисида анча кучли сигнал бериши мумкин деб ҳисоблайди.

Шунингдек, Клив Бакстернинг ўзи ўсимликлардаги «илк идрок» деб атаган соҳадаги тадқиқотлари ҳам кенг маълум. Унинг тажрибалари ўсимлик жамики ҳаётӣ жараёнларни ҳис этади ва улар тўхтай бошлаши биланоқ ҳамма томонга сигнал тарқатади, бу сигналларни сезгир реципиентлар (қабул қилувчилар) идрок эта оладилар, деб тахмин қилишга имкон беради.

Шимолӣ Каролина штатида туғилган эгизаклар Бобби Жин ва Бетти Жоу Эллер мисолида, чамаси, шунга ўхшаш ҳодиса юз берган. Қизчалар дунёга келишган пайдан бошлаш шу қадар ажралмай яшадикки, пировардида том маънода шахс бўлиб етиша олмадилар. Бетти Жоу барча

СИРЛИ ЎЛИМ

[Чарлз Фиоре ва Алан Ландсбергининг «Ричмонд йўлида» илмий асаридан.]

жиҳатдан — фикрлаш, хоҳиш-истак, хатти-ҳаракат бўйича опасининг нақ ўзи эди. Бобби Жин касал бўлиб қолса, шу заҳотиёқ сингисининг тоби қочарди.

Эгизаклар мактабни битиришгандан кейин кўп ўтмай ота-она уларнинг феъл-атвори ўзгара бошлаганини пайқаб қолишди. Энди Бобби бир нуқтага тикилганча соатлаб ўтирар, ҳеч ким билан гаплашишни истамасди. Табиийки, кўп ўтмай сингиси ҳам ўзини худди шундай тута бошларди. Узаро қаттиқ боғланиб қолган қизлар биргаликда бу дунёдан тобора узоқлашиб боришарди. Улар ўз хоналаридан чиқишмас, она аъзолари ва дўстлари билан мулоқот қилишмай қўйишган эди. 1961 йил январида Бобби билан Бетти Моргантаундаги Бронтон давлат руҳий шифохонасига ётқизилди ва шу ерда уларга шизофрения деган ташхис қўйилди. Бир йил мобайнида улар дори-дармон билан даволанди, жадал руҳий муолажа қўллаб кўрилди. Бирок эгизакларнинг оламига ҳеч ким кириб бора олмади. 1962 йил шифокорлар улар-

бирига шунчалик даражада ўхшаш бўлганки, ҳатто хотинлари ҳам уларни зўрга фарқлай олишган. Энг қизиғи, иккисида ҳам айнан ўхшаш нутқ, айнан фикрлаш ва мусиқавий қобилияти бўлган. Ҳатто кексаликда бир вақтда касалга чалиниб, кетма-кет дунёдан кўз юмишган экан.

Бир тухумли эгизакларда кузатиладиган барча ҳолатларни синхрон тарзда боришини уларнинг ягона генотиби билан тушунтириш мумкин. Баъзан шундай ҳам бўладики, бунда эгизакларнинг бири Оврупода, бошқаси Узоқ Шарқда яшаса ҳам, уларда юз берган хасталик бир вақтнинг ўзида бошланган. Бундай ҳолларда ўзига хос генетик соат мавжудлиги ҳақида фикр туғилади.

Ана шундай кузатишлар натижаси баъзан жуда таажубланарлидир. «Наука и жизнь» ойномасининг 1981 йил сонларидан бирида эгизак опасингиллар ҳақида хабар қилинади. Узоқ айрилиқдан сўнг учрашган бу эгизакларнинг ҳар бирида еттитадан узук, иккитадан билак узук ва соатлари бўлган.

Бир-биридан ажралиб кетишган эгизак ака-укаларда ҳам бир қатор ўхшашликлар қайд этилган. Улар икки мартадан уйланган, дастлабки ва иккинчи хотинларининг номи бир хил бўлиб, ҳатто итларини ҳам битта ном билан аташган. Улар риёзиётни севар, она тилига эса унча эътиборсиз бўлиб ҳар иккиси ҳуқуқшунос мутахассислигини танлашган эди.

Эгизакларнинг ҳар бири ўзини алоҳида шахс деб ҳис этади. Улар ўзларини одатдаги ака-ука, опа-сингиллар деб ҳисоблайди. Демак, «мен» деган тушунчани генлар ифодаси билан ҳам изоҳлаб бўлмас экан.

Бу масалага нуқта қўйишга ҳали эрта. Айни муаммони ҳал этмоқ учун туғма ва ижтимоий омилларнинг

Ғаройиботлар оламида

ни ажратишга қарор қилиб, бинонинг қарама-қарши томонларига жойлаштиришди. Эгизаклар бир-бири билан мулоқотда бўлмаслиги керак эди. Ҳар бири руҳан мустақил бўлса, ўртадаги ғалатиришга узилиши мумкин, деб умид қилишарди шифокорлар.

Бир неча ҳафта мобайнида чиндан ҳам шундай бўлаётгандек туюлди. Лекин баҳор оқшомларидан бирида Боббида кататоник тутқаноқ хуружи тутди. Ҳамшира ярим тунга яқин хабар олгани кирганида эса у ўлиб ётарди. Эгизаклар ўзаро ҳаддан зиёд яқинлигини яхши билган ҳамшира Бетти Жоудан хавотирга тушиб, шу заҳотиёқ у ётган бўлимга қўнғироқ қилди ва ажаб... Бетти Жоу ҳам полда ўлик ҳолда ётарди. Эгизакларнинг иккови ўнг ёнбошида ғужанак бўлиб, она қорнидаги ҳолатда ётган эди.

Шимолий Каролина патология жамияти аъзоси доктор Жон С. Рас Беттининг мурдасини ёриб кўриб, у ўзини ўлдирган бў-

шаклланаётган вужуд руҳиятидаги аҳамиятини билиш зарур.

Умуман, алоҳида вужуд ривожини қай тарихга кечадиган? Кўп вақтдан бери бу саволга икки қарама-қарши жавоб берилади. Биринчисига кўра вужуднинг ривожланиш жараёни илгаридан белгилаб қўйилган, яъни генетик дастурга муҳит ётачки ўрин тутуди, деган фикр олға сурилади.

Ҳар икки қоида тарафдорлари ўз мулоҳазаларининг тасдиғи учун Маугли, Елена Келлер ва Скороходоваларни мисол қилиб келтиришади. Маугли ҳаётига ўхшаш ҳодисаларни ўрганиб чиққан психолог Р. Заззо: «Шу тақлид ёввойилашган болаларни одамлар ҳаётига қайтаришда маълум ютуқлар бор. Агар бу ҳодиса 10—12 ёшда юз берса бирон-бир ижобий натижа олиб бўлмайди», дейди.

Энди Елена Келлер ҳақида икки оғиз сўз. Американинг Тасканвия шаҳрида дунёга келган ана шу қиз бир ярим яшарлигида оғир касалга чалиниб, юриш, эшитиш ва кўришдан маҳрум бўлади. Карлиги туфайли гапирини ҳам ўргана олмайди. Ташқи дунёдаги нарсаларни ушлаб кўрибгина тасаввур ҳосил қилган.

1887 йил Анна Сулливан исмли 22 ёшли муаллима Келлерлар уйига ташриф буюради. Сулливаннинг меҳнатлари зое кетмади. Елена Келлер коллежни битириб, фалсафа фанлари доктори, ёзувчи, йирик жамоат арбоби даражасига етган.

Инсон донишмандлиги, қобилияти асаб ҳужайраларининг катта-кичиклигига ёки сонига қараб эмас, балки уларнинг ўзаро қандай боғланганлигига қараб белгиланади. Жинсий йўл билан кўпайиш тирик мавжудот учун хос бўлган турли-туманликнинг манбаи ҳисобланади. Табиий танланиш эса ана шу манбадан энг қобилиятлисини, мослашганини танлаб олади ва табиат турли жонзотларга бойиб боради.

Яҳё ДАВЛАТОВ,
УзФА Зоология ва паразитология
илмгоҳи лаборатория мудири,
биология фанлари номзоди.

лиши мумкин деган тахминни рад этди. У бемор вафот этгани ҳақидаги ҳужжатнинг «ўлим сабаби» дейилган қаторига ҳеч нима деб ёзмади, бунинг ўрнига «Улимга олиб келиши мумкин бўлган бирон жороҳат ё касалликнинг ҳеч қандай белгисини топа олмадим» деди. Қисқаси, ҳаётда бўлгани каби ўлимда ҳам Бетти Жоу опасига тақлид қилган эди. Бу ҳодисани ўрганган руҳшунос олимлар дастлабки ўлимни, яъни Бобби Жиннинг ўлимини синглиси дарҳол сезганини ва унда яшаш истағи шу заҳотиёқ йўқолганини тан олишга мажбур бўлишди.

Шимолий Каролинадаги эгизаклар воқеаси ягона эмас. Филадельфиядаги Жефферсон тиббий коллежида кўз касалликлари бўлими раҳбари доктор Томас Дуэйн билан доктор Томас Верендт кўплаб эгизаклар миёсидagi бир хилликнинг турли кўринишларини ўрганиб чиқишди. Эгизаклардан ҳар бири алоҳида хонага жойлаштириб, икковидан мия фаолияти ишини кўрсатувчи электроэнцефалограмма (ЭЭГ)

Курама

АСТМАГА ДАВО

Астма хасталигини даволаш учун ўзингиз қуйидагича дори тайёрлашингиз мумкин: сабзи, лавлагини, турп, клоква шарбатларидан 2 стакандан, сабур (алой, 3—8 ёшдагиси) шарбатидан эса 1 стакан олинади. Унга 10 та лимон қиймалаб қўшилади ва 200 грамм спирт, 200 грамм асал, 500 грамм шакар солиб араштириб шиша банкага солинади. Уни 20 кун қоронғи жойда сақлаш керак. Сўнг бу дори донадан сузиб олиниб, тиндирилади. Уни оқаганишдан ярим соат илгари 30 граммдан 3 маҳал ичилади. Лекин шунинг эслатиб ўтмоқчимизки, бу дорини ҳаммага ҳам, айниқса, жигари ва ўт пуфғи хаста бўлган беморларга ичиш тавсия қилинмайди. Бу дорини тайёрлаб ичишда, албатта, врач билан маслаҳатлашган маъқул.

Ҳаддан зиёд аэробика билан шуғулланиш қўлоққа зарар етказиши мумкин экан. Америкалик врач Майкл Вейнтроб 37 та аэробика йўриқчиларини текшириб кўрди. Улардан бештаси бош айланиши ва эшитиш қобилиятининг пасайганлигидан, саккизтаси қўлоқ шангилашдан шикоят қилган. Замонвий мусиқанинг ҳаддан ташқари баландлиги ва бадани кескин ҳаракат қилдириш эшитиш аъзоларига ва кишининг осийишталигига жиддий зарар етказар экан.

олинди. «Сайенс» ойномасида Дуэйннинг ёзишича, эгизаклардан бирида 8—12 герц ораллигидаги альфа-ритм кузатилганда бошқа хонадаги иккинчи эгизакнинг ЭЭГ датчиклари ҳам айнан шу хил натижани қайд этган. Ҳатто эгизаклар турли қаватлардаги хоналарга жойлаштирилганда ҳам мия биотокларининг ритми ўзаро мос келаверди. Бу ўринда эгизаклар ўртасида ўзига хос телепатик мулоқот йўқ, ритмлар бир хиллиги мутлақо табиий равишда, шуур даражасида рўй беради. Тадқиқотчиларнинг тахминига кўра, эгизаклар уларнинг марказий асаб системаси ва миёса ўзаро ниҳоятда ўхшашлиги сабабли ҳам телепатияга кўпроқ мойил бўлиши мумкин. Эгизакларда ажини тушиши, соч оқариши ва тўкилиши, бир хил тишларнинг ишдан чиқиши ва ҳатто рақ касаллиги айнан бир вақтда, бир хилда пайдо бўлиши, маълумки, уларнинг ирсий жиҳатдан муштараклиги билан боғлиқ. Бинобарин, эгизаклар бир вақтда ўлишининг сабаби ҳам ана шунда.

«Фан ва турмуш»нинг 1990 йилги 12-сонида берилган «Сирли ҳодисалар: «ФТ»-91» сарлавҳаси остидаги режалар бизга ниҳоятда маъқул бўлди. Ҳаммани қизиқтирувчи жуда кўп мавзулар қаторида қор одам ва НУЖ — номаълум учувчи жисм, гулга қараб соатни айтиш, паканалик ва дарозлик ҳақида ҳам ҳикоя қилишга ваъда бергандингиз. Умуман, таклиф этилган мавзуларнинг барини танлаймиз, барини ёритишингизни сўраймиз. Агар иложи бўлса, шу мавзуларнинг ҳаммасига оид мақолалар алоҳида китоб ҳолида чоп этилса, аини муддао бўларди.

Мадина РҲЗМЕТОВА,
Хоразм вилояти Хива шаҳри
Новосёлов кўчасидаги 17-уй.

Шу мазмундаги ўнлаб мактуб-илтимосларнинг фақат биттасини кўрсатиб ўтдик, холос. Муҳтарам муштарийларни хотиржам қилишга ошиқамиз: «Сирли ҳодисалар» бўлими ўз ваъдасида туради, биз таклиф этган ва сиз танлаган мавзуларнинг барини ёритишга ҳаракат қиламиз. Ҳатто шу мавзулар бўйича мақолаларни алоҳида китобга жамлашни таклиф этаётган муштарийларнинг илтимослари устида ҳам жиддий ўйлаб кўраяпмиз. Мақолалар ойномада ёритиб борилиши баробарида аввал «Фан ва турмуш» кутубхонаси туркумида берилади.

Лекин сизлардан ҳам бир илтимосимиз бор, азизлар: «Сирли ҳодисалар» бўлими юзлаб мактубларингизнинг ҳар бирига алоҳида жавоб қайтариш имконига эга эмас. Шу боис ҳар бир мавзу бўйича биргина хатни мисолга келтирганимиз ҳолда мақолани бошқа юзлаб муштарийлар ҳам ялпи жавоб ўрнида қабул қилишларини сўрардик.

НУЖ ДАГИ... ҚОР ОДАМЛАР

Қор одам жумбоғи ечилмаётганига кўп жиҳатдан бир нарса сабаб: маймунсимон бу ғалати мавжудот одам яқинлашган заҳотч сирли равишда ғойиб бўлади.

НУЖ — номаълум учувчи жисм сингари қор одам ҳам муайян лаҳзаларда кўринмайдиган бўлиб олиши кўп марталаб қайд этилган. Масалан, фермер Жорж Андрес бигфут (қор одамнинг Америкадаги номи)ни қадам-бақадам қувиб юрган ҳодисани олайлик. Бигфут нақ фермернинг ёнида ҳансираб нафас олаётгани шундоққина эшитилиб турар, бироқ шу жойга йўналтирилган фонус нурида ҳеч нима кўринмасди.

Шунингдек, НУЖни кузатиб турган одамларнинг кўз ўнгида тақ этган товуш эшитилиб, кейин тўсатдан қор одам пайдо бўлган,

яъни кутилмаганда моддийлашган ҳоллар ҳам маълум. 1982 йили матбуотда шундай бир ҳодиса ҳақида хабар берилди. Тушдан кейинги пайтда фермерлар далага НУЖ кўнганини кўришган. Улар тепаликдан ошиб тушишганда НУЖнинг диаметри тахминан 30 метр келишини пайқашди. Унинг ёнида эса... иккита қор одам куймаланишар эди. Уларнинг танаси узун ва қалин, қоп-қора жун билан қопланган, қўллари тиззадан ҳам пастга тушиб турар, буйлари 2,5 метрча эди.

Фермерлар қор одамларни айиқ деб ўйлашди аввалига. Бир фермернинг милтиғи бор эди, уларга қарата ўқ узди. Шунда сержун мавжудотлар ўгирилиб, фермерлар томонга юришди, улар эса келгиндилар ҳайвон эмаслигини англаб етишганди. Бояги фермер мавжудотлардан бирига кет-

ма-кет уч марта ўқ узди, у инграган овоз чиқариб қўлини кўтарди.

Шу лаҳзадаёқ НУЖ ғойиб бўлди, инграган овоз ҳам шартта узилди. Фермерлар қочиб қолишди.

Орада бир соатча ўтиб, улар полициячини бошлаб келишганида бу ерда диаметри 30 метрча келадиган, куйиб ётган майдончадан бўлак ҳеч нима қолмаган эди.

НУЖ қор одам билан биргаликда кўринган юзлаб ҳодисалар маълум.

ТИРИКЛАЙИН ТУТИЛГАНЛАР

Мавжудотлар сони: иккита.

Бўйи: 1,3 метр.

Териси: қайишқоқ, кулранг-кўкиш. Боши: ниҳоятда катта, узунасига кўм-кўк йўл ўтган, ёноқ суяклари туртиб чиққан.

Кўзлари: йирик-йирик, қия жойлашган, қорачиги йўқ.

Қулоқлари: йўқ.

Туклари: йўқ, умуман таналари биронта туксиз.

Қўллари: ингичка, узун, тиззасига етади, ҳар бир қўлда ўткир тирноқли учтадан бармоқ, бармоқлар орасида тери парда бор.

Оёқлари: калта, ҳар бирида учтадан бармоқ, улар орасида тери парда бор. Жинсий аъзолари: йўқ.

Учар ликопчанинг ранги: кулранг.

Диаметри: 18 метр.

Баландлиги: 9 метр.

Оғирлиги: 50 тонна.

Материали: номаълум.

Ҳаракатланиш механизми: номаълум.

Таниқлик белгиси: ярим сферадаги ёй ўқи (1964 йили полициячи Лонни Замора кузатган НУЖдаги каби).

Келиши: фазодан.

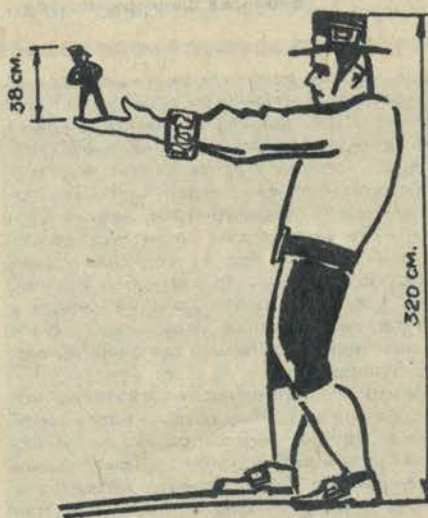
1989 йил 7 май куни АҚШнинг ҳаво ҳужумидан мудофаа хизмати Ер атмосферасига номаълум жисм кириб келганини қайд этди. Соат 13 дан

ДАРОЗЛАР ВА ПАКАНАЛАР

Одамларни баланд бўйли (170 см дан ортиқ) ва паст бўйли (160 см дан кам) деб ажратиш қабул қилинган. Бўйи 200 см дан зиёд одамлар эса улкан, баҳайбат деб аталади. Тиббий қомуснинг тасдиқлашича, адабиётларда тасвирланган энг новча одамнинг бўйи 320 см га тенг бўлган экан.

Шифокорларнинг айтишига қараганда, дарозлар жуда кам учрайди: ҳар минг кишига бўйи 190 см дан юқори бўлган 3—5 киши тўғри келади холос. Олимлар яна шунга ҳам эътибор беришдики, дарозлар, одатда, бўйи ўртача ота-онадан туғилар экан, истисно-ку бор энди, албатта.

Тиббий кузатишларнинг маълумотларига кўра, АҚШ нинг Иллинойс

штатида яшаб ўтган Роберт Уадлоу кейинги юз йил мобайнида Ер шарига энг новча одам бўлган экан.

1918 йили туғилган бу одамнинг бўйи 22 ёшида 272 см га, вази эса 199 кг га етган. Унинг оёқ кафти узунлиги 47 см, билагидан кўрсаткич бармоғининг учигача 32 см эди. Бу улкан одамни эркалаб «Митти Боб» деб аташарди. «Митти Боб» туғилган, яшаган ва 1940 йили касалликдан вафот этган Олтон шаҳрининг аҳолиси ўз ҳамшаҳарининг хотирасини абадийлаштириш учун маблағ тўплаб, унинг асл ўлчамдаги бронза ҳайкалини ўрнатилди.

Ер шарига энг новча эркалар қаторида покстонлик Муҳаммад Чинна (251 см), инглиз Крисс Гринер (228,5 см), Буркина-Фасо фуқароси Абду Салом Калду (226 см) ҳам бор. Дунёда энг новча полициячи ҳозир АҚШнинг Флорида штатида яшайди. Ўз ишида обрўсининг баландлиги ҳам бўйининг баландлигига боғлиқ бўлса ажаб эмас.

Аёллар орасидаги рекордлар эса бир қадар камтарона. Энг новча аёл

45 дақиқа ўтганда Жанубий Африка Жумҳуриятининг ҳарбий-ҳаво кучларига қарашли тайёраларнинг бирдан радар экранига НУЖ пайдо бўлгани хабар қилинди. Жисм бир лаҳзада уч километр тезликда ҳаракатланар, чақирқ сигналларига жавоб бермасди.

Валхалл тайёрагоҳидан «Сароб» туркумидаги иккита қирувчи тайёра ҳавога кўтарилиб, жисмга яқинлашиб борди. Бироқ НУЖ кутилмаган манёвр қилди ва қирувчилар унга мослаша олмадилар. Шунда ердан ҳужум қилишга буйруқ берилди. Синаб кўрилатган лазер қуролидан ўт очилганда эса НУЖда бир неча ёруғлик чақнашлари юз берди ва у чайқала бошлади. НУЖ тезлик билан пастлай бошлади ва, ниҳоят, 25 даража бурчак остида Калахари саҳросининг Ботсвана ҳудудида, Жанубий Африка Жумҳуриятининг шимолий чегарасидан 80 километр масофада ерга қулаб тушди. У ҳалокатга учраган ерда диаметри 150 метр, чуқурлиги 12 метр келадиган ҳавза пайдо бўлган.

Бу ерга етиб келган ҳарбий экспертлар қулаб тушган дискни кузата бошлашди. Ногаҳон қаттиқ тарақлаган овоз эшитилди ва люкка ўхшаган бир нима пайдо бўлди. Ҳалокат пайтида кучли шикастланган люкни бир амаллаб очишга муваффақ бўлишди ва ундан иккита гуманоид — одамсимон мавжудотлар чиқиб келди.

Кейинчалик, лабораторияда улардан таҳлил учун қон ва тери намунасини олишга уринганларида мавжудотлардан бири шифокорга ташланиб, унинг юзи ва кўкрагини қаттиқ тимдалаб олди.

Гуманоидлар уларга таклиф этилган егуликларни тановул қилишдан бош тортишди.

Инглиз уфологларининг маълумотларига кўра, 24 июнь куни НУЖ ва унинг эгалари АҚШдаги Райт-Паттерсон авиабазасига олиб кетилган.

ЖАЖ, шунингдек, бу ишда қатнашган Исроил ва АҚШнинг махсус хизматлари ҳамма нарсани инкор этишмоқда. Ҳарбий-ҳаво кучларининг бу воқеа ҳақида гапириб берган аскарлари трибуналга берилган.

ГУЛГА ҚАРАБ СОАТНИ БИЛИШ

«Гулсоатлар» — табиатдаги жумбоқлардан бири. Гап шундаки, хилма-хил гуллар ўз япроқларини турли соатларда очиб ёпади. Масалан, сачратқи япроқларини соат 4—5 ларда очиб, 14—15 ларда ёпади, бу муддат наъматак учун соат 4—5 ва 19—20, кўкнор учун 5 ва 14—15, картошка учун 6—7 ва 16—17, оқ нилфия учун 7—8 ва 18—19, куштирноқ учун 6—9 ва 15—16, оксалис учун 9 ва 17—18, смоловка учун соат 9 ва 20—21 га тенг. Кўриб турганингиздек, русча манбадан олинган бу хабардаги гулларнинг аксарияти ўлкамиз учун хос эмас. Шояд шу сатрларга ботаникларимизнинг кўзи тушиб қолса-ю Ўрта Осиёдаги гуллар бўйича соатни билишга доир тўлароқ маълумот беришса.

америкалик Санди Аллен бўлиб, бўйи 231 см бўлган. Хитойлик Сан Гуянлиннинг бўйи — 242 см — Хитой учун нафақат аёллар, балки эркеклар ўртасида ҳам миллий рекорддир. Мутлақ рекордчи эса Марианна Всаде деган аёл бўлиб, Британия қомусининг маълумотларига кўра, унинг бўйи 255 см га тенг келган экан.

Энди паканалар — бўйи ўта паст кишилар ҳақида. Бўйи 130 см дан паст эркеклар ва 120 см дан паст бўлган аёллар пакана ҳисобланади. Машҳур пакана аёл Агбенининг бўйи атиги 38 см бўлган экан. Тўққиз ёшли грек қизча Стаматуланнинг бўйи 50 см, оғирлиги эса бор-йўғи 1 килограмм-у 980 грамм эди. Ҳозирги вақтда Ер шарида яшаб турган энг митти одам «Рекордлар китоби»да қайд қилинган Доминика Жумҳурияти фуқароси Нельсон де ла Розадир. Унинг бўйи 72 см, оғирлиги 7 кг. Шифокорларнинг хулосасига қараганда, 21 ёшдан кейин у ўсишдан тўхтаб қолган экан.

Дароз кишиларнинг аксарияти бўйидан хижолат чекиб, унчалик қовушиб кетишолмайди. Уларга дўстларни, умр йўлдошини қандай қилиб топиш мумкин? Шу мақсадда кўплаб мамлакатларда новча одамлар учун махсус клублар ташкил этилган. Ленинградда очилган шундай клуб «Гул-ливер» деб аталади. Унга бўйи 190 см дан кам бўлмаган эркеклар ва 180 см дан кам бўлмаган аёллар қабул қилинади. Маълум бўлишича, Ленинградда бўйи ниҳоятда баланд 3000 дан зиёд ёшлар қайд этилган, уларнинг ҳар ўнтасидан биттаси клуб аъзоси. Клубда театр, мусиқа, рақс билан шуғулланиш бўйича бир қанча бўлимлар бор. Табиийки, бу ерда концертлар, кечалар ҳамда созандалар, актёрлар, психологлар билан учрашувлар ўтказиб турилади. Дарвоқе, бу клубга Пётр I фахрий аъзо қилиб олинган. Маълумки, унинг бўйи 204 см га тенг эди. Ленинград кунсткамерасида эса Пётрнинг тўлиқ ўлчамда ишланган

дароз қиёфаси сақланади. Ленинграддан аввалроқ Саратовда ҳам «Гул-ливер» клуби очилган эди.

Дароз кишиларни бирлаштирувчи энг «кекса» клублар эса Швейцариянинг Цюрих шаҳрида ва Олмониянинг Бремен шаҳрида жойлашган — улар тузилганига 25 йилдан ҳам ошди. Новчалар клубларининг паканалар аъзо бўладиган бўлимлари ҳам бор.

Бир неча йил аввал Олмониянинг Штутгарт шаҳрида дарозлар клубларининг Оврупо учрашуви бўлиб ўтди. Унда қатнашган 400 кишидан биронтасининг ҳам бўйи 190 см дан кам эмас, энг новчасининг бўйи 223 см экан. Ҳозирги вақтда Олмонияда бўйи 195 ва 185 см дан кам бўлмаган 700 минг эркек ва аёл яшайди. Олимларнинг фикрига кўра, инсоннинг ўртача бўйи ошиб бормоқда.

Матбуот материаллари асосида «Сирли ҳодисалар» бўлими тайёрлаган.

МАНЗИЛИМ: ҚИШЛОҚ АЕЛИ...

ЯРАТГАН тагирм бандаларининг ярмини кулдирган, ярмини куйдирган экан. Мен яқин-яқингача рўзнома-ю ойномаларга, телевизор-радиога жуда қизиқиш келардим. Ишонардим ҳам. Энди буларга ҳам ишонмайман. Бунинг сабаблари бор. Матбуотда, ҳаммасида сохталик. Қайси бирига ишонини билмайсан, киши. Мана, ҳозир мамлакатда қачиллик. Аммо нима учун! Халқимиз етиштирган пахта, пилла, ғалла, сабзавоту бошқа маҳсулотлар қаерга кетди! Биргина пахта ни 5 миллион тоннадан ортиқ етиштирди-ку ўзбек халқи! Рўзномаларда мақталган меҳнаткаш етиштирган маҳсулотларни ер ютиб юбормагандир ахир! Бу тақчиллик, қашшоқлик нима учун илгари эмас, Горбачёв президентлиги чоғида юз беряпти! У халқ дилини кўра билмади, қани унинг қайта кўриши! Ахир, ҳурматли президентимиз хотини билан юртма-юрт кезишдан бўшамаса. Бечора оддий пахтакор аёлининг эри ҳам шунақа дунё кезиб томоша қилдириб юра оладими!

Ахир, биргина Ўзбекистонимизда сон-саноксиз оналар ва болалар камқон, бедармон, касалманд. Қимматчиликдан илгари-ку қишлоқ шаронти, аёллар аҳволи ниҳоятда оғир эди. Энди улар тақдирини не кечади! Президент чекка қишлоқларга бориб, у ердаги шаронтиларни бир кўрса эди, балки, эҳтимол, кўп нарсани тушунармиди. Биз ҳеч қачон ҳақиқатни ўз пайтида айтолмаймиз шекилли. Брежнев, Андропов, Черненко ҳаётлигида улуглаб, камчиликларини иширдик, тўғрироғи, айтишдан кўрқдик. Улгандан сўнг, қора балчиққа чапладик. Шуниси аёнки, Горбачёвни ҳам шундай қилмаймиз деб ҳеч ким кафолат беролмайди. Мен қишлоқ аёлиман, фарзандларим тақдирини ташвишлантиради. Ҳозирги тақчиллик пайтида болаларга топиб едириш қийин бўлиб қолди. Шунгача кўп ишлаб, оз даромад олганимиз етар, бас! Нарх-наво осмонда экан, бу кетишда ишлаб топганинг халта-халта пул бўлса ҳам урвоқ бўлмайди. Аслида эса даромад оз, баракасиз. Ана, ҳамма аччиқ ҳақиқатларимни айтиб олдим. Матбуотдан кўнглим совуган бўлса ҳам, менинг умидим сендан, «Фан ва турмуш». Ёки сендан ҳам умидимни узайми! Ишончимни йўқотайми! Хатимни халқ ўқисин, нотўғри бўлса айтсин. Сенга исми шарифимни ёзмадим, эълон қилинса, сенда ҳақиқат борлиги ишонч ҳосил қилганимдан кейингина юбораман. Узр...

Манзиллим: ургутлик қишлоқ аёли,
тамакикор.

ЮЗИМИЗ ҚАРО БЎЛМАСИН

Баъзида ўйлаб қоламан: «Қандай қилиб чиқаришди экан бу мақолани» деб таҳрир ҳайъати ўзгартрилса керак дейман — йўқ. Редакция «тор-мор» қилинса керак дейман — йўқ. Қисқаси, ишонч ҳосил қилдимки, енгилмас, халқ қайғусини айтишдан таптортмас, муҳими, ҳақиқат ва маъ-

рифатга хизмат қилаётган экан бу ойнома. Мен бир оддий фуқаромаман. Тарихимизга қизиқаман, аждодлар меросини эъзозлайман. Халқимиз турмушини ўйлайман, ачинаман, эзиламан. Халқимиз қашшоқ. Ҳам иқтисодий, ҳам маънавий. Тан олиш керак. Ишдан хориб келиб, рўзнома-ойнома ёки китоб ўқимайди, ўқини кераклигини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Бола-чақа, мол-холга қарашин, ерини чопиб, тирикчиликка ул-бул экинши керак. Олдинда тўйлари бор. Подачидан кам қилса бўлмайди. Уят бўлади. Телевизорда, вақт топса, томоша кўради. Снэсатдан, дунёда, қолаверса, юртида нима бўляпти — ҳабари йўқ. «Время», «Ахборот»ни ё кўради, ё кўрмайди. [Ва, ўз-ўзидан, ҳеч нарсага тушунмайди.] Чарчаган, вақтлин ншга бориши керак. Тамом-вассалом. Хоҳлайсизми, йўқми, шу — кўпчилик ўзбекларнинг турмуш тарзи. Сен шунчалик ўзининг узоқлашдингми, тубанлашдингми, дегим келади. Наҳотки ўз юртингда, ўз уйингда елкангини қисиб юрасан, яқинда эмасмиди ўз она тилингда гапириб, русчани билмаганинг учун устингдан кулишгани. Кўзингни юлмагил энди, эй мазлум халқ. Замонанинг зайли билан тилингни, динингни қайтариб беришди. Шунда ҳам ҳадиксирайсанми! Қўрқма, ҳаққингни талаб қилсанг, оч қолмайсан, ўлиб қолмайсан, бошинг омон бўлгур...

С. ОЧИЛОВ,
Жиззах шаҳри.

ҚАМОҚДАН МАКТУБ

Узим қамоқдаман. Ойноманинг ёруғиятлари, оташин, дардли, ўйчан, инқилобий сўзлари эл кўксига ажиб умид уруғларини ундирёттир. «Фан ва турмуш»да чиқишига умидвор бўлмасам-да, ёзганимни жўнатиб, редакция ижодкорларига яхши ниятлар билдириб қоламан, сизларга омад ҳамиша ёр бўлсин!

Қўшимча: Бугун-эрта озодликка чиқсам керак. «Фан ва турмуш» таҳрир ҳайъати аъзоси, устоз Эркин Юсупов ва Абдулла Ориповлар ҳаракатларидан бир умр миннатдорман.

Собиқ комсомол, партия ходими, асли бўзлик Раҳмонали ХАЙДАРОВ (ҳозирча: Поп туманидаги Уйғурсой посёлкаси.)

МУҲАРРИРИЯТДАН: Мактуб, бу — учирма қуш. Ундаги ўй-ташвишлар, фикр ва таклифлар ўз мўлжалига, эгасига етиб бориши керак. «Фан ва турмуш»га Сиз, азиз муштарийлардан ҳар кун келаётган ўнлаб мактубларни очиб ўқиётганда шу ўй ҳаёлимиздан ўтади. Муштарийларимизнинг севимли рукнига айланган «Хур фикр»да ёритилаётган эркин мулоҳазалар жумҳуриятимизда кечаётган бугунги жараёнларга ўзига хос акс-садо демакдир. Афсуски, бугунги ўзбек матбуотида ошкораликнинг сустиги халқ дилидаги дардлар ошқор ёритилмаётгани сабабли унинг кучига бўлган ишонч ҳам кейинги пайтда бироз сусайиб қолди. Биринчи мактуб эгаси, ўз номини мактуб чиққач ошқор этишни истаган ургутлик тамакикор аёл ҳам шу маънода ҳақли эътирозларни билдирган. Эътиқодли, маърифатпеша мактубнависларимиз фикр-мулоҳазаларини ўтган йилдан кўпроқ ва тезроқ, қарийб сон оралатиб бераётганимизга қарамай, ўзимизни қарздор ҳисоблаймиз ва сизлардан мактублар кўтиб қоламиз.

«ЎЗБЕКИСТОН» НОМИ БЕРИЛСИН

«Фан ва турмуш»да берилётган кўҳна, хўрланган, алданган, мазлум Туркистонимиз тақдирини оид мақолалар бизнинг кўзимизни очмоқда. Ойномани мана шундай сонларини йиғиб бошимга қилиб келса ҳам умрим бўйи қўлдан бермасдан авлодларга асраб қўймоқчиман. Менинг асосий гапим бу эмас, Ўзбекистон мустақиллик баёнотини эълон қилди. Мустақил давлат пойтахтида эса расмий ва норасмий тантанали йиғинлар ўтказилади-ган саройи бўлади. Ҳамма росмана давлатлар шундай саройга эга. Кўпчилик яхши тасаввур этиши учун бир мисол: машҳур Хельсинки битими финларнинг ушбу пойтахтидаги энг кўркем, улугвор бино бўлган «Финляндия» саройида имзоланган эди. Энди, бизда нима бор: «Владимир Ильич Ленин номли Совет социалистик жумҳуриятлар иттифоқи халқлари дўстлиги саройи» бор. Уф, номининг охирига ўқиб келгучи нафасинг етмишмай қолади! Шунчакам қўшма, узундан узоқ ном бўладими! Ҳеч кимда йўқ, бизда турбиди. Яна сарой атрофидаги майдон, ёнидан ўтган шоҳиўча ҳам ССЖИ халқлари дўстлиги номи билан аталади, демак, бу ном бир йўла 3 та жойга қўйилди! Агар биз мустақил бўлсак, ушбу қомонанинг «Ўзбекистон саройи» деб аталишини таклиф этаман. Бунга ҳеч ким қарши бўлмасе керак.

Қодирберган ҲАСАНОВ,
Урганч шаҳри,
Обводная кўчаси, 40-уй.

МЕЗОН — ТЕНГЛИК

Азизлар! Мен Сайрамда ўзбек маданиятига эътиборсизлик ҳақидаги айрим фикрларим ва шеърини машҳуларимни муҳарририятга юборгандим. Мактубим ва дардли муаммолар сингдирилган «Бўлмас» номига газалчи ойномада ўтган йили чиқди. Очиғи, сира ҳам кутмагандим. Чунки катта муаммоларни кўтариб чиқаётган ойнома бизга эътибор берармиди, яна қўшни жумҳурият бўлсак, деб ўйлагандим. Қолаверса, Сайрамдаги «Меҳнат байроғи» рўзномаси ғаладонда шезрим икки йилчанг босиб ётганди. Мен улар эълон қилинган учун эмас, балки «Фан ва турмуш»нинг адолат юзасидан иш кўриб, қўшни ўзбекларга ҳам эътиборини қаратгани учун ўз миннатдорчилигимни изҳор этаман. Ирисмат ЮНУСМАТ ўғли,
Чимкент вилояти, Қорабулоқ қишлоғи.

«СЮРПРИЗЛАРИ»

1992 йилда

Ойномамизнинг ўтган йилги октябрь ойи сонида «Фан ва турмуш» — 1991 йилда» сарлавҳаси остида берилган мавзулардан кўпи йил бўйи ёритилиб, айтилган ваъдалар асосан бажарилди, улгурилмаганлари йил охиригача бериб борилади. Бунинг устига, ўзига хос йиллик дастуримизда кўрсатилмаган, Сиз, азиз муштарийлар учун қутилмаган совға «сюрприз» бўлган Саййид Олимхон хотиралари, адабиётшунос Наим Каримовнинг «Ўзбек зиёлиларининг жаллодлари» туркум мақолалари, таниқли ўзбек муҳожир шоири (АҚШ) Булоқбоши ижодидан намуналар ва бошқалар ҳам ваъдадан қатъи назар ойномада ёритилди. Бу каби «сюрприз»лар келгуси йилда сероб бўлади деб ишонтиришга асос бор, чунки яшаш имконининг ўзи «сюрприз»га айланиб бораётган бизнинг воқеликда ҳар нарсани қуттиш мумкин! Яшаш «қизиқ» бўлиб бораётган бу кунларни «ғанимат» билиб, бизга «қизиқ — қизиқ», «теша тегмаган» мавзуларда мақолалар буюртма берсангиз, нур устига аъло нур бўларди. 1992 йилда «Фан ва турмуш»да қандай мавзулар ёритилишини, кимлар билан ғойибона суҳбатлашиш ёки қайси мавзуда давра суҳбати ўтказилишини истайсиз, қандай тарихий ижтимоий-сиёсий асар ёки воқеа-ҳодиса билан танишиш истагингиз бор! Сизлар юборажак таклиф-ниятларга қўшимча равишда келгуси йилда ёрйтишни ният қилиб қўйган мавзулардан айримларини олдиндан маълум этмоқчимиз:

— Таниқли олимлар ва қалам аҳлининг Ўзбекистондаги ҳозирги ижтимоий-иқтисодий аҳвол, халқимизнинг сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий савиясини ошириш борасида нима ишлар қилиш лозимлиги ҳақидаги чиқишлари, қутилмаган, эҳтиросли ва оқилана, муҳими, амалий мулоҳазалари;

— «Бозор иқтисодиёти мактаби» рукнида қуйидаги мавзулар ёритилади: Қўшма корхоналар фойдалими ёхуд... Аукцион — ким ошди! Замоनावий савдо ўйлари. Пахта савдоси муаммолари. Тижорат сирлари. «Тошкент» савдо биржаси — илк тажрибалар. Ўзбеклар энг арзон ишчи кучими! Доллар, франк, сўм. Рус монополиясининг хавфи борми! Реклама — тижорат кўзгуси. Туркистон — ишбилармонлар ўлкаси. Кичик корхоналар ташкил этишни биласизми! Туризм — тижорат усули. Тошкент бойлари тарихи. Япония ишбилармонларининг «сир»лари. Ҳолландия — тўкинчилик юрти. Пул ишлатишни биласизми! Солиқлар қандай олинади!

— Ўзбекистон ФА илмгоҳларида қандай тадқиқотлар олиб борилмоқда! Билмасангиз, билиб қўйинг! Таниқли ва таниқли бўлмаган, унвонли ва унвонсиз, даражали ва даражасиз олимлар ўз дардини айтади, агар у бўлса, албатта;

— «Сирли ҳодисалар» бўлимининг келгуси йил режалари қуйидагича турур. «Фан ва турмуш»нинг 1990 йилги 12-сонида «Сирли ҳодисалар. «ФТ»-91» режалари берилган эди. Кўплаб муштарийларимизнинг тўғри таъкидлашларига кўра, ўша режаларда — ойноманинг биргина саҳифасида! — бир неча йилга етарли мақолалар мавзу режалаштирилди ўзиям. Бинобарин, ўша режаларни кўп йиллик дастур ўрнида қабул қилгайсизлар, азизлар. Яъни, «Сирли ҳодисалар» бўлими фаолнати келгуси йилларда ҳам давом этаверади: Ванга ҳақидаги қисса, дуонинг кучи, телепатия, телекинез, полтергейст, суггестология, сувда чўкмай юриш, ёмғир ёғдирувчилар, кўзга кўринмас нарсаларнинг суратда чиқиши, хиромантия, мунажжимлик, мат-

луб ва номатлуб исмлар, тақдир азал, ҳар бир одамни ҳимоя қилиб юрвчи ўз дарахти, ранги, қимматбаҳо тоши, юлдузи, рақами ва ҳоказо ва ҳоказо мавзулар келгуси йилда эътиборингизга ҳавола этилади;

— Туркистонда тасаввуф оқимлари. Аҳмад Яссавий, Нақшбандий, Ғиждувоний, Хўжа Аҳрор. Фалсафий қарашлари ва асарларидан намуналар;

— Бухоро жадидлари: ҳақиқат ва уйдирма;

— Хориждаги ўзбек олимлари билан мулоқот ойнома саҳифаларидан ўрин олди;

— Ислоҳ аҳкомлари хусусида Урта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси фатво бўлимининг мудирини ҳожи Абдулазиз Мансур билан мубоҳаса янаги йили ҳам давом этади;

— Боболаримизнинг эзгу удуларига қайта ҳаёт бахш этиш — ўзлгимизни англаш сари дадил қадам;

— Бир зум тасаввур қилинг: Октябр инқилоби бўлмаганида ўлкамизда аҳвол ҳозир қандай бўлур эди! Бунни файласуф ўйларидан билиб оласиз;

— Зукко муштарийларга атаган мукофотларимиз бор. Ойнома саҳифаларида эълон қилинган саволларга тўла жавоб бера олганларгагина шундай мукофот насиб этади. Ишонамизки, албатта, салоҳиятингизни бир синаб кўрасиз;

— «Ойла ва таълим-тарбия» номли янги рукида олим ва адиблар, мактаб ўқитувчилари, дин вакиллари, ота-оналар иштирокида давра суҳбати, мутахассисларнинг мақола ва чиқишлари, таълим-тарбия тарихига оид асарлардан намуналар берилади;

— «Ўзбек зиёлиларининг жаллодлари» туркумининг давоми йил бўйи бериб борилади;

— «Ибрат кўзи» рукнида сиз келгуси йилда ҳозирги замон япон, француз, турк, олмон халқи ва бошқаларнинг миллий ўзига хослигини таъминлаб турган жиҳатлар, бугунги кундалик турмуши, иқтисодий, сиёсий, маънавий ҳаёти ҳақида қизиқарли маълумотлар билан танишиб борасиз;

— Суҳбат мавзуи: «Фан ва турмуш» ва бошқа рўзномаю ойномаларда эълон қилинишига рухсат берилмаган материаллар тақдирини;

— Давра суҳбати учун мавзу: Зиёлилар ва халқ дарди-ўйлари.

— Шарқ илм-фани, техникаси, ҳарбий илмлари тарихидан. Ғарб ҳали «мудроқ» пайтида Шарқда амалга оширилган ажабтовур кашфиётлар ҳақида туркум мақолалар. Ҳозир-чи! Мақсадимиз — шу ҳақида мушоҳадага ундаш. Шунингдек, Овруподаги фан-техника тараққиёти тарихига оид мақолалар туркуми давом этади;

— Таърифга ҳожати йўқ «Хур фикр» рукни учун сизлардан долзарб, мустақил фикр, ғоя, кузатишлар кутамиз. Ҳар икки сонда бир бериб бориладиган бу рукни ҳозирча ҳеч бир нашрда тополмаймиз;

— Бу йил улгурилмаган шарқ жанговар спорти турлари — у-шу, анки-до, тэквон-до кабилар билан таништиришни давом эттирамиз;

— «Дардингизни олай, азизлар» — шифокор, халқ табиблари ва журналхонларнинг ўзаро мулоқоти; турли хасталикларнинг олдини олиш ва даволаш тадбирлари ҳақида мақолалар;

— Дунёдаги иккинчи «ўлик денгиз»га айланаётган, энг йирик экологик фожеалардан бири бўлган ОРОЛ ни қутқариш борасидаги халқаро ҳаракат, аниқ режа ва тадбирлар хусусида мутахассислар сўзи;

— Ўзбекистон — экологик кулфатлар арафасида: ҳаво, сув ва тупроғи энг кўп ифлосланган шаҳар ва минтақалар, саноат корхоналарининг иқтисодий фойдаси ва экологик, тиббий зарари. Баҳс;

— Қайси шифобахш ўсимлик ва ноанъанавий даволаш усуллари қандай дардга даво бўлади! Табиб ва ўсимликшунос олимлар маслаҳати;

— Ҳуқуқ мавзуида: Мустақиллик, демократия, ҳуқуқий давлат муаммолари. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари қандай аҳволда! Мақолалар ва давра суҳбат.

— Келгуси йилда ҳам Туркистон тарихида ўтган йирик шахслар хотираларини эълон қиламиз. Айни пайтда, Қўқон

давлатининг сўнги ҳукмдори Худоёрхон, Хоразмшоҳлар ҳаёти ва фаолияти ҳақида; Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг Шоҳмардонда ҳалок этилиши ва Файзулла Хўжаевнинг Бухородаги инқилобий фаолиятига доир шу пайтгача номаълум бўлган маълумотлар кўпчиликда қизиқиш уйғотишига аминмиз;

— «Шарқнинг улғ зотлари» рукида Туркия давлатининг асосчиси ва улғ ислохотчиси Камол Отатурк, Ҳиндистон миллий мустақиллиги ҳаракатининг асосчиси Махатма Ганди, араб мамлакатлари озодлиги учун курашган йирик адиб ва файласуфлар ҳақида мақолалар, асарларидан намуналар ёритилади;

— «Жаҳон фалсафий тафаккури тарихидан» янги рукида Суқрот, Монтень, Блез Паскаль, Фридрих Ницше, XX асрдан — Зигмунд Фрейд кабилар ҳақида мақолалар, фикрларидан намуналар ўқийсиз.

— Яна, беш-олтита «сюрприз» деб атаётган «даҳшатли» мақолаларимиз борки, уларни, гарчи ошкоралик даври дейилса-да, ошкор қилолмаймиз. «Фирманинг сири!» Эълон қилинган, ўзингиз албатта мактуб ёзасиз раҳмат деб.

«ФАН ВА ТУРМУШ» МУҲАРРИРИЯТИ

Эслатиб ўтамиз: «Фан ва турмуш»га обуна бўлиш давом этмоқда. Индексимиз — 75421.

Ёдингизда бўлса, ўтган сондаги эълонда ойнома нархи 1992 йилдан обуна учун 1 сўм, сотувда 1 сўм 20 тийин бўлди, деб хабар бергандик. Бироқ таҳрир ҳайъати ва муҳарририят жамоаси Сиз, азиз муштарийлардан келаётган кўплаб илтимосларни инobatга олиб, кенгашиб кўрди ва ойнома нархини обуна учун 80 тийин, сотувда 1 сўм қилиб белгилади.

ДАРВОҚЕ. Муҳтарам муштарийлар, Сизлар учун яна бир туҳфамиз бор. Келгуси сонда бериладиган «ОЛДИН КИМ БУЛГАНСИЗ!» номли мақолада, шу жумладан, ундаги жадваллар бўйича ҳар қандай одам олдинги ҳаётида қайси мамлакатда яшагани, қайси йили туғилгани, касби-кори, эркак ё аёл бўлгани, ҳозирги ҳаётида ҳам давом этаётган мақсад-вазифаси нима эканлигини била олади.

Ундан кейин эса «НУМЕРОЛОГИЯ ҚАНДАЙ ФАН!» номли мақола ўқийсиз. Унда ҳар бир одам исми матлуб ё номатлуб эканини, рақами нечаллигини, мабодо исми номатлуб бўлса, қандай қилиб матлубга айлантириш йўларини ўрганади.

Модомики матбуотнинг «Янги йили» 1 августдан — обуна мавсуми очилишидан бошланган экан, ойноманинг ижтимоий бўлими ҳам Сиз, азизларга ажойиб совға тайёрлади. Бухоро амири Саййид Олимхоннинг хотиралари ёритилгани муштарийларда жуда катта қизиқиш уйғотди, зотан, унда амир большевойлар билан урушини холис тарзда, большевойлар сингари бўямасдан тасвирлаган. Бироқ ойномада ўқиганларингиз русча матндан таржима қилинган бир парча эди, холос. Шарқшунос олим Абдусодиқ Ирисов амирнинг китобини асли — форс тилидан тўлиқ таржима қилди. САЙЙИД ОЛИМХОННИНГ АСАРИ амир ҳаётига оид архив маълумотлари билан биргаликда чоп этилди.

Ежемесячный научно-популярный журнал АН УзССР «Фан ва турмуш» («Наука и жизнь») № 8 [442] 1991 г.

Қўлёзма ва расмлар Саҳифаловчи Ҳалима УСМОН қизи қайтарилмайди. Бадий муҳаррир Ақром БАҲРОМОВ

Ойномамиз мақолаларидан фойдаланилганда «Фан ва турмуш»дан олинган» деб кўрсатилиши шарт.

Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП (П) Гоголь кўчаси, 70-уй. Телефон 33-07-05.

САЛОМАТЛИКЛАРИ КЕРАК

НОҚУЛАЙЛИК

— Демак, ухлаб ётганингизда гапирасиз, шундайми! — шифокор бемордан қайта сўраб олди-да, давом этди: — Лекин сизнинг бир ўзингиз яшар экансиз, гапиршингиз ҳеч кимга халақит бермайди-ку!

— Аслида шундайкуя, — деди бемор, — лекин мен билан бир хонада ишлайдиганлар устимдан кулишяпти-да! Шу сал ноқулай...

ХУДОНИНГ ИНЪОМИ

— Доктор, эримнинг аҳволи мени ташвишлантиряпти.

— Нима бўлди унга!

— Бирор нарса тўғрисида соатлаб гапирман-да, кейин у менга мутлақо қулоқ солмаётганини сезиб қоламан.

— Бу касаллик эмас, хоним, худонинг инъоми.

АСАБНИ АСРАШ

Бир йигит чинқириб йиғлаётган гўдакли аравагани гилдирашиб борар экан, дам бадам дерди:

— Тинчлан, Рустам, хотиржам бўл, Рустам...

Рўпарадан келаётган кампир буни эшитиб унга танбёҳ берди:

— Уғлим бола барибир гапингга тушунмайди-ку, қўлингга олиб овутисанг-чи!

— Биласизми, бувижон, — деди йигит, — Рустам — бу менинг ўзим...

ЯХШИСИ...

— Дори ичиш унчалик кўрқинчли эмас. Гўё пиво ичяпман деб ўйланг.

— Яхшиси, доктор, пиво ичиб, бу дори деб ўйласам-чи...

ШУЯМ ТАШВИШМИ

— Нимага бунчалик ғамгинсиз!

— Кўрмайсизми, шифокоримиз ичишнинг, чекишнинг таъқиқлаб қўйди.

— Шуюм ташвишми, бошқа шифокорга боринг қўйинг-да!

ҚОШ ҚУЯМАН ДЕБ...

Бир аёл бағбақасини қандай қилиб йўқотиш тўғрисида маслаҳат беришни сўраб муҳарририятга мурожаат қилди. Хатининг охирига эса эркак кишининг номини ёзиб, имзо чекди.

Кўп ўтмай муҳарририятдан жавоб келди: «Соқол қўйинг!»

АНТИҚА «НАРВОН»

Икки бемор жиннихонадан қочиб, темир йўлга етиб келишди ва шпаллар устидан юриб кетишди.

— Бу нарвон жудаям ноқулайлигини сезаясанми! — деди улардан бири.

— Нимасини айтасан, уни маққуллади иккинчиси. — Ҳаммасидан ҳам ёмони — тутқичи пастга ўрнатилган экан.

ҲИСОБГА ОЛМАГАНДА

— Айтингни, — деди доктор, — оилангизда ҳеч ким руҳий касалликлар билан оғирмагани!

— Йўқ, — деди жавобан аёл, — фақат эрим бундан истисно — у, она бошлиғи менман деб эртаю-кеч таъкидлагани-таъкидлаган...

ЖУМЛА

Рухий касалликлар шифохонасида мажлис бўлаётганди. Бемор кўргани келган бир киши йўлак бўйлаб борар экан, нотиқнинг қуйидаги жумласини эшитиб қолди:

— ...Шу гапни гапирганда, ашаддий жинниллар бўлимади ўртоқ мутлақо ҳақ эди...

Теришга 17.06.91 йилда берилди. Босишга 15.07.91 йилда рухсат этилди. Қоғоз 60×90¹/₈. Ботиқ босма. Ботиқ босма қоғози. Шартли босма т. 4.0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5.0. Нухсаси 373311 Буюртма № 5610. Нашриёт № 644. Обуна нархи 60 т., чакана нархи 80 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси, Тошкент шаҳри, ГСП, 700083 «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.

© «Фан ва турмуш».

● Ушбу сувратлар Семашко номидаги тиббий соғломлаштириш ва жисмоний терапия илмий-тадқиқот илмгоҳида туширилган.

«Қуёш шифохонаси» бўлимининг ўзига хос даволаш йўллари мавжуд. Беморларни шифокор Номоз Шоназаров текширувдан ўтказмоқда. Нейрофизиология бўлимида хасталикларни таҳлил этиш замонавий қурилмалар асосида олиб борилади. Илмгоҳ директори, профессор Карим Йўлдошев, лаборант Ферузахон Ғаниева ва шифокор Лариса Бондаренко. Бемор юрак-томир фаолиятини комплекс текширувдан ўтказаяётган Илмира Саттибоева; функционал ташхис бўлими: шифокор Дилдора Орипова.

МУҲТАРАМ МУШТАРИЙ!

Келгуси — 1992 йил мучал бўйича Маймун йили. «Маймун» арабчада «бахтли», «қутлуг»,

«муборак», «ижобий таъсир этувчи» деган маъноларни англатади. Буни эслатишдан мақсадимиз шуки, август ойидан рўзномаю ойнома-

ларга келаси йил учун обуна бошланади. Шояд «Фан ва турмуш» учун 1992 йил ҳам қутлуг келса. Бу эса, Сиз, азизларнинг ҳимматингизга боғлиқ.

Ўз вақтида обуна бўлолмай,
доғда қолганларнинг

ҳолига
маймунлар
йиғласин!

FAN VA TURMUSH

ISSN 0134-4560 ИНДЕКС 75421

Чакана нархи 80 тийин
Обуна нархи 60 тийин